

KARLSTADS KOMMUN
KOMMUNARKIVET

Kommunarkiven och det akademiska historiebruket

**Den vetenskapliga historieforskningens användning av
kommunalt arkivmaterial**

Jon Räftegård

2009

Abstract

This paper examines the academic historical research during the period 1980-2007 from an archival point of view. More specific it is that part of the historical research which builds on the archives of the Swedish municipalities that is at focus. The aim of the study is to investigate which parts of the municipal archives that are consulted in which purposes, which periods and parts of the municipals history that have attracted scholars and whether certain geographical areas are more explored than others.

In total 54 historical studies of different scientific disciplines has been examined, and the results clearly points out a few areas that has been of particular interest: social policy, local politics, city planning and public health service policy. 46 of the 54 studies consider these subjects. By far the most frequently used archival records in the historical research are the minutes, though naturally a lot of other records are quite often used as well. The study also shows that the periods and geographical areas that are investigated is dependent of some certain factors, such as what type of municipality (city or country municipality) that is being explored, which university the scholar is located at and what scientific discipline the study is written within.

Innehållsförteckning

Bakgrund	4
1 Inledning	6
1.1 Syfte och avgränsningar.....	6
1.2 Forskningstradition och teoretiska begrepp.....	7
1.3 Frågeställning.....	8
1.4 Metod och källor	9
1.4.1 Källmaterialet och strategier för att finna det	9
1.4.2 Bearbetning av materialet.....	10
1.5 Kategorisering och periodisering	10
1.5.1 Kategorisering av historiebruket	10
1.5.2 Periodisering.....	12
1.6 Övriga definitioner och anmärkningar.....	15
1.7 Disposition och läsanvisningar	17
2 Forskning i kommun- och stadsarkiv.....	19
2.1 Lokalpolitik	19
2.1.1 Genomgång av forskningen.....	19
2.1.2 Sammanställning av resultaten.....	24
2.1.3 Diskussion och sammanfattning	37
2.2 Socialpolitik och socialt arbete	41
2.2.1 Genomgång av forskningen.....	41
2.2.2 Sammanställning av resultaten.....	49
2.2.3 Sammanfattning	72
2.3 Samhällsplanering och samhällsbyggande	75
2.3.1 Genomgång av forskningen.....	75
2.3.2 Sammanställning av resultaten.....	77
2.4 Hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete	83
2.4.1 Genomgång av forskningen.....	83
2.4.2 Sammanställning av resultaten.....	84
2.5 Övrig forskning med kommunalt arkivmaterial	88
2.5.1 Genomgång av forskningen.....	88
2.5.2 Sammanställning av resultaten.....	91
3 Diskussion och sammanfattning	96
Avslutning	122
Bilagor	130
Litteratur- och källförteckning.....	142

Bakgrund

Det här arbetet har skrivits inom ramen för magisterprogrammet Historiebruk och historieförmedling vid Växjö universitet, som en del av Karlstads kommunarkivs utvecklingsarbete inom områdena forskarservice och främjande av arkivens användning i kulturell verksamhet och forskning.

För dessa verksamhetsområden torde tre saker vara särskilt viktiga. För det första bör det finnas en stor kunskap om det egna arkivmaterialet, och om de arkivbildare materialet härrör från. Denna expertkunskap bör finnas, förväntas ofta finnas och kan bara finnas hos respektive arkivinstitution, och den är en förutsättning för att en verkligt god nivå på forskarservicen ska kunna upprätthållas.

För det andra bör det finnas kunskap om och förtrogenhet med den forskning som bedrivs med den sortens arkivmaterial som institutionen förvarar (i det här fallet kommunalt arkivmaterial), liksom om hur detta arkivmaterial används i forskningen. En sådan kunskap gör det bl.a. lättare att formulera vetenskapligt relevanta forskningsförslag och förse forskarna med lämpligt källmaterial.

Och för det tredje är det viktigt att det finns erfarenhet av egen historisk forskning, helst med det egna arkivmaterialet. Detta skapar en gemensam plattform för arkivarien och forskaren att mötas på, och underlättar för arkivarien att förstå och, om möjligt, avhjälpa forskarens problem.

Med föreliggande studie av den senaste tidens historiska forskning med kommunalt arkivmaterial hoppas jag kunna bidra till kunskapsutvecklingen inte bara inom den andra punkten, utan också i någon mån inom den tredje. Arbetet i sig är ju en forskningsuppgift – om man med forskning inte uteslutande avser akademisk forskning på forskarutbildningsnivå och uppåt –; visserligen utan att (kommunalt) arkivmaterial har behövt konsulteras, men i övrigt med samma krav (och problem) som historisk forskning ställer. Därtill kommer den förmedlade erfarenhet av historisk forskning med kommunalt arkivmaterial som erhålls genom att arbeta med just den typen av forskning. Den yrkesrelaterade målsättningen med arbetet är alltså kompetenshöjande, dels genom att ge ökad kunskap om relevant historisk forskning – särskilt vad avser inriktningen på forskningen och hur den använder vårt arkivmaterial –, och dels genom att ge ökad erfarenhet, förmedlad och oförmedlad, av (historisk) forskning. Arbetets mer vetenskapliga relevans och syfte diskuteras i kapitel 1 nedan.

Själva undersökningen presenteras, genomförs och diskuteras i de följande tre kapitlen. Därefter återkommer jag till denna yrkesrelaterade målsättning och diskuterar resultaten i förhållande till det yrkesmässiga sammanhang arbetet ingår i: Hur kan resultaten operationaliseras i arkivens forskningsinriktade och forskningsstimulerande arbete? Vilka lärdomar i övrigt av betydelse för arkivverksamheten kan man dra av undersökningen?

Nyttan av en dylik studie är måhända inte alldeles självklar med tanke på den utveckling arkivyrket har genomgått under de senaste hundra åren. Från att vid förra seklets början i huvudsak bestå av historiker, byggs yrkeskåren idag upp av ett mycket stort antal kompetenser. Från att till stora delar ha bedrivit egen forskning och hjälpt andra forskare med sin, arbetar dagens arkivarier mest med dokumenthantering i levande organisationer, arkivredovisning, tillsyn och rådgivning, processmodellering, digitala lösningar för långtidslagring och tillgängliggörande samt många andra icke-historiska saker. Detta är en naturlig följd av samhälls- och teknikutvecklingen, och av att arkivarierna numera inte uteslutande är verksamma vid ett mycket litet antal statliga arkivinstitutioner, utan i allt högre utsträckning är verksamma i kommuner, landsting, statliga verk, företag och föreningar.¹

En mycket hård kärna av arkivens väsen och verksamhet gör dock kopplingen till den historiska forskningen självklar i alla tider, nämligen bevarandet av information för den framtida forskningens behov. Hur mycket arkivarierna än jobbar med levande organisationer och digitala lösningar sker allt detta, om inte odelat så i alla fall till stora delar, i syfte att skapa förutsättningar för att ett gott material ska tryggas för den framtida forskningens behov av källmaterial. Denna kärna kan vara en mer eller mindre aktiv och medvetandegjord faktor i olika arkivverksamheter, men den finns alltid där; och i slutändan, när arkiven har nått fram till slutförvaring hos någon av landets arkivinstitutioner, blir denna kärna av arkivens väsen också en del av kärnverksamheten – om än i allt för många fall endast i formell mening. För de arkivinstitutioner som tar sitt uppdrag inom kulturarvssektorn och historieforskningen på allvar är en insats av det föreliggande slaget knappast något alldeles främmande, och för de som inte gör det finns alltid förhoppningen att arbeten av det här slaget kan verka stimulerande och inspirerande.

¹ Se t.ex. Norberg, Erik, "Mellan historia och framtid" i Ulfsparré, Anna Christina (red.), *Arkivvetenskap*, Lund 1995 och Lennersand, Marie, "Historikern som arkivarie" i *Arkiv, samhälle och forskning* 2008:2, Stockholm 2008.

1. Inledning

1.1 Syfte och avgränsningar

Syftet med detta arbete är att kartlägga och tematisera den del av den akademiska historiska forskningen som till väsentliga delar bygger på kommunalt arkivmaterial och som har producerats under perioden 1980-2007. Studien syftar också till att undersöka vilka olika typer av kommunalt arkivmaterial som har använts i vilka syften, samt vad inom olika perioder av kommunernas verksamhetstid som har dragit till sig forskningens intresse och om vissa geografiska områden är mer utforskade än andra. Vidare kommer uppmärksamhet att läggas vid forskningens disciplintillhörighet. Undersökningen av forskningens tematiska inriktningar kommer att företas ur ett genusperspektiv.

Med akademisk forskning avses här doktorsavhandlingar och postdoktorala studier av motsvarande format. Således utesluts all predoktoral forskning samt mindre rapporter, uppsatser, kapitel i antologier etc. av disputerade forskare. Av praktiska skäl har också stadsmonografier av typen *Uddevalla stads historia*, *Åmåls historia* etc. uteslutits, alldeles oavsett arbetenas vetenskapliga halt. Denna avgränsning betingas av genrens stora volym och den arbetsbelastning det skulle innebära att samla in, gå igenom och sälla ut eventuellt relevanta titlar ur den.

Med historisk forskning avses inte uteslutande forskning bedriven av historiker; avgörande har istället varit huruvida forskningen har ett tydligt historiskt perspektiv. Syftet har varit att ringa in den forskning vars källmaterial kan förväntas förvaras av kommunala arkivinstitutioner. Dock ligger tyngdpunkten i undersökningen, av anledningar som framgår av metodavsnittet nedan, på arbeten inom den historievetenskapliga disciplinen.

Kommunalt arkivmaterial definieras här som arkivhandlingar som kan förväntas ingå i ett kommunarkivs bestånd, och som härrör från en kommunal verksamhet eller från en verksamhet som vid ett senare skede har kommunaliserats. Det sistnämnda gäller eftersom handlingar som rör den operativa verksamheten för tiden innan kommunaliseringen ofta har följt med till den nya huvudmannen (i det här fallet alltså till kommunerna). På motsvarande sätt räknas inte handlingar från en före detta kommunal myndighets operativa verksamhet, eftersom dessa handlingar normalt inte förvaras vid kommunala arkivinstitutioner. Till kommunalt arkivmaterial räknas således t.ex. skolarkiv från 1800-talet, trots att skolan under den tiden låg under kyrkan, medan t.ex. polisarkiv från början av 1900-talet betraktas som icke-kommunalt, trots att verksamheten då var kommunal.

Till kommunalt arkivmaterial räknas också kopior av de handlingar som avses ovan. Denna precisering är särskilt viktig med tanke på de tryckta kopior av fullmäktigeprotokoll med bilagor och handlingar som är relativt vanligt förekommande, och som kan tas del av på andra ställen än vid de kommunala arkivinstitutionerna.

Forskning som ”till väsentliga delar bygger på kommunalt arkivmaterial” förstås här som studier som för dess genomförande är helt, eller i avgörande delar, beroende av kommunalt arkivmaterial. Det är alltså inte tillfyllest att stora mängder kommunalt arkivmaterial har använts, så länge inte de centrala delarna av själva undersökningen bygger på det.

Den kronologiska avgränsningen 1980-2007 motiveras i första hand av det yrkesrelaterade sammanhang studien ingår i; att t.ex. undersöka forskningen under perioden 1950-1975 ter sig tämligen meningslöst, eftersom resultaten ska kunna tillämpas i nutid.

1.2 Forskningstradition och teoretiska begrepp

Eftersom arbetet utförs inom ramen för Programmet för historiebruk och historieförmedling är det både nödvändigt och naturligt att anknyta till någon av de forskningstraditioner programmet bygger på, nämligen historiedidaktiken och historiebruksforskningen. Enkelt uttryckt kan man säga att historiedidaktiken fokuserar mer på historiemedvetande och lärandeprocesser, medan historiebruksforskningen är mer inriktad mot aktörer (brukare av historia); och det är denna senare forskningstradition jag finner det lämpligast att ansluta mig till.

I *Historiebruk – att använda det förflutna* diskuterar Peter Aronsson tre för denna skolbildning centrala begrepp: *historiekultur*, *historiebruk* och *historiemedvetande*. Historiekultur är för Aronsson ”de källor, artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder påtagliga möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid.”² I ett historiebruk aktiveras delar av historiekulturen ”för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter.”³ Historiebruket, menar han vidare, styrs av, etablerar och reproducerar olika uppfattningar om sambandet mellan dåtid, nutid och framtid. Dessa uppfattningar utgör olika former av historiemedvetande.⁴

² Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Lund 2004, s. 17.

³ Ibid.

⁴ Ibid., s. 17 f.

Av syftesformuleringen ovan framgår att det av dessa tre grundläggande begrepp är de två förstnämnda som är av betydelse för detta arbete. För att de ska bli fullt operationaliserbara måste de dock först anpassas till mitt syfte.

Aronssons begreppsdefinitioner tycks vara bäst lämpade för analyser av ett icke-vetenskapligt historiebruk knutet till den omedelbara livssfären, alltså ungefär hur man (medvetet eller omedvetet) tolkar och använder element ur historiekulturen för att förstå och orientera sig själv i tillvaron och mot framtiden. Begreppen är också tillämpliga för analyser av exempelvis det politiska historiebruket, men knappast för det akademiska. Vetenskaplig historisk forskning kan t.ex. i regel knappast anses vara handlingsorienterad i någon rimlig bemärkelse. Den lägger heller vanligtvis inte någon större vikt vid att binda samman dået med nuet och framtiden. Oftast är det i stället, trots all åberopad samhälllig relevans, historien för historiens egen skull som undersöks. Även för forskaren själv får man anta att det i grund och botten är intresset för det förflutna som driver honom, snarare än önskan att av historien lära sig att bättre förstå sig själv och sin samtid för att skickligare kunna orientera sig mot framtiden.

Eftersom det är det vetenskapliga historiebruket som ska undersökas blir det handlingsorienterade elementet i förståelsen av *historiebruk* överflödigt. I övrigt ansluter jag mig till Aronssons definition. Beträffande begreppet *historiekultur* blir här den sista bisatsen i Aronssons definition likaledes meningslös. Historiekultur förstås därför som ”källor, artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna” helt enkelt, alltså sådant som kan användas i historiebrukande syfte.

1.3 Frågeställning

Med iakttagande av den teoretiska anknytningen och de definitioner och avgränsningar som gjordes i kapitel 1.1 kan syftet preciseras till följande frågor:

1. Vilka övergripande teman har dominerat den senaste tidens vetenskapliga historiebruk⁵, och var har fokus legat inom dessa teman? Kan man notera några skillnader mellan mäns och kvinnors val av teman, dvs. kan man tala om ett kvinnligt respektive manligt historiebruk?
2. Vad har historiebruket fokuserat på inom olika perioder av kommunernas verksamhetstid, eller, annorlunda uttryckt, vad inom olika perioder har attraherat det

⁵ Här alltså förstått som den del av det vetenskapliga historiebruket som bygger på kommunalt arkivmaterial.

akademiska historiebruket? Har vissa perioder eller geografiska områden blivit mer utforskade än andra?

3. Vilka delar av den historiekultur som vanligtvis förvaltas av Sveriges kommun- och stadsarkiv har nyttjats i detta historiebruk, och i vilka syften har detta skett?
4. Vilken betydelse har forskningens disciplintillhörighet haft?

1.4 Metod och källor

1.4.1 Källmaterialet och strategier för att finna det

Källmaterialet består av de svenska historiska avhandlingar och större postdoktorala studier från 1980 och framåt, som i avgörande delar bygger på kommunalt arkivmaterial. För att söka rätt på relevanta källor har två huvudsakliga strategier använts. Dels har olika bibliografier, forskningsöversikter och litteratursammanställningar i ämnen med kommunal anknytning gått igenom, varvid de titlar som verkat relevanta för mitt syfte har valts ut för närmare granskning. Av dessa bibliografier m.m. kan särskilt Allan Nilssons ”Litteratur om det lokala självstyret”, Vetenskapsrådets rapport *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser* och Stads- och kommunhistoriska institutets olika listor över forskning och publikationer nämnas.

Dels har också samtliga nummer av *Historisk tidskrift* (HT) och *Scandia*, landets två ledande tidskrifter för historisk forskning, från 1990-2007 studerats med avseende på anmälda avhandlingar och andra publikationer. Även listor över litteratur som har inkommit till redaktionerna har granskats i sökandet efter relevanta källor. Genomgången av HT och *Scandia* har varit den mest tidskrävande av de två metoderna. Just tidsaspekten gjorde också att gränsen bakåt i det här fallet sattes till 1990 istället för 1980.

De sålunda framvaskade titlarna har sedan undersökts mer noggrant, dels med avseende på deras egen relevans för studien, dels också med avseende på den tidigare forskning som redovisas i dem och de hänvisningar till potentiellt relevanta arbeten som finns där. Därigenom har varje potentiellt relevant titel öppnat dörrar mot ytterligare potentiellt relevant forskning till dess en gräns för detta sökande helt sonika sattes av tidsskäl. Det stod då också klart att metoden gav allt magrare resultat, vilket måste betraktas som något positivt.

Mitt tillvägagångssätt innebär att den historievetenskapliga forskningen röner störst uppmärksamhet. Detta är naturligt med tanke på syftet, men jag vill samtidigt göra gällande att historisk forskning med annan disciplintillhörighet än den historievetenskapliga knappast kan anses försummad. En genomgång av tidigare forskning i en akademisk avhandling är ju

ingalunda begränsad till den egna disciplinen, liksom inte heller HT eller Scandia värjer sig mot utifrån kommande forskning.

Metoden bör också innebära att genomgången är mest komplett för perioden 1990-2007. Men även om en del relevant forskning har fallit utanför studien bör metoden inte ha medfört någon systematisk uteslutning av vissa typer av forskning. Därför kan också underlaget för studien anses svara väl mot syftet att undersöka de senaste knappa tre decenniernas historiska forskning på kommunarkivalisk grund.

1.4.2 Bearbetning av materialet

Sammanlagt har en god bit över 200 titlar sållats fram och undersökts, och av dem har 54 funnits uppfylla kriterierna i kap. 1.1 och således kommit att ingå i den egentliga undersökningen. Dessa har sedan underkastats en mer ingående granskning av vad det är som har undersökts, till vilken tid och vilket geografiskt område undersökningen är förlagd, vilket kommunalt källmaterial som huvudsakligen har använts – eller vilken historiekultur som har aktiverats – i vilket syfte, samt vilka övergripande trender och teman inom forskningen som den anknyter till. Hanteringen av källmaterialet, dvs. de forskningsalster som ingår i studien, har varierat beroende på respektive undersöknings transparens. En avhandling som i detta avseende håller god kvalitet är mycket lättbearbetad; det har då i stort sett varit tillräckligt att läsa syftesformulering, frågeställning, metodavsnitt och källdiskussion i inledningskapiteln. Ofta har dock även de mer gynnsamma fallen krävt ytterligare någon läsning för att sakerna ska falla på plats. Emellertid har jag dessvärre tvingats konstatera att transparensen inte alltid är så god. Grumliga inledningskapitel och rent av usla källhänvisningar och källförteckningar – ett udda exempel är en avhandling i kulturgeografi som helt saknar notapparat – har försvårat arbetet och fordrat en mer omfattande närläsning.

1.5 Kategorisering och periodisering

1.5.1 Kategorisering av historiebruket

För att inte redovisningen av historiebruket ska ske helt planlöst har materialet redan i detta tidiga skede måst kategoriseras på något sätt. En kategorisering av historiebruket innebär emellertid i sig självt en tolkningsakt som blir styrande för de resultat som lyfts fram i undersökningen. Därför måste den motiveras.

Kategoriseringen, eller tematiseringen av forskningen, kan nämligen göras på fler än ett sätt. Fullt tänkbara är t.ex. kategorier som utgår från vetenskapliga diskurser eller trender, som

sekularisering, välfärdsforskning eller genusforskning; men även om sådana kategorier alls inte är ointressanta i sammanhanget, saknar de ofta den relevans som en tematisering med utgångspunkt i kommunernas verksamheter har. Detta motiveras dels med hänvisning till undersökningens utomvetenskapliga syfte – det förefaller t.ex. överlag vara enklare att utgå från kommunernas verksamheter när man arbetar fram konkreta forskningsförslag –, och dels av att den aktuella forskningen i mycket hög utsträckning antingen helt fokuserar på någon eller några delar av den kommunala verksamheten, eller undersöker någon övergripande samhällsprocess e.d. *genom* en kommunal verksamhet. Jag finner det alltså både lämpligast, naturligtast och enklast att söka gemensamma nämnare för det undersökta historiebruket i kommunernas olika göromål. Det ska dock påpekas att andra kategorier i forskningen för den skull inte försvinner ur synfältet, liksom att ett partiellt avsteg från denna grundprincip har gjorts rörande kategorin ”Lokalpolitik” (se nedan).

Redan vid en översiktlig granskning av materialet framträder två huvudfårar i historiebruket, och därtill kan ytterligare två områden urskiljas som har dragit till sig särskilt mycket forskning. Sammantaget har jag alltså delat in historiebruket i fyra specifika kategorier och samlat den forskning som inte passar in i dessa i en övrigt-kategori. Den första kategorin, ”Lokalpolitik”, fångar ett historiebruk som ur olika aspekter fokuserar på den lokala politiken i vid bemärkelse. Dessa undersökningar rör förutom själva den bedrivna politiken, även sådant som förutsättningarna för den, den politiska kulturen och det politiska handlingsutrymmet. Här har alltså andra indelningsgrunder än kommunala verksamheter till viss del gjort sig gällande i det att frågorna inte nödvändigtvis undersöks i kommunernas ledande politiska organ (fullmäktige, stämma, drätselkammare, kommunalnämnd och kommunstyrelse) – det kommunala handlingsutrymmet t.ex. kan ju undersökas i flera olika kommunala verksamheter. Det har dock ställt sig naturligt att samla dessa, ur en synvinkel disparata, temana inom en och samma kategori, eftersom föremålet för detta historiebruk är just den lokala politiken, dess former, förutsättningar och relationer, alldeles oavsett hur undersökningarna har genomförts och vilka politiska frågor det är som har undersökts.

Den andra kategorin, ”Socialpolitik och socialt arbete”, avser det historiebruk som behandlar politik och praktik inom de verksamheter som historiskt sett kan betraktas som en del av den sociala omsorgen. De två sista kategorierna, ”Samhällsplanering och samhällsbyggande” samt ”Hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete”, är mindre omfattande än de båda föregående, varför de, tillsammans med övrigt-kategorin, kommer att behandlas mer översiktligt. Om den förra bör påpekas att det i många fall föreligger ett nära samband mellan denna och kategorin ”Socialpolitik och socialt arbete”, eftersom ett socialpolitiskt perspektiv i

stor utsträckning och under lång tid har varit styrande även inom detta verksamhetsfält. Samhällsplanering och samhällsbyggande kan alltså många gånger betraktas också som socialpolitik. Utgångspunkterna för kategoriseringen och bestämningen av den socialpolitiska kategorin som härrörande från det sociala omsorgsfältet gör dock att förhållandet inte har inneburit några problem för kategoriseringsarbetet.

1.5.2 Periodisering

För att besvara frågorna om historiebrukets tidsmässiga fokus har en periodisering av kommunernas verksamhetstid gjorts som hänför sig till den allmänna historiska utvecklingen från 1863 och framåt. Utgångspunkterna för periodiseringen har tagits både i den kommunala utvecklingen och i utvecklingen på riksnivå. Vägledande för hur jag har definierat och beskrivit perioderna har förmodanden om vilka företeelser och processer som har dragit till sig forskarnas intresse varit.

Det har varit nödvändigt att förhålla periodiseringen till både riks- och kommunnivån av två skäl: dels därför att utvecklingen på de båda nivåerna ofta hänger samman och dels därför att forskningen, med mycket få undantag, relaterar sina resultat till och, med mer eller mindre emfas, motiverar sina ämnesval utifrån rikshistorien eller generella historiska samhällsprocesser; ett strikt lokalhistoriskt perspektiv är helt enkelt inte gångbart i den akademiska forskningen i Sverige.

Eftersom periodiseringar är mänskliga konstruktioner innehåller de alltid ett visst mått av godtycke. Av de nedan definierade fyra tidsavsnitten kan gränsen mellan den tredje och fjärde tyckas vara särskilt flytande, till stor del beroende på avsaknaden av en tydlig yttre händelse att förankra indelningen i. De övriga gränserna markeras av kommunalreformen 1863, rösträttsreformen och demokratins genombrott 1919 och andra världskrigets slut 1945, av anledningar som diskuteras nedan. Gränsen mellan tredje och fjärde perioden, som är satt till 1975, är i högre grad en förenkling av en gradvis förändring av samhället och samhällsklimatet än vad fallet är för de övriga, i synnerhet för de två första.

Det första tidsavsnittet omfattar åren 1863 till 1919, och utgör således de första 56 åren av kommunernas verksamhetstid. Utvecklingen på riksnivå kan allmänt och i mycket stora drag beskrivas i termer av industrialisering, urbanisering, demokratisering, expanderande kapitalism och en definitiv övergång till ett borgerligt samhälle. Karakteriseringen är dock missvisande om det inte samtidigt poängteras att de agrara näringarna, industrialiseringen till trots, dominerade och att huvuddelen av befolkningen bodde på landsbygden perioden ut; Sverige var fortfarande ett agrart samhälle. Icke desto mindre är det en turbulent period – i

flera bemärkelser slutfasen av en längre process som mynnar ut i ett helt nytt samhälle – som borde attrahera en hel del forskning.⁶

Den kommunala nivån speglar naturligtvis utvecklingen i riket som helhet, om än med lokala variationer.

Vid kommunernas inrättande 1863 gavs de en ganska snäv allmän kompetens som gällde perioden ut: de skulle vårda sina ”gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter”, med vissa restriktioner. Detta innebar att kommunala ageranden måste ha betydelse för samtliga, eller nästan samtliga, kommunens invånare. Vidare kringskars den kommunala handlingsfriheten av bl.a. underställighetsplikt till K.M:t och Konungens Befallningshavande i vissa frågor. Å andra sidan kan man säga att kommunernas frihet var stor, särskilt på landsbygden, i det att de hade få arbetsuppgifter pålagda av staten; inom givna ramar bestämde de i stor utsträckning själva omfattningen av och inriktningen på deras verksamhet.⁷

Nästa tidsavsnitts bakre gräns bestäms av det demokratiska genombrottet på lokal nivå 1919, och dess främre av andra världskrigets slut 1945. År 1919 infördes full demokrati i de kommunala valen, vilket markerar ett tydligt brott mot den föregående perioden då rösträtten var kopplad till skattelängden. Två år senare infördes samma rösträttsprinciper för riksdagsvalet. Man kan alltså tala om ett veritabelt demokratiskt genombrott 1919-1921.

Perioden 1919-1945 präglas i övrigt av en fortsatt industrialisering och urbanisering samt en begynnande och tilltagande partipolitiserings, främst i städerna, men i viss mån även i landskommuner och köpingar, särskilt i de med fullmäktigeförsamlingar. Politiken präglas vidare av ett allt större socialdemokratiskt inflytande både på riks- och kommunnivå. Idén om folkhemmet föds och de första stegen tas mot välfärdsstatens realiserande. Vidare kan man under perioden skönja en relativt svag men tydlig kommunal expansion, i första hand till följd av att kommunerna fick bära upp mycket av välfärdssamhällets utbyggnad och p.g.a. en fortgående decentralisering från stat till kommun. Ett stort antal statliga föreskrifter och förordningar infördes också som parallellt med den kommunala expansionen kringskar den kommunala kompetensen.⁸

Efter andra världskrigets åtstramningar fortsatte mycket av denna utveckling, men nu i betydligt snabbare takt. Urbaniseringen och, fram till 1960, även industrialiseringen gick nu in

⁶ Nationalencyklopedin, ”Sverige, Historia”, Höganäs 1995.

⁷ Schalling, Erik (Kommunindelningskommittén), *Den lantkommunala författningsregleringens historia : en översikt med särskilt avseende å landsbygdens primärkommuner*, Stockholm 1944, Strömberg, Thord, *Kommunsocialismen inför verkligheten*, Malmö 1984, s. 9 och Nationalencyklopedin, nätupplagan 2007-10-09, ”Kommun”.

⁸ Wängmar, Erik, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, ss. 65-94, Östberg, Kjell, *Kommunerna och den svenska modellen*, ss. 62-130 och Nationalencyklopedin, nätupplagan 2007-10-09, ”Kommun”.

i sina mest intensiva faser. Även tjänstesektorn expanderade mycket kraftigt, särskilt efter 1960. Socialdemokraterna hade obruten regeringsmakt, och de goda konjunkturen möjliggjorde en omfattande utbyggnad av välfärdssamhället. Även i den här mycket expansiva fasen ombesörjdes utbyggnaden i hög grad av kommunerna, vilket ledde till en våldsamt kommunal expansion. Kommunallagsreformen 1948 vidgade kommunernas kompetens genom att bestämma den till att ”vårda sina angelägenheter” (det räckte nu med att en kommunal angelägenhet var av allmänt intresse och av betydelse för endast en del av kommunens invånare), och underlättade genomdrivandet av vissa beslut som tidigare hade krävt 2/3 majoritet i fullmäktige. Därigenom bidrog reformen till expansionen genom att fler kommunala verksamheter kunde dras igång på eget initiativ. Året innan, 1947, antogs en ny lag om kommunalt planmonopol (Byggnadslagen), vilken gav kommunerna rätt att bestämma när, var och hur det skulle byggas. Successivt under perioden professionaliserades också den kommunala förvaltningen genom framväxten av en kommunal tjänstemannabyråkrati, vilket ytterligare ökade kommunernas utgifter.

Under perioden genomfördes också två reformer som i grunden ändrade basen för det lokala självstyret: storkommunreformen 1952 och kommunblocksreformen 1962-1974. Genom sammanslagningarna minskade antalet kommuner från ca 2 500 till 278, med konsekvenser inte bara för möjligheten att genomföra och administrera välfärdssamhället – för det är i ljuset av dessa reformerna ska ses –, utan också för den demokratiska förankringen av det kommunala självstyret. Den senare reformen, med dess slutförande 1974, markerar också gränsen mot nästa period.

Efterkrigstiden upplevde också ett genomslag på bred front för partipolitiseringsen på kommunal nivå, påskyndat av storkommunreformen som påtvingade fullmäktigeförsamlingar i nästan samtliga kommuner.⁹

Som ovan påtalats är gränsen mellan tidsavsnitt tre och fyra lite mer löst definierad. Den är satt till 1975, och med perioden därifrån och framåt försöker jag fånga en del större förändringar, både på riksnivå och i den kommunala utvecklingen, som jag anser motivera ett avskiljande från den tidigare perioden och som bör ha relevans för inriktningen på historiebrevet.

1970-talets ekonomiska kris, markerad av OPEC-kuppen 1973, drabbade Sverige hårt på ett strukturellt plan, och drev på omställningen av ekonomin från industri till tjänstesektor.

⁹ Wängmar, *Samlingsstyrelse – blockstyrelse – mångstyrelse. Kommunalpolitiska styrelseformer 1952-2002*, Stockholm 2006, s. 70-77, Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006, s. 42-51 och Nationalencyklopedin, nätupplagan 2007-10-22, ”Sverige, historia” och ”Kommun”.

Den jämna mandatfördelningen mellan det socialistiska och det borgerliga blocket vid riksdagsvalet 1973, och den borgerliga segern i valet 1976, markerar slutet på ett långt socialdemokratiskt maktmonopol. Åren kring 1975 inleddes också en period av besparingar (som mest accentuerad dock först under 1990-talet), avregleringar och marknadsanpassningar som innebar början till slutet för den tidigare dominerande välfärdspolitiken – även om 1980-talets goda konjunkturer medförde en period av ytterligare utbyggnad av den offentliga sektorn.

Med start på 1970-talet intensifierades decentraliseringen från stat till kommun, och i samband därmed minskade statens reglering av kommunerna. De sålunda friare kommunerna började under 80- och 90-talen också marknadsanpassa sina verksamheter genom olika typer av reformer (beställar- utförarmodeller, delegering av beslutsmyndighet, målstyrning i stället för detaljstyrning m.m.), och den kommunala förvaltningen fortsatte att professionaliseras (ännu under storkommunernas tid utfördes en hel del förvaltningsarbete av förtroendevalda). Även partipolitiseringen skärptes ytterligare.¹⁰

Som synes flyter gränserna för de olika perioderna ihop; år 1945 utgör t.ex. samtidigt det främre året för period två och det bakre året för period tre. Jag har valt att göra så helt enkelt därför att markörerna för periodindelningen inte alltid infaller den 1 januari de aktuella åren. En studie med undersökningsperioden 1910-1945 rör sig t.ex., strikt talat, både före och efter andra världskrigets slut. Någon egentlig betydelse har emellertid inte dessa flytande gränser, eftersom jag ändå har krävt att en undersökning ska sträcka sig längre in på en period än bara något enstaka år för att den ska anses ha undersökt perioden (hur långt in i perioden den ska sträcka sig beror i viss mån på undersökningsperiodens längd, men åtminstone ett par år har krävts). Därför utgör den bristande skärpan i periodindelningen i realiteten inte heller något statistiskt problem.

1.6 Övriga definitioner och anmärkningar

Ett mycket frekvent använt källmaterial i historiska undersökningar är protokoll av olika slag. Till protokollen hör ofta dels bilagor och dels, fast med ett lösare samband, s.k. ”handlingar till protokollen”. I arkiven redovisas dessa handlingar på olika sätt. Ibland ligger protokollen för sig i en ren protokollserie, oftast dock tillsammans med bilagorna (som ju ska vara *bilagda* protokollen), och någon gång tillsammans med både bilagor och ”handlingar till

¹⁰ Ibid.

protokollen” (eller ”inneliggande handlingar” som de också kallas). Följaktligen bildar bilagor och handlingar till protokollen ibland egna serier. Hos lite yngre arkivbildare har man dessutom ofta diariefört sina ärenden, och då är det vanligt att det som annars skulle kallas handlingar till protokollen, inte alls redovisas bland protokollen (under huvudkategori A i allmänna arkivschemat), utan som diarieförda ärenden (huvudkategori E eller F). Att bibehålla en sådan uppdelning mellan protokollen och de till dem, på det ena eller andra sättet, hörande handlingarna är dock i den här undersökningen både meningslöst och praktiskt omöjligt; meningslöst därför att ”handlingar till protokollen” och ”diarieförda ärenden” i det här sammanhanget är samma sak och eftersom benämningarna ändå inte säger något vettigt om vilka handlingstyper det är som avses, och praktiskt omöjligt därför att forskarna sällan själva har ansett det relevant att diskutera sina källor i sådana termer. Istället har jag valt att låta ”protokoll” avse både protokoll, bilagor och handlingar till protokoll (även de som är förtecknade som diarieförda ärenden), och i de fall det är relevant och praktiskt genomförbart även fokusera på de specifika handlingstyper bland bilagorna och handlingarna till protokollen som använts av forskaren. Detta medför förstås den bristen att det inte alltid klart framgår om det enbart är de rena protokollsdokumenterna som har använts eller om också vissa bilagor och handlingar har nyttjats. I de flesta fall bör dock detta ge sig av sammanhanget. Generellt kan man också säga att ju äldre materialet är, desto mer knapphändig är dokumentationen kring de ärenden som har behandlats på sammanträdena, och desto vanligare således att endast protokollen och enstaka bilagor finns att tillgå. I gengäld är dock de äldre protokollen ofta mer utförliga, men inte i en sådan utsträckning att detta uppväger den sparsamma kringdokumentationen.

Det ska också påpekas att detaljnivån på redovisningen av det arkivmaterial som använts i forskningen är beroende av den nivå den enskilde forskaren håller i sin källredovisning. T.ex. kan reglementen uttryckligen nämnas som en viktig källa i inledningskapitlet hos en författare, medan det hos en annan bakas in i den svepande formuleringen ”fullmäktiges handlingar” och inte heller redovisas specifikt i fotnoterna. Denna brist är ofrånkomlig då jag annars hade behövt ägna mycket stor tid åt att granska själva de empiriska undersökningarna i respektive studie.

Ett annat påpekande som ska göras gäller generaliserbarheten av de resultat undersökningen ger rörande det akademiska historiebrukets användning av kommunalt arkivmaterial. Studien fokuserar i detta avseende i första hand på handlingarna och deras proveniens, vilket innebär att det som företrädesvis noteras är handlingstypernas benämning och de arkivbildare de hör till. Eftersom kommunernas nämndorganisation ser, och har sett,

olika ut, och eftersom delegeringen av arbetsuppgifter, både från fullmäktige till nämnder och styrelser och från de enskilda nämnderna och styrelserna till förvaltningarna, har gått olika långt i olika kommuner under olika tider, kan man inte alltid vara säker på att finna samma information på samma ställe i olika kommuner. Ett beslut som i en kommun fattas på delegering av en tjänsteman i en facknämnds förvaltning, kan alltså, rent hypotetiskt, i en annan kommun fattas av facknämnden själv, i en tredje av kommunstyrelsen, i en fjärde inom en annan facknämnd och i en femte av stadsfullmäktige. Detta återspeglas naturligtvis i arkiven. För att resultaten i någon bemärkelse ska kunna tillämpas i en specifik kommun måste de därför först anpassas till lokala förhållanden. Detta kan förvisso betraktas som en brist, men då knappast såsom härrörande från själva undersökningen, utan snarast som en brist i verkligheten. I praktiken torde dessa förhållanden inte medföra några större problem, bara man är vaksam på dem.

För att undersöka historiebrukets geografiska aspekter har jag bl.a. delat in forskningen i tätorts- respektive landsbygdsstudier. Tätortsstudier har då definierats som studier som undersöker städer och köpingar, samt sådana kommunblock (fr.o.m. 1965-74) som inrymmer en f.d. stad eller köping, medan landsbygdsstudier har förståtts som undersökningar av landskommuner (även sådana med municipalsamhällen) och sådana kommunblock som inte inrymmer f.d. städer eller köpingar. Alternativt hade jag kunnat utgå från begreppet ”administrativa tätorter”, och då till tätortsstudierna också räkna sådana som undersöker municipalsamhällen. Eftersom undersökningen i övrigt så tydligt utgår från kommunbegreppet har jag, för enkelhetens skull, valt att göra så även här. Gränsen dras alltså mellan landskommuner och stads-/köpingkommuner, och då municipalsamhällena per definition utgjorde en del av en landskommun (de var alltså inga egna kommuner) räknas de också till landsbygden.¹¹

1.7 Disposition och läsanvisningar

Den empiriska undersökningen genomförs i kapitel 2.1-2.5. Uppdelningen i delkapitel följer den kategorisering av historiebruket som gjordes i kapitel 1.5.1. Inom varje delkapitel presenteras först den forskning som ligger till grund för studien, och därefter undersöks

¹¹ För en vidare diskussion om tätortsbegreppet se Ylander, Hans, ”Urbanisering och tätortsutveckling i Sverige”, artikel på SCB:s hemsida 2008-11-19: http://www.scb.se/Statistik/MI/MI0803/2000I02/MI03SA9301_06.pdf, kap. 3.2.

forskningen utifrån de frågor som ställdes i kapitel 1.3. Kapitel 2.1 och 2.2, som undersöker de två största kategorierna, avslutas med en sammanfattning av de viktigare resultaten.

I kapitel 3 sammanfattas resultaten från alla empiriska kapitel i ganska stora drag och relateras till varandra, samt summeras för att diskuteras i förhållande till hela det undersökta historiebruket. Därefter följer en avslutande diskussion i ett eget kapitel där resultaten relateras till arkivverksamheten.

För att underlätta läsningen ska ett par saker påpekas. För det första är det viktigt att undersökningens avgränsningar hela tiden beaktas. Uttryck som t.ex. ”den lokalpolitiska forskningen” och ”det akademiska historiebruket” ska förstås utifrån de avgränsningar som gjordes i kapitel 1.1. Oavsett uttryckssätt uttalar jag mig alltså endast om det historiebruk som ligger inom arbetets avgränsningar, om inget annat sägs.

För det andra vill jag, angående redovisningen av det arkivmaterial som forskarna har använt, understryka att fokus ligger på kommunalt arkivmaterial, även om annat material också nämns. För tydlighetens skull har kommunalt arkivmaterial kursiverats. Det ska också sägas att det förhållandet att jag för vissa studier bara har redovisat just kommunalt arkivmaterial inte innebär att det uteslutande är kommunalt arkivmaterial som har använts.

2. Forskning i kommun- och stadsarkiv

2.1 Lokalpolitik

2.1.1. Genomgång av forskningen

Forskningen kring lokalpolitiken är som sagt relativt omfattande. Sammanlagt tretton studier har behandlats inom denna kategori. De presenteras här tematiskt sammanhållna.

Politisk kultur

Harald Gustafsson undersöker i *Sockenstugans politiska kultur* (1989) den politiska kulturens utveckling på svensk landsbygd från 1815-1876. Tendensen inom lagstiftningen är enligt författaren tydlig. Den går från en feodal, konsensusbetonad, politisk kultur till en borgerlig, elitiserad kultur med reglerad konfliktlösning och möjlighet till majoritetsbeslut, i en process som börjar med 1817 års förordning om sockenstämmor och kyrkoråd, och slutar med 1862 års kommunalreform. Genom en granskning av sockenstämmo-, och från 1863, *kommunalstämmo-* och *kommunalnämndsprotokoll*, från sex mälardalskommuner med olika socioekonomiska förhållanden, undersöks utvecklingen så som den faktiskt ägde rum utifrån hypotesen att utvecklingen mot en borgerlig politisk kultur hängde samman med graden av marknadsorientering och kapitalisering.¹²

Också Peter Billings och Mikael Stigendals gemensamma avhandling *Hegemonins decennier* (1994) kan sägas behandla den politiska kulturen i en lite vidare bemärkelse. Billing och Stigendal försöker förklara stabiliteten i den svenska modellen under efterkrigstiden genom en lokal studie av Malmö stad. Med hegemonibegreppet som tolkningsram undersöks olika delar av stadens utveckling under perioden 1945-1985, och bland källorna märks ett stort och brett kommunalt material. *Folk- och bostadsräkningar ur statistikenhetens arkiv, protokoll och inkomna handlingar från kommunfullmäktige, fastighetsnämnden och Malmö kommunala Bostads AB* kan nämnas, liksom en hel del tryckta utredningar, rapporter, undersökningar m.m. från olika kommunala organ.¹³

En med Gustafssons studie tematiskt näraliggande undersökning är Martin Åbergs *Samförståndets tid* (1998), i vilken den politiska kulturens utveckling i Göteborg 1900-1955 analyseras. Aktörerna i det politiska beslutsfattandet undersöks utifrån hypotesen att den

¹² Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989.

¹³ Billing, Peter och Stigendal, Mikael, *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*, Malmö 1994.

politiska kulturen är ett resultat av sambanden mellan olika sociala faktorer (utbildning, klasstillhörighet osv) hos aktörerna, och deras delaktighet i olika formella och informella nätverk, och de normer och värderingar som hänger samman med dessa. Undersökningen består dels av ett antal tvärsnittsanalyser av fullmäktigeledamöternas relationsmönster och de nätverk de ingår i, och dels av en utvidgad nätverksanalys med utgångspunkt i aktörernas handlande i ett antal politiska sakfrågor. Det är främst den senare analysen som är intressant här.

Agerandet i sakfrågorna följs naturligtvis i första hand i de kommunala arkiven, och det är också där aktörerna i den politiska beslutsprocessen identifieras. Det dominerande källmaterialet härvidlag utgörs av *stadsfullmäktiges protokoll*, men även protokoll från *drätselkammaren*, *arbetslöshetsnämnden*, *byggnadsnämnden* och *hälsovårdsnämnden*, liksom material från olika *kommunala beredningar*, har konsulterats.¹⁴

Politiskt agerande

Det tydliga aktörsperspektivet i Åbergs studie anger ett samband också med Joakim Malmströms avhandling *Herrskapen och den lokala politiken* (2006). Malmström behandlar där herrskapens politiska agerande i den lokala offentligheten i Eds socken/kommun 1650-1900. Med den lokala offentligheten avgränsad till ”den lokala kyrkan” och socken-/kommunalstämman samt kommunalnämnden, undersöks vilka frågor som engagerade herrskapen, samt i vilka syften och med vilka metoder de förde sin politik. Källmaterialet består av skrivelser, visitationsprotokoll m.m. från domkapitlets arkiv och av sockenstämmo-, *kommunalstämmo-* och *kommunalnämndsprotokoll*.¹⁵

Lokalpolitikens utveckling

Det politiska agerandet undersöks också i viss mån i Lars Nyströms studie över den politiska utvecklingen i ”miniriket” Stora Bjurum vid Hornborgasjön i Västergötland under perioden 1857-1917 (*Potatisriket* [diss. 2003]). Stora Bjurum var ett av Västergötlands största gods och dess gränser sammanföll med församlingens och kommunens. Således hade godsägaren – tillika ordföranden i kommunalstämman, kommunalnämnden m.m., arbetsgivare för kommunens befolkning och innehavare av nästan samtliga kommunens röster – så gott som hela lokalsamhällets formella maktbefogenheter samlade hos sig. Detta godssamhälle, eller denna godskommun, undersöks som sagt med tyngdpunkt på den politiska utvecklingen; hur

¹⁴ Åberg, Martin, *Samförståndets tid. Konflikt, samarbete och nätverk i svensk lokalpolitik.*, Lund 1998.

¹⁵ Malmström, Joakim, *Herrskapen och den lokala politiken. Eds socken ca 1650-1900*, Uppsala 2006.

godsherren utnyttjade sin makt, vilket handlingsutrymme de till synes maktlösa underlydande hade och vilka strategier de kunde nyttja, hur samhället fungerade i stort samt hur allt detta förändrades under en period av stora samhällsomvandlingar. *Kommunalstämmaprotokollen* utgör en av avhandlingens viktigare källserier.¹⁶

Delar av den kommunalpolitiska utvecklingen, om än i en annan tid och i ett helt annat samhälle, är föremål också för Johan Lanttos avhandling *Konflikt eller samförstånd?* (2005). Lantto undersöker där verkningarna av de management- och marknadsorienterade reformer (målstyrning i stället för detaljstyrning, decentralisering och delegering av beslutsmakt, beställar- utförarmodeller etc.) som i olika grad genomfördes i Sveriges kommuner under 1980- och 90-talen. I fokus för avhandlingen står frågan om reformerna har påverkat det politiska arbetet i en majoritetsdemokratisk, med en därmed sammanhängande konfliktorientering, eller samförståndsdemokratisk riktning.

Det politiska arbetet under 1980- till början av 2000-talet undersöks i fyra kommuner runt Stockholm. Dels studeras budgetarbetet i *fullmäktigeprotokollen* med tillhörande *budgethandlingar* med avseende på budgetens detaljeringsgrad, konfliktnivå i budgetarbetet och graden av blockbildning och partipolitisk samordning i budgetalternativen. Dels granskas det reguljära politiska arbetet kvantitativt i *protokoll från fullmäktige, kommunstyrelse och de facknämnder som hanterar skola, barnomsorg och äldreomsorg*, med avseende på antal besluts- och informationsärenden, antal konfliktmarkeringar och vilka sakområden ärendena rör.¹⁷

Även Erik Wångmar fokuserar i *Samlingsstyre – blockstyre – mångstyre* (2006) på den lokala politikens utveckling, nämligen i form av förändringarna av de kommunala styrelseformerna under perioden 1952-2002. Studien syftar både till att beskriva styrelseformerna och förklara skiftena mellan dem. Detta görs dels genom en totalundersökning av hela landet (främst utifrån ”Sveriges kommunkalender” och diverse andra trycksaker, samt handlingar från länsstyrelsernas arkiv), dels genom två fallstudier i Kronobergs län som till största delen bygger på *fullmäktigeprotokoll*. Förklaringar till förändringarna söks såväl nationellt som lokalt. I fallstudierna undersöks de olika styrelseformerna mer detaljerat, bl.a. med avseende på sambandet mellan styrelseform och den politiska kulturens konflikt-/koncensusnivå samt minoritetens respektive majoritetens strategier under hegemoniska maktförhållanden. En del av undersökningen fokuserar särskilt

¹⁶ Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden, makten, samhället*, Göteborg 2003.

¹⁷ Lantto, Johan, *Konflikt eller samförstånd? Management- och marknadsreformers konsekvenser för den kommunala demokratin*, Stockholm 2005.

på agerandet i de principiellt viktiga frågorna om skattehöjningar, kommunblocksreformens genomförande, äldreomsorgens utbyggnad och enhetsskolans införande. Studien anknyter således tydligt också till forskning om politiskt agerande och politisk kultur.¹⁸

Ytterligare en undersökning som behandlar utvecklingen av kommunalpolitiken är Kjell Östbergs *Kommunerna och den svenska modellen* (1996). Dock fästs här även stort intresse vid konsekvenserna av den kommunalpolitiska utvecklingen för andra delar av samhället. I fokus för studien står utformningen och utvecklingen av de kommunala politiska institutionerna från 1910 fram till andra världskriget. Fem kommuner (Kalmar, Köping, Uddevalla, Karlskoga och Gudmundrå) studeras utifrån frågeställningen vilken roll dessa institutioner spelade för det demokratiska genombrottet på lokal nivå och för utformningen av den svenska modellen, samt vilken betydelse det lokala politiska arbetet spelade för socialdemokratins utveckling. Östberg betonar alltså kopplingen mellan det nationella och det lokala, fast i omvänd ordning mot hur kopplingen vanligtvis görs – här är det inflytandet från lokalpolitiken på rikspolitiken som accentueras.

De viktigaste kommunala källorna utgörs av *protokoll från kommunalstämma och fullmäktige samt från kommunalnämnd och drätselkammare* i de undersökta orterna. Därutöver har bl.a. protokoll och andra handlingar från arbetarkommuner och socialdemokratiska fullmäktigegrupper använts.¹⁹

Anders Wigren anknyter också till forskningen om den lokalpolitiska utvecklingen i sin undersökning av den kommunala demokratins utveckling inom Locknevi kommun 1875-1946 (*Från fyrk till urna* [diss. 1988]). Demokratin studeras där ur två aspekter: rösträtt/röstutnyttjande och rekrytering till kommunalpolitiska organ, och analyserna sker ur rumsligt och socialt perspektiv. Särskilt stor uppmärksamhet fästs vid effekterna av den allmänna rösträttens införande, och från vilka socioekonomiska grupper och geografiska områden kommunalpolitikerna rekryterades över tid.

I undersökningen av rösträtten och valdeltagandet har *fyrktalslängder* (fram till rösträttsreformen 1918) och *röstlängder* använts, och analysen av den politiska rekryteringen bygger på uppgifter om namn, adress och yrke på de invalda ledamöterna, som hämtats ur

¹⁸ Wängmar, Erik, *Samlingsstyre – blockstyre – mångstyre. Kommunalpolitiska styrelseformer 1952-2002*, Stockholm 2006.

¹⁹ Östberg, Kjell, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.

kommunalstämmo- och fullmäktigeprotokollen. De sistnämnda uppgifterna har kompletterats med information ur kyrkoarkiven.²⁰

Lokal självstyrelse

En relativt stor del av den lokalpolitiska forskningen rör den lokala självstyrelsen, här förstådd som självstyrelse i relation till andra makter i samhället – inte minst då till statsmakten. En studie som själv placerar sig inom denna kategori, men som har konnotationer också till andra typer av undersökningar, är Thord Strömbergs *Kommunsocialismen inför verkligheten* (diss. 1984). Med det överordnade syftet att bidra till forskningen om kommunpolitikernas handlingsfrihet undersöker Strömberg mark- och bostadsfrågornas politisering i Örebro, Norrköping och Karlstad under perioden 1940-1955, genom att studera beslutsprocesserna i frågor om kommunalt bostadsbyggande och tomträtt. Beslutsprocesserna undersöks både i relation till det statliga ramverket och till de lokala förhållandena. I undersökningen fokuseras både den formella maktstrukturen i kommunerna, aktörerna och deras grupperingar samt den politiska kulturen och de hinder den sätter för politiseringen av mark- och bostadsfrågor. Analysen bygger främst på *protokoll från stadsfullmäktige, drätselkammaren* (i Norrköpings fall från drätselkammarens fastighetsavdelning), *Karlstads fastighetsnämnd*, olika för ändamålen inrättade kommittéer (*bostadsförsörjningskommitté, tomträttskommitté och bostadskommitté*) och *kommunernas* helt eller delvis ägda *bostadsföretag*, samt på tidningsmaterial och handlingar från lokala politiska partier m.m.²¹

Ingvar Hjelmqvist undersöker i *Relationer mellan stat och kommun* (diss. 1994) hur den kommunala självstyrelsen har förändrats under perioden 1945-1990, i termer av statlig styrning och samverkan mellan stat och kommun. Förutom förändringar av generell karaktär koncentreras arbetet till förändringar inom områdena mark- och planfrågor; gator, vägar, vatten, avlopp och trafik; socialvård; bostadsfrågor; skolan; finansiering. Tidsmässigt kretsar avhandlingen kring kommunblocksreformen och är indelad i tiden före (1945-1959), tiden för (1960-1973) och tiden efter (1974-1990) sammanslagningarna.

Avhandlingens relationsperspektiv medför att både centrala statliga källor och handlingar från undersökningskommunerna Ljungby, Bollnäs, Västerås och Ockelbo utnyttjas. Bland det kommunala materialet märks särskilt *protokoll från fullmäktige, de berörda facknämnderna*

²⁰ Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

²¹ Strömberg, Thord, *Kommunsocialismen inför verkligheten*, Malmö 1984.

och samarbetsnämnderna, årsberättelser, budget och bokslutsredogörelser, planhandlingar, utredningar och rapporter av olika slag, samt statsbidragsansökningar och korrespondens med statliga myndigheter. Hjelmqvist har, liksom Östberg, också ambitionen att belysa kommunernas betydelse för genomförandet av den svenska modellen.²²

Björn Tropp behandlar i sin avhandling *Att sätta spaden i jorden* (1999) det kommunalpolitiska handlingsutrymmet 1945-1985. Med fokus på de politiska aktörerna studeras kommunpolitikens möjligheter och begränsningar inom bostadspolitik, bostadsplanering och barnomsorg, i förhållande till såväl stat som andra aktörer och faktorer, i Mariestad, Munkfors och Trollhättan. Avhandlingen rymmer visserligen både ett struktur- och aktörsperspektiv, men det sistnämnda, på vilket undersökningens tyngdpunkt ligger, gör att det verkligen tunga källmaterialet består av *protokoll från kommunernas fullmäktigeförsamlingar, drätselkammare/kommunstyrelse/kommunalnämnder och barnavårds- och socialnämnder*, även om en del annat kommunalt arkivmaterial också kommer till användning.²³

Även de tidiga kommunernas lokala självstyrelse har studerats i Alberto Tiscornias avhandling *Statens, godsens eller böndernas socknar?* (1992). Tiscornia studerar där den lokala självstyrelsens utveckling i förhållande till centralmakten 1800-1880. Med fokus på fattigvården och skolan undersöks formerna för beslutsprocessen, innehållet i den sockenkommunala självstyrelsen samt deltagande och inflytande i beslutsprocessen i de tre mellansvenska socknarna/kommunerna Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder. Det huvudsakliga källmaterialet utgörs av *stämмо-, nämnd- och andra förvaltningsorgans (såsom skolråd och fattigvårdsstyrelser) protokoll från församlingarna och, från 1863, kommunerna*.²⁴

2.1.2 Sammanställning av resultaten

Genus och tematisk fokusering

Undersökningen av historiebruket inom kategorin "Lokalpolitik" har omfattat tretton större studier, och det har i huvudsak, som framgått av genomgången ovan, kretsat kring några få teman: politisk kultur (Gustafsson, Billing/Stigendal, Åberg), lokalpolitikens utveckling (Nyström, Lantto, Wångmar, Östberg, Wigren), lokal självstyrelse (Strömberg, Hjelmqvist,

²² Hjelmqvist, Ingvar, *Relationer mellan stat och kommun*, Stockholm 1994.

²³ Tropp, Björn, *Att sätta spaden i jorden. Kommunalpolitiskt handlingsutrymme 1945-1985*, Göteborg 1999.

²⁴ Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992.

Tropp, Tiscornia) och politiskt agerande (Malmström). Dessa teman, bör tilläggas, utesluter naturligtvis inte varandra. Tvärtom innehåller en och samma studie ofta två eller flera av de urskiljda temana; dess inplacering bestäms av det tema som dominerar undersökningen.

En poäng som kan göras omedelbart angående genusaspekten på historiebruket är att ingen av de undersökta studierna inom denna kategori är författad av en kvinna; att forska om lokalpolitik är, tycks det, en strikt manlig inriktning på historiebruket. Detta är anmärkningsvärt, särskilt med tanke på att den lokalpolitiska verkligheten av idag inte alls följer de traditionella könsrollerna på något övertygande sätt. Man borde därför kunna förvänta sig ett visst intresse för detta område också bland kvinnliga forskare. Inte heller är den akademiska forskningen mansdominerad till den grad att en sådan här underrepresentation kan te sig som en rimlig tillfällighet. Inom historiedisciplinen, som är den mest framträdande disciplinen i undersökningsmaterialet, avlades t.ex. 112 avhandlingar i Sverige under perioden 1997-2001, varav 43, eller 38 %, hade kvinnliga upphovsmän. 1990-1996 producerades 119 avhandlingar, av vilka 36, eller 30 %, var skrivna av kvinnor.²⁵ Sammanlagt under perioden 1990-2001 stod alltså kvinnor för 34 % av avhandlingsproduktionen. Trenden mot en lägre kvinnorepresentation ju längre tillbaka i tiden man rör sig är dock tydlig. Men av det totala antalet avlagda avhandlingar i historia under min undersökningsperiod, 1980-2007, bör ändå en försvarlig del, åtminstone runt 30 %, ha kvinnliga författare. Om man sedan ser till kvinnorepresentationen i det i föreliggande arbete undersökta historiebruket ligger siffran på 43 %, vilket gör deras fullständiga frånvaro i kategorin lokalpolitisk forskning än mer anmärkningsvärd.

Att siffrorna visar på en större kvinnorepresentation i mitt material än i den historievetenskapliga avhandlingsproduktionen i stort, trots att åtminstone en kategori av den undersökta forskningen helt saknar kvinnlig representation, pekar också på att det finns något inom det ifrågavarande historiebruket som har en exceptionell dragningskraft på kvinnliga forskare; och det är ingen vågad gissning att detta ”något” återfinns inom kategorin ”Socialpolitik och socialt arbete”.²⁶

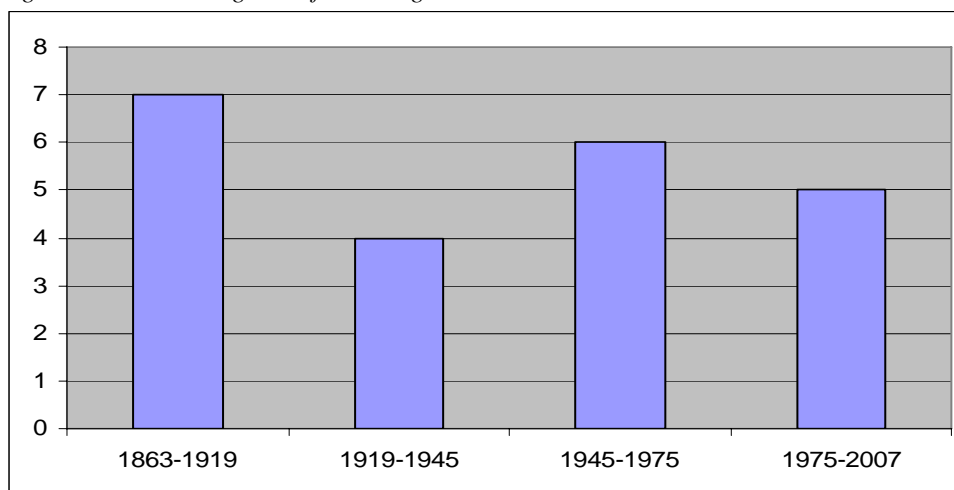
²⁵ Aronsson, Peter, ”Svenska avhandlingar i historia 1997-2001”, publicerad på egen hemsida: www.aronsson.st/index1.html (2007-11-12).

²⁶ Visserligen har min metod för att söka fram relevant forskning sannolikt haft en positiv effekt för kvinnorepresentationen i mitt material, eftersom den bör ha varit som mest effektiv för perioden 1990-2007, för vilken Historisk tidskrift och Scandia genomsköts (trenden visar ju på en ökad andel kvinnliga forskare ju längre fram i tiden vi kommer). I det undersökta materialet ser man också en tydlig koncentration av studiernas tryckår till perioden 1990 och framåt. Till viss del, oklart dock till hur stor, kan detta också förklaras av ett ökande intresse för lokalhistoria och lokalstudier inom akademien. Den högre kvinnorepresentationen i den sortens historiebruk som undersöks här, jämfört med i historievetenskapen i stort, torde dock ändå vara högst reell. Om man jämför

Perioder och geografi i historiebruket

Om man tittar på vilka perioder de olika studierna inom kategorin ”lokalpolitik” har fokuserat på, finner man följande fördelning över de i inledningskapitlet avgränsade tidsavsnitten (figur 1). Många studier spänner naturligtvis över mer än ett tidsavsnitt, varför summan av antalet studier per tidsavsnitt blir fler än de tretton som har studerats.

Figur 1: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt.

Anmärkningar: Wigrens *Från fyrk till urna* har inte räknats till period 3 då endast en försumbar del av undersökningsperioden sträcker sig in i perioden.

Vid ett första påseende kan man konstatera att den långa första perioden har dragit till sig mest forskning, medan period 2, lite överraskande med tanke på att den ändå ligger rätt långt tillbaka i tiden och att det är *historisk* forskning som har undersökts, har dragit till sig minst. Man kan också tycka att det är förvånande att den sista, ”minst historiska”, perioden är så välrepresenterad. Perioderna är emellertid olika långa, mellan 26 och 56 år, och mätt i antal studier per tidsavsnittsdecennium får man följande mer adekvata fördelning: 1,3 för period 1; 1,5 för period 2; 2,0 för period 3; 1,6 för period 4. Då framstår istället period 1 som den minst attraktiva för forskningen och period 3 som den mest attraktiva, med 60 % mer forskning per tidsenhet.

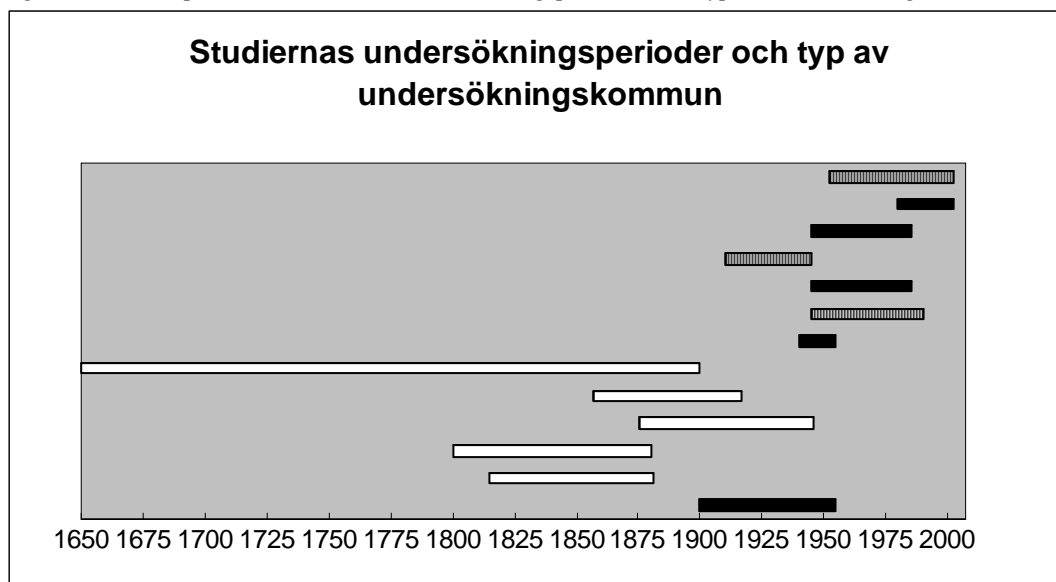
Det historiebruk som har fokuserat på den första perioden omfattar samtliga ovan diskuterade teman inom lokalpolitisk forskning.²⁷ Vad som framför allt utmärker det här

representationen i mitt material för studier publicerade under perioden 1990-2001, för vilken enhetliga metoder för eftersökning av källmaterial har tillämpats, med representationen i den historievetenskapliga avhandlingsproduktionen för samma period, finner man nämligen att kvinnliga forskare står för en 25,7 % större andel av historiebruket i mitt undersökningsmaterial (43 % resp. 34,2 %).

²⁷ Gustafsson, a.a., Åberg, a.a., Malmström, a.a., Nyström, a.a., Östberg, a.a., Wigren, a.a. och Tiscornia, a.a..

historiebruket är istället att det i mycket hög utsträckning är förhållanden på landsbygden som undersöks (se figur 2). Av de sju studier som behandlar perioden rör fem uteslutande landsbygden. Av de övriga två studerar en, *Kommunerna och den svenska modellen*, både landsbygd och tätort, medan endast en, *Samförståndets tid*, helt fokuserar på staden. De två sistnämnda studiernas undersökningsperioder börjar dessutom betydligt längre in på tidsavsnittet än de som enbart undersöker landsbygdsförhållanden. Av de senare startar också fyra av studierna sina undersökningar före kommunernas inrättande, vilket ytterligare förstärker den agrarhistoriska prägeln på historiebruket. I takt med urbaniseringen och övergången från agrarsamhälle till industrisamhälle under första delen av 1900-talet, övergår dock forskningens fokus i hög utsträckning från landsbygden till staden.

Figur 2: De lokalpolitiska studiernas undersökningsperioder och typ av undersökningsort.

Anmärkingar: vita staplar = landsortsstudier, svarta = tätort och randiga = tätort och landsbygd.

Värt att notera är också hur undersökningsperiodernas längd samspelar med vilken kommuntyp man har valt att undersöka. Den genomsnittliga undersökningsperioden för kategorin som helhet är 63 år lång och sträcker sig mellan åren 1886-1949. För tätortsstudierna är den genomsnittliga undersökningsperioden 34 år (1942-1976), för landsbygdsstudierna 105 år (1799-1904) och för de studier som undersöker både tätorter och landsbygdskommuner 43 år (1936-1979). De längre undersökningsperioderna för landsbygdsstudierna hänger sannolikt samman med de lite mindre omfattande bestånden som möter forskaren i de landskommunala arkiven. Tidsomfattningen för studierna blir enligt detta resonemang alltså längre, helt enkelt därför att det är möjligt att genomföra en lika fullständig undersökning för en längre period utan att drunkna i källmaterialet. Bestånden blir också

tunnare ju längre bak i tiden man rör sig (se vidare under rubriken ”Kommunal historiekultur i historiebruket...” i detta kapitel), varför det förhållandet att man tenderar att förlägga landsbygdsstudierna längre bak i tiden än tätortsstudierna, ökar skillnaderna i undersökningsperiodernas längd. Landskommunerna öppnar emellertid inte bara för längre tidsperspektiv, utan också, och av samma anledning, för fler komparationer eller ett bredare kommunurval. Detta har dock inte utnyttjats på något entydigt sätt i mitt material, där både tätorts- och landsbygdsstudierna i genomsnitt undersöker 2,4 kommuner. I stället är det de kombinerade tätorts- och landsbygdsstudierna som studerar överlägset flest kommuner, utan att för den skull märka ut sig med korta undersökningsperioder.

Om den i sammanhanget minst utforskade perioden 1919-1945²⁸ kan man notera att två av de fyra studierna har en tydlig koppling till det demokratiska genombrottet. Både Östberg och Wigren undersöker nämligen demokratiska aspekter på den kommunalpolitiska utvecklingen – Östberg genom att studera utvecklingen av de kommunala institutionernas betydelse för demokratins genombrott i lokalsamhället, och Wigren genom att direkt undersöka den kommunala demokratins utveckling i Locknevi kommun. Att forskningen som rör detta tidsavsnitt fokuserar på demokratins genombrott och utveckling kan knappast förvåna, särskilt med tanke på demokratibegreppets status och på att vi kan följa rötterna, åtminstone på en formell nivå, till vårt nuvarande samhällsskick till perioden.

Den tredje perioden behandlas i sex studier,²⁹ varav en, *Samförståndets tid*, endast berör de första tio åren och har större delen av sin undersökningsperiod förlagd till de två första tidsavsnitten. En intressant sak med den här periodens historiebruk är att tre av studierna tar sitt avstamp just 1945, d.v.s. på periodens startår. Krigsslutet ter sig alltså helt uppenbart som en naturlig startpunkt för vissa typer av undersökningar – i synnerhet, tycks det, för studier som rör den lokala självstyrelsen. Både Hjelmqvist och Tropp, båda vars undersökningar startar 1945, behandlar nämligen den lokala självstyrelsen – liksom även Strömberg, som visserligen börjar sin undersökning redan 1940; och vilken period kan vara mer spänningsfylld för den typen av undersökningar än den period av kraftig kommunal expansion, vidgad kommunal kompetens och storskalig statlig reglering, av både den kommunala verksamheten och den kommunala indelningen, som efterkrigstiden utgjorde. De kommunala frågor eller verksamheter som självstyrelsen undersöks genom gör också kopplingen till både statens agerande, och till den kommunala expansionen, väldigt tydlig:

²⁸ Åberg, a.a., Östberg, a.a., Wigren, a.a. och Strömberg, a.a.

²⁹ Billing och Stigendal, a.a., Åberg, a.a., Wängmar, *Samlingsstyrelse – blockstyrelse – mångstyrelse*, Strömberg, a.a., Hjelmqvist, a.a. och Tropp, a.a.

mark- och planfrågor, gator, vägar, vatten, avlopp, trafik, socialvård, bostadsfrågor, skolan och finansiering (Hjelmqvist); bostadsbyggande och tomträtt (Strömberg); bostadspolitik, bostadsplanering och barnomsorg (Tropp). Nästan genomgående är det alltså frågor som anknyter till välfärdsbygget som fokuseras, och som framgick av periodiseringen (kapitel 1.4.4) var det just välfärdssamhällets utbyggnad som låg bakom de statligt påförda uppgifterna och därmed en mycket stor del av den kommunala expansionen under perioden. Välfärdssamhällets betydelse för dessa studier länkar också samman dem med Billings och Stigendals, även den med startår 1945, som genom att fokusera på den svenska modellen också tydligt anknyter till välfärdsbygget.³⁰ För Wångmars del är det väl främst partipolitiserings-, storkommunreformens och möjligen kommunblocksreformens, av de saker som har karaktäriserat perioden ovan, som har haft betydelse för den tidsmässiga placeringen av arbetet.

Om historiebruket som rör den fjärde perioden³¹ kan man konstatera att fyra av studierna fullföljer undersökningar som börjar tidigt i period 3. Endast en, Lantos *Konflikt eller samförstånd?*, ryms helt inom perioden. Bland dem som fortsätter in från föregående period är det värt att notera att just kontrasten mellan period 3 och 4 ofta har motiverat forskarna att fortsätta sina undersökningar in i det senare tidsavsnittet. Sålunda vill Tropp fortsätta sin studie något tiotal år efter ”’de gyllene åren’”, för att ”’studera det lokala handlingsutrymmet under annorlunda yttre och inre förutsättningar’”³²; och sålunda fullföljer Billing och Stigendal sin undersökning fram till 1985, trots att de definierar hegemonins decennier till ca 1950-1970.³³ Också för Hjelmqvist är brottet ca 1975 avgörande i det att kommunblocksreformen, utöver välfärdsstatens framväxt, är bestämmande för de tidsperioder som ska undersökas.³⁴

Angående de geografiska aspekterna på historiebruket är få saker verkligt iögonfallande. Noterbart är dock att Norrland är relativt välrepresenterat. I tre av studierna behandlas norrländska kommuner: Bollnäs och Ockelbo i Hjelmqvists *Relationer mellan stat och kommun* och Kramfors kommun (Gudmundsrå) i Östbergs *Kommunerna och den svenska modellen*. Detta bör ses mot bakgrund av att inget norrländskt lärosäte är representerat i den här forskningen. Även fördelningen av forskningen på kommuntyp är, som framgick av figur

³⁰ Se Billing och Stigendal, a.a., s. 63 ff. för en diskussion kring författarnas förståelse av ”den svenska modellen”.

³¹ Hjelmqvist, a.a., Billing och Stigendal, a.a., Tropp, a.a., Lantto, a.a., Wångmar, *Samlingsstyrelsen...*

³² Tropp, a.a., s. 49.

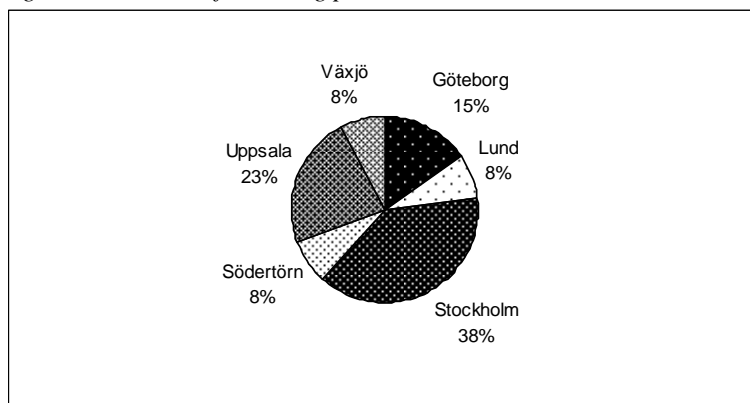
³³ Ibid och Billing och Stigendal, a.a., s. 24.

³⁴ Hjelmqvist, a.a., s. 22.

2 ovan, mycket jämn: fem studier har koncentrerat sig på landsbygdskommuner, fem på tätorter och tre på både landsbygdskommuner och tätorter.

Bland lärosätena står Stockholms universitet för den i särklass största enskilda delen av forskningen, 38 %³⁵, samtidigt som ingen av studierna har Stockholm som undersökningsort (dock fokuserar en på kommuner i Stockholmsregionen, *Konflikt eller samförstånd?*, och två, *Sockenstugans politiska kultur* och *Herrskapen och den lokala politiken*, på numera med Stockholms stad inkorporerade kommuner och/eller på före detta självständiga kommuner i regionen). Stockholms universitets dominans inom den här typen av akademiskt historiebruk kan man tycka borde få sin förklaring av Stads- och kommunhistoriska institutets lokalisering till Stockholm, och den till institutet kopplade professuren i stads- och kommunhistoria vid Stockholms universitet. Med tanke på hur institutets verksamhet finansieras – förutom Sveriges kommuner och landsting står nämligen Stockholms stad och Stockholms universitet som delfinansiärer med var sin tredjedel – är det i så fall särskilt förvånande att Stockholm i så ringa grad är föremål för den lokalpolitiska forskningen.³⁶ Emellertid har institutet endast publicerat en av de Stockholmbaserade studierna (Gustafssons – som ju också undersöker Stockholmsområdet).³⁷ Av de övriga fyra är tre inte ens författade inom den historievetenskapliga disciplinen. Stads- och kommunhistoriska institutets lokalisering tycks således spela en ganska liten roll i sammanhanget, såvida dess verksamhet inte har gett ringar på vattnet utanför den egna disciplinen.

Figur 3: Studiernas fördelning på lärosäten.

³⁵ Att jämföra med 24 % av historievetenskapliga avhandlingar under perioden 1990-2001 (Aronsson, "Svenska avhandlingar i historia...").

³⁶ Stads- och kommunhistoriska institutets hemsida, 2007-11-22, www2.historia.su.se/urbanhistory/sv/infos.htm och stadshistoriska institutets verksamhetsberättelse 2006 på samma hemsida 2007-11-22: www2.historia.su.se/urbanhistory/konferenser/verksamhet_2006.pdf.

³⁷ Stads- och kommunhistoriska institutets hemsida, 2008-01-03, www2.historia.su.se/urbanhistory/sv/pub.htm. Även Wängmars studie är visserligen utgiven av institutet, men den kan knappast betecknas som Stockholmbaserad då han var verksam vid Växjö universitet, vilket valet av undersökningsområde antyder.

Anmärkning: uppgifter om lärosäte har hämtats från Libris (i synnerhet vad gäller avhandlingar) och från upplysningar i resp. studie eller på dess omslag.

I övrigt kan man säga att undersökningsorterna fördelar sig relativt jämnt över Syd- och Mellansverige, medan forskningen i sig är koncentrerad till östra Mellansverige (tabell 1). Stockholms och Uppsala universitet, samt Södertörns högskola, står för 69 %³⁸ av forskningen, samtidigt som orterna och deras närområde får sägas ha en relativt låg representation bland undersökningsområdena. Visserligen ligger dessa i 67 % av fallen helt eller delvis i samma eller angränsande landskap som det lärosäte forskaren är knuten till, vilket kan jämföras med 100 % för den forskning som har bedrivits utanför östra Mellansverige. Men ”samma och angränsande landskap” är ett stort område, och relationen lärosäte-undersökningsområde får ändå sägas vara förvånansvärt svag, med tanke på det kommunala arkivmaterialets relativa svårillgänglighet. Man måste nämligen komma ihåg att det undersökta historiebruket *i väsentliga delar bygger på kommunalt arkivmaterial*; och till skillnad från framför allt statligt, men till viss del även enskilt material (i den mån det bevaras), förvaras i regel inte det kommunala i regionala arkivinstitutioner, ofta belägna i, eller i närheten av, universitetsorterna. Inte heller har kommunarkiven någon utbyggd utlåningsverksamhet motsvarande landsarkivens och riksarkivets. Om man ska forska i kommunalt arkivmaterial är man alltså i högre utsträckning hänvisad till resor åt olika håll. Det är, kort sagt, ofta besvärligare att forska i kommunarkiv än i statliga eller, i vissa fall, privata. Därför vore det inte orimligt att förvänta sig ett starkare samband mellan lärosäte och undersökningsort än det vi ser här.

Avståndet mellan lärosäte och undersökningsområde kan till viss del förklaras av att lärosäte och verksamhetsort inte alltid är samma sak. Dels kan man vara knuten till ett universitet men placerad vid ett annat, och dels är forskarsysslan flexibel på det sättet att källforskning, tänkande och skrivande i stor utsträckning kan göras på annan ort, t.ex. hemorten. Verksamhetsorten kan alltså vara densamma som undersökningsorten utan att det syns här. Men trots detta synes forskarna i relativt hög grad vara obundna av verksamhetsorten vid val undersökningsområde.

Tabell 1: Lärosäten och undersökningsorter i historiebruket med lokalpolitisk inriktning.

Lärosäten och undersökningsorter i den lokalpolitiska forskningen		
Studie	Lärosäte	Undersökningsort
<i>Samförståndets tid</i>	Södertörn	Göteborg

³⁸ Att jämföra med 47 % av historievetenskapliga avhandlingar under perioden 1990-2001 (Aronsson, ”Svenska avhandlingar i historia...”).

<i>Sockenstugans politiska kultur</i>	Stockholm	sex kommuner i mälardalen
<i>Statens, godsens eller böndernas socknar?</i>	Uppsala	Västerfärnebo (Västmanland), Stora Malm (Södermanland) och Jäder (ibid.)
<i>Från fyrk till urna</i>	Stockholm	Locknevi (Småland)
<i>Potatisriket</i>	Göteborg	Bjurum (Västergötland)
<i>Herrskapen och den lokala politiken</i>	Uppsala	Ed (Uppland)
<i>Kommunsocialismen inför verkligheten</i>	Uppsala	Örebro, Norrköping och Karlstad
<i>Relationer mellan stat och kommun</i>	Stockholm	Ljungby, Bollnäs, Västerås och Ockelbo (Gästrikland och Hälsingland)
<i>Hegemonins decennier</i>	Lund	Malmö
<i>Kommunerna och den svenska modellen</i>	Stockholm	Kalmar, Köping, Uddevalla, Karlskoga och Gudmundrå (Ångermanland)
<i>Att sätta spaden i jorden</i>	Göteborg	Mariestad, Munkfors och Trollhättan
<i>Konflikt eller samförstånd?</i>	Stockholm	Nacka, Tyresö, Sundbyberg och Nynäshamn
<i>Samlingsstyre – blockstyre – mångstyre</i>	Växjö	Kronobergs län

Anmärkning: se figur 3.

Disciplintillhörighet

Den lokalpolitiska forskningen har huvudsakligen bedrivits inom ämnet historia; åtta av de tretton studierna har skrivits av historiker.³⁹ Av de resterande fem studierna är två statsvetenskapliga⁴⁰, en ekonomisk-historisk⁴¹, en kulturgeografisk⁴² och en är kombinerad sociologisk/historisk⁴³. Den enda disciplinen som är stor nog att analyseras som en egen kategori är således historia. Vissa kvantitativa aspekter av denna kategori kommer därför att jämföras med den övriga forskningen.

Det tunna underlaget för denna jämförelse tillåter inte särskilt många eller långtgående slutsatser, men den visar ändå på ett par avgörande skillnader mellan historieämnets fokus och de övriga disciplinernas. För det första, och mest iögonfallande, har de historievetenskapliga studierna betydligt längre undersökningsperioder – 76 år i genomsnitt, jämfört med 44 för de övriga; det tydligt uttalade diakrona perspektivet inom historieämnet tycks således få genomslag vid en jämförelse med historiska studier inom andra discipliner. De historievetenskapliga undersökningarna är dessutom i regel förlagda längre tillbaka i tiden.

³⁹ *Samförståndets tid; Sockenstugans politiska kultur; Statens, godsens eller böndernas socknar?; Potatisriket; Herrskapen och den lokala politiken; Kommunsocialismen inför verkligheten; Kommunerna och den svenska modellen; samt Samlingsstyre - blockstyre – mångstyre.*

⁴⁰ *Relationer mellan stat och kommun och Konflikt eller samförstånd?.*

⁴¹ *Att sätta spaden i jorden.*

⁴² *Från fyrk till urna.*

⁴³ *Hegemonins decennier.*

Den genomsnittliga undersökningsperioden för dessa är 1853-1929, och för de övriga 1938-1982. Detta komplicerar, och kompletterar, det som tidigare har sagts om undersökningsperiodernas längd. Det leder också över till den andra stora skillnaden mellan den historievetenskapliga forskningen och den övriga forskning som finns representerad i mitt material, nämligen att den historievetenskapliga forskningens geografiska fokus i högre utsträckning ligger på landsbygden. Av de historievetenskapliga studierna är två tätortsstudier, fyra landsbygds- och två kombinerade tätorts- och landsbygdsstudier. De övriga studierna består av tre tätorts-, en landsbygds- och en kombinerad studie. Fyra av fem landsbygdsstudier är alltså skrivna inom historiedisciplinen. Därmed sammanfaller, så när som på en studie, det som tidigare framhövdes som den viktigaste orsaken till en längre undersökningsperiod, d.v.s. valet av landsbygdskommuner – med deras vanligtvis tunnare arkivbestånd – som undersökningsobjekt, med disciplintillhörigheten ”historia”. Enklast är nog att tills vidare betrakta både disciplintillhörighet och val av kommuntyp som betydelsefulla för hur långa undersökningsperioderna blir. Det är också troligt att disciplintillhörigheten spelar en avgörande roll för när i tiden man väljer att förlägga sin undersökning, vilket i sin tur bör ha stor inverkan på undersökningsperiodernas längd. Det faller sig t.ex. helt säkert mer naturligt för en historiker att välja 1800-talet som forskningsområde än för en statsvetare eller sociolog; och äldre tiders mer sterila arkivlandskap, i kombination med vår mindre komplexa föreställning om dessa äldre tider, gör längre undersökningsperioder mer hanterbara. Disciplintillhörigheten bör därför också ha en medelbar inverkan på undersökningsperiodernas längd.

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i historisk forskning om lokalpolitik

Det överlägset mest frekvent konsulterade kommunala källmaterialet i den lokalpolitiska forskningen är de kommunala protokollen. Dessa används i samtliga undersökningar och framstår vanligtvis som den enskilt viktigaste kommunala källtypen. Förhållandet kan knappast förvåna med tanke på protokollens verksamhetsövergripande informationsinnehåll och deras lämplighet att användas som ingång till övriga delar av arkiven.

Mest utnyttjade är protokollen från kommunernas högsta beslutande organ: stämman eller fullmäktige. Alla undersökta studier bygger i viktiga delar på detta material. Protokoll från kommunalnämnd, drätselkammare eller kommunstyrelse – kommunernas högsta politiska förvaltningsorgan och under senare tid deras verkliga ledning – används i åtta av de tretton

studierna (62 %), medan protokoll från olika facknämnder⁴⁴ undersöks i sju (54 %). Av övriga protokoll används kommittéprotokoll⁴⁵ i två studier, protokoll från kommunala bolag och stiftelser i två och protokoll från kommunala beredningar i en.

Eftersom delegeringen av politisk beslutsmyndighet från stämman och fullmäktige inte var särskilt långtgående i äldre tider, i synnerhet inte i landskommunerna, torde det vara en rimlig hypotes att studier med äldre undersökningsperioder i högre utsträckning förlitar sig på stämmo- och fullmäktigeprotokoll. Särskilt borde detta vara fallet med studier som undersöker de tidiga landskommunerna, inte bara med hänvisning till den ännu tydligare maktkoncentrationen där, utan också därför att den kommunala organisationen, med förvaltande facknämnder, inte var lika utbyggd som i städerna. De flesta frågor som hanterades av kommunen passerade alltså (ofta enbart) stämman, även om stämman också avlastades i vissa frågor av framför allt kommunalnämnden och fattigvårdsstyrelsen, där sådan inrättades.

I sammanställningen över materialanvändningen (bilaga 1) ser man också en tydlig trend mot en allt mindre bredd på det använda kommunala arkivmaterialet ju längre tillbaka i tiden undersökningsperioden är förlagd. Trenden förstärks också av att studierna med de tidigaste undersökningsperioderna (här motsvarande de två första tidsavsnitten, dvs. 1863-1945) i stor utsträckning är koncentrerade till landsbygdskommuner, samtidigt som de med senare undersökningsperioder (1945-2007) helt eller delvis fokuserar på tätorter. I hur hög grad de av de förstnämnda studierna som undersöker landsbygdskommuner förlitar sig på stämmo- och fullmäktigeprotokoll kan dock inte utläsas av sammanställningen. Endast i ett fall, *Potatisriket*, har forskaren av det kommunala materialet uteslutande använt sig av stämmoprotokoll (att jämföra med ett fall, *Samlingsstyre - blockstyre - mångstyre*, också bland de med senare undersökningsperioder). Men därmed är det inte sagt att antagandet är felaktigt.

Wigrens undersökning bör kanske i det här resonemanget sättas inom parentes, eftersom han endast är ute efter vissa specifika uppgifter om ledamöterna, och inte intresserar sig för det politiska arbetet. Att Tiscornia, utöver stämmoprotokollen, också använder sig av protokoll från kommunalnämnden och fattigvårdsstyrelsen hänger åtminstone delvis samman med hans fokus på just fattigvården, som ombesörjdes av fattigvårdsstyrelsen eller kommunalnämnden i kommuner där särskild fattigvårdsstyrelse inte inrättades. För

⁴⁴ Tidigare benämnda styrelser, t.ex. skolstyrelse och fattigvårdsstyrelse.

⁴⁵ Som kommittéer räknas här sådana kommittéer som har varit av mer kortvarig art. Organets blotta benämning har alltså inte varit styrande. Således har ”centrala byggnadskommittéer” och liknande organ av nämnd-/styrelsekaraktär räknats till facknämnderna.

Gustafssons del kan man konstatera att kommunalnämndsprotokollen har använts mycket sparsamt, och även i Malmströms undersökning dominerar stämmoprotokollen kraftigt. I den mån kommunalnämndens protokoll har nyttjats av honom har det dessutom skett i samband med att fattigvården eller närbesläktade frågor har behandlats, med andra ord inom ett väldigt begränsat område. Sammantaget framstår således stämmoprotokollen som den i särklass viktigaste handlingstypen för den lokalpolitiska forskningen om förhållanden på landsbygden med tidiga undersökningsperioder, utom i de delar då fattigvårdspolitiken står i centrum.

För historiebruket med senare undersökningsperioder gäller å andra sidan att materialanvändningen tenderar att bli allt vidare och mer varierad. Detta är helt i sin ordning, både med tanke på vad som ovan sades om delegeringen och utbyggnaden av nämndorganisationen – vilka båda utvecklades över tid, och snabbare i städer än på landsbygden –, och med tanke på den kommunala expansionen och den allmänna byråkratiseringen av samhället; det finns helt enkelt fler kommunala verksamheter att undersöka och mer information att söka på fler ställen ju längre fram i tiden man rör sig. Ska man t.ex. undersöka det lokalpolitiska handlingsutrymmet i en medelstor stad under efterkrigstiden genom att studera frågor som rör barnomsorg, bostadsbyggande och stadsplanering, har man, förutom stads-/kommunfullmäktiges och drätselkammarens/kommunstyrelsens protokoll, ett varierande antal facknämnders, kommittéers och bolags protokoll att söka information i, och dessutom en stor mängd handlingstyper utöver protokollen som frågorna har dokumenterats i. Skulle motsvarande undersökning göras för en landskommun under andra hälften av 1800-talet hade man för det första haft betydlig färre verksamheter att undersöka saken genom (bostadsbyggande och stadsplanering faller t.ex. bort), och en mycket begränsad mängd handlingstyper att eftersöka i ett mycket litet antal arkiv, i regel endast kommunalstämmans, kommunalnämndens och fattigvårdsstyrelsens.⁴⁶ Frågorna behandlades dessutom i regel direkt på stämman (eller i nämnden och styrelsen), vilket gör protokollen från den tiden mer själv tillräckliga. I modernare protokoll är ofta en stor mängd handlingar kopplade till paragraferna till följd av en mer utvecklad ärendeberedning, vilket också avspeglas i materialanvändningen.

Materialanvändningen har nu kopplats till studiernas undersökningsperioder och typ av undersökningsort. Det är emellertid också intressant att relatera valet av källor till inriktningen på forskningen, d.v.s. till de teman inom den lokalpolitiska forskningen som urskiljdes i genomgången av historiebruket. Av de studier som undersöker den lokala självstyrelsen

⁴⁶ Se t.ex. Karlstads kommunarkivs inventeringsdatabas.

bygger t.ex. samtliga på protokoll från de högsta beslutande organen i kombination med protokoll från olika facknämnder och kommittéer. Tre av fyra studier bygger därutöver även på protokoll från kommunalnämnd/drätselkammare/kommunstyrelse (se bilaga 2). Materialanvändningen här förklaras sannolikt av att det faller sig väldigt naturligt att undersöka den lokala självstyrelsen genom en noggrann granskning av ett antal utvalda verksamhetsområden eller arbetsuppgifter som är reglerade av staten. Detta är fallet i samtliga studier, och då blir det nödvändigt att också blanda in den ansvariga facknämnden, där sådan finns. Källanvändningen utöver protokollen följer som synes tids- och kommuntypshypotesen tämligen väl; den blir bredare och mer varierad ju yngre undersökningsperioden är och i ju högre ju högre grad studierna fokuserar på tätorter.

Forskningen om den lokalpolitiska utvecklingen är den innehållsligt mest disparata av de urskiljda temana. Ett gemensamt drag för flertalet studier är dock att man i högre utsträckning fokuserar på mer allmänna, och ibland formella, aspekter av lokalpolitiken (t.ex. politisk rekrytering, styrelseformer och konfliktnivå). Detta bidrar till att protokoll från olika facknämnder är mindre vanliga i det här historiebruket, och att protokollen från de högsta politiska organen är mer själv tillräckliga.⁴⁷ Av bilaga 2 framgår således att mycket få handlingstyper utöver stämmans/fullmäktiges, och i viss mån kommunalnämndens/drätselkammarens/kommunstyrelsens, protokoll har behövt konsulteras. Överlag är även användningen av bilagor och annat kringmaterial till protokollen mycket begränsad. Eftersom undersökningsperioderna samtidigt är väldigt utspridda, och båda typer av undersökningsorter är väl representerade i den här forskningen, kan man därför konstatera att dessa faktorer (alltså undersökningsperiod och typ av undersökningsort) har varit mindre viktiga för materialanvändningen.

Historiebruket med inriktning mot den politiska kulturen följer tydligast den allmänna trenden i materialanvändningen (bilaga 2). Från Gustafssons studie, i vilken landsbygdsförhållanden 1815-1876 undersöks utifrån kommunalstämmo- och kommunalnämndsprotokoll, blir det kommunala källnutnyttjandet allt mer mångfasetterat i takt med att undersökningsperioderna blir yngre och fokus skiftar från landsbygd till tätort. Trenden förstärks av att Åbergs arbete inte bara bygger på fler protokollstyper än Gustafssons, utan också på en stor mängd kringmaterial till dessa som inte syns i sammanställningen. Nämnas bör emellertid att Gustafssons undersökning är av avsevärt

⁴⁷ Det kan tilläggas att i det enda fallet där protokoll från facknämnder används, Lanttos *Konflikt eller samförstånd?*, är det inte facknämndernas arbete som undersöks, utan endast konfliktnivån i nämnderna och förekomsten av besluts- informationsärenden.

mindre format än både Åbergs och Billings/Stigendals. Den är också av en annan karaktär i det att den innehåller ett större inslag av kvantitativa analyser av mer formella saker som kan avläsas i stämmoprotokollen. I det här fallet torde dock detta förhållande inte ha någon större betydelse för variationsrikedomen i undersökningens kommunala källmaterial; det finns helt enkelt inte så många fler relevanta källserier för Gustafsson att tillgå.

Den goda överensstämmelsen mellan materialanvändningen inom temat ”politisk kultur” och den allmänna trenden i den lokalpolitiska forskningen, hänger möjligtvis samman med att en undersökning av den politiska kulturen inbjuder till ingående kvalitativa studier av den politiska praktiken och dess aktörer.⁴⁸ Forskningen borde då i mindre utsträckning vara knuten till vissa politiska verksamhetsområden – dessa saker kan ju undersökas över hela den lokalpolitiska verksamheten –, och den borde i relativt låg grad kunna förlita sig på ett urval kvantitativa mått, eftersom ”kultur” endast preliminärt låter sig mätas kvantitativt. Materialanvändningen i forskningen om politisk kultur borde därför i högre grad bestämmas av det allmänna utbudet av arkivmaterial, och i lägre grad av själva temat i sig, än vad fallet är i de båda ovan behandlade forskningsinriktningarna. Underlaget för den här studien är emellertid extremt tunt, och resonemanget är naturligtvis helt tentativt.

2.1.3 Diskussion och sammanfattning

Historiebruket inom kategorin lokalpolitisk forskning har sammanförts till fyra övergripande teman: ”politisk kultur” (Gustafsson, Billing/Stigendal, Åberg), ”lokalpolitikens utveckling” (Nyström, Lantto, Wångmar, Östberg, Wigren), ”lokal självstyrelse” (Strömberg, Hjelmqvist, Tropp, Tiscornia) och ”politiskt agerande” (Malmström har här bildat ett eget tema). Att tematiskt dela in ett undersökningsmaterial på det här sättet är alltid problematiskt, men det har också sina fördelar. En tematisering av materialet innebär, liksom periodiseringen av kommunernas verksamhetstid ovan, en tolkningsakt, och de abstraherade temana skulle därför kunna se helt annorlunda ut. Detta faktum i sig är visserligen inget negativt, men det måste diskuteras i förhållande till de resultat som lyfts fram.

För det första fungerar tematiseringen i viss mån styrande för vilka slutsatser som dras och vilka generaliseringar som görs, i det att de urskiljda temana så att säga lägger sig emellan betraktaren och källmaterialet för delar av undersökningen. Men detta är också en poäng med

⁴⁸ Vilket Harald Gustafsson ingalunda motsätter sig, varken i ord (*Sockenstugans politiska kultur*, s. 19) eller i hans faktiska forskning (studien innehåller både en kvantitativ och en kvalitativ del, där den kvantitativa delen agerar ”språngbräda” till den kvalitativa).

tematiseringen: den ska tjänstgöra som analysverktyg och underlätta bearbetningen av materialet.

Det förhållandet att undersökningen bygger på en relativt tunn empirisk grund har dock konsekvenser för tematiseringen, och även för generaliserbarheten av framför allt analysen av materialanvändningen. Historiebruket inom kategorin lokalpolitisk forskning omfattar endast tretton arbeten, i sin tur indelade i tre underkategorier (fyra om man räknar *Herrskapen och den lokala politiken* som en kategori); och det säger sig självt att analyser av grupper om tre till fem studier inte kan uttala sig med någon oantastlig säkerhet och precision om materialanvändningen utanför dessa konkreta grupper. Vad gäller relationerna mellan de olika temana inom den lokalpolitiska forskningen och materialanvändningen, är resultaten därför i hög grad tentativa.

För tematiseringen får den tunna empirin möjligen den följd att uppdelningen kan te sig lite överflödig. Den lokalpolitiska forskningen skulle enligt detta synsätt lika gärna kunna behandlas i ett sammanhang. Att temanas inre logik dessutom varierar något i klarhet talar för en sådan hållning. De tematiska sambanden mellan olika studier inom den lokalpolitiska forskningen har dock ansetts tillräckligt starka för att motivera en tematiserad analys av historiebruket. De möjligheter till fördjupad analys som en sådan behandling erbjuder har också motiverat detta.

Med detta sagt kan resultaten av delundersökningen summeras och diskuteras sålunda.

Det undersökta historiebruket har visat sig vara extremt könsbundet. Samtliga tretton forskare inom kategorin är män, och eftersom det är svårt att se någon koppling till just kommunalt arkivmaterial, får man anta att det akademiska historiebruket i allmänhet präglas av en rätt tydlig indelning i manliga och kvinnliga ämnen. Materialet är dock litet, och resultatet extremt entydigt, så man kan nog förutsätta att trenden är slumpvist förstärkt här. Enligt det ovan förda resonemanget skulle emellertid drygt fyra av studierna statistiskt sett vara skrivna av kvinnor om någon könsbundenhet inte förelåg. Diskrepansen häremellan, och den verklighet vi iakttar i undersökningsmaterialet, är alldeles för stor för att i huvudsak kunna avfärdas som en tillfällighet.⁴⁹

Ett samband har också iakttagits mellan val av kommuntyp och undersökningsperiodens längd. Lokalpolitisk forskning om landsbygdskommuner har en genomsnittlig undersökningsperiod på 105 år, medan undersökningar av tätorter i genomsnitt endast

⁴⁹ Hänsyn har här tagits till att blott tre av studierna skrevs under 1980-talet, då kvinnorepresentationen i historieämnet sannolikt var lägre än 30 %. Majoriteten av forskningen är alltså bedriven under perioder med en kvinnorepresentation på över 30 %, och t.o.m. en bra bit över 30 %.

omfattar 34 år. Till saken hör då att landsbygdsstudierna är förlagda längre tillbaka i tiden, vilket också antas samspela med en längre undersökningsperiod. Ett nästan lika tydligt samband råder mellan forskning inom den historievetenskapliga disciplinen och en längre undersökningsperiod. Även om ett sådant direkt samband mellan historiedisciplinen och längre undersökningsperioder är fullt tänkbart, eller t.o.m. troligt, måste det här ses i samband med historievetenskapens större intresse för äldre tider, och dess, i den här studien, större benägenhet att välja landskommuner som undersökningsobjekt.

Vidare har konstaterats att lokalpolitisk forskning som rör den första perioden, 1863-1919, är starkt knuten till landsbygden och agrarsamhället, samtidigt som forskningen allt mer fokuserar på tätorter ju längre fram i tiden den rör sig. Vidare förhåller sig forskningen som rör tidsavsnittet 1919-1945 i hög grad till det demokratiska genombrottet, medan den för perioden 1945-1975 visar upp tydliga kopplingar till välfärdssamhällets framväxt och utbyggnad. Det historiebruk som behandlar tiden efter 1975 anknyter också, på sitt sätt, till välfärdssamhället. De studier som behandlar perioden gör det nämligen ofta för att den kontrasterar så mot den föregående, och deras undersökningsperioder börjar också i fem fall av sex tidigt i perioden 1945-1975.

Om man återknyter till periodiseringen i inledningskapitlet, och de tankar om vad som utmärker perioderna och vad som bör ha haft betydelse för det historiebruk som undersöks, finner man för det första tidsavsnittet att det inte är industrialiseringen, urbaniseringen eller andra samhällsomvälvande processer (demokratiseringen undantagen) som har dragit till sig forskning. Istället är det snarast det gamla agrarsamhället som har verkat attraherande.

Tre av studierna som berör det första tidsavsnittet fortsätter sina undersökningar in i det andra, och de är också, tillsammans med Strömbergs studie, de enda som behandlar den perioden. Strömberg å sin sida börjar sin undersökning sent i period två, och har huvuddelen förlagd till den följande. Tiden 1919-1945 framstår därmed som något av en parentes i forskningen. Det som tydligast har intresserat forskarna här är, som just poängterades, det demokratiska genombrottet.

Det som mest påtagligt har dragit till sig uppmärksamhet under perioden 1945-1975 är som sagt (indirekt) välfärdsstatens utbyggnad. Välfärdssamhället i sig har dock inte alltid stått i fokus; den dynamik som dess utbyggnad skapade har däremot lockat forskare med olika inriktningar till perioden.

Av det historiebruk som behandlar det fjärde tidsavsnittet är det endast en studie som helt håller sig inom perioden. I det fallet är det den kommunala reformverksamheten som har

studerats. I övrigt är det avmattningen i välfärdsbygget och den kommunala expansionen som till stora delar har tilltalat forskningen.

Rörande de geografiska aspekterna på historiebruket har särskilt Stockholm med närområde visat sig vara förbluffande dåligt representerat som undersökningsort i förhållande till andelen forskning som har bedrivits där. Även i övrigt har ett relativt svagt samband mellan lärosäte och undersökningsort konstaterats, med den goda följderna att undersökningsorternas spridning över landet är relativt jämn.

I materialanvändningen dominerar protokollen kraftigt i en glidande skala från stämмо- och fullmäktigeprotokoll, över kommunalnämndens, kommunstyrelsens, drätselkammarens och olika facknämnders protokoll, till protokoll från kommittéer, kommunala bolag och stiftelser samt olika beredningar. En större dominans av, och självtillräcklighet hos, protokollen från kommunernas högsta beslutande organ i undersökningar som behandlar förhållanden på landsbygden under kommunernas tidiga verksamhetstid har också konstaterats, liksom att materialanvändningen blir betydligt mer varierad ju yngre undersökningsperioderna blir och i ju högre utsträckning forskningen fokuserar på tätorter. Detta har betraktats som den allmänna trenden i materialanvändningen.

Det historiebruk som behandlar den lokala självstyrelsen bygger, vad protokollen anbelangar, på stämмо-/fullmäktigeprotokoll tillsammans med protokoll från olika facknämnder och kommittéer, och oftast även från kommunalnämnd/kommunstyrelse/drätselkammare. Förklaringen till detta ligger i att man i samtliga fall har begränsat undersökningarna till ett antal sakområden som har studerats mer noggrant, alltså även på nämndnivå. I övrigt följer materialanvändningen mönstret ovan.

I forskningen om den lokalpolitiska utvecklingen har protokoll från kommunernas högsta politiska organ i rätt hög grad varit självtillräckliga. Detta har att göra med att den lokalpolitiska utvecklingen i regel låter sig undersökas i mer allmänna termer.

Forskningen om den politiska kulturen är det historiebruk som tydligast följer den allmänna trenden i materialanvändningen. Detta har försöksvis förklarats med att den här typen av forskning företrädesvis bedrivs genom kvalitativa studier av den politiska praktiken och dess aktörer. Det rör sig alltså om en i hög grad tolkande forskning som kräver en så allsidig belysning som möjligt; temat i sig sätter därför få gränser för materialanvändningen.

2.2 Socialpolitik och socialt arbete

Kategorin ”socialpolitik och socialt arbete” omfattar 22 studier fördelade på fyra sociala verksamhetsområden: fattigvård, äldreomsorg, barnomsorg och handikappomsorg. Det första området är lite speciellt eftersom det i en mening är överordnat de övriga tre. Historiskt sett har nämligen de senare kategorierna i mångt och mycket vuxit fram inom fattigvården, och skulle därför kunna betraktas endast som olika delverksamheter av den.⁵⁰ Avgörande för indelningen har dock forskarens uttryckliga fokus varit, varför en studie som t.ex. urskiljer äldreomsorgen under slutet av 1800-talet som forskningsämne hamnar (lite anakronistiskt) under kategorin ”äldreomsorg”, även om samtiden inte skiljde äldreomsorgen från den övriga fattigvården.

2.2.1 Genomgång av forskningen

Fattigvård

I *Den goda människan från Göteborg* (diss. 1998) undersöker Birgitta Jordansson fattigvårdspolitiken i Göteborg under perioden ca 1847-1871. Fokus i avhandlingen, utöver det synnerligen framträdande genusperspektivet, ligger på relationen mellan norm och praxis, mellan den ”diskursiva regimen” strukturerande nivå – som den framkommer i bl.a. fattigvårdsförordningarna av åren 1847, 1853 och 1871 – och den politiska praktiken, eller det politiska handlandets, nivå – till vilken både den offentliga fattigvården och den frivilliga välgörenheten (med begränsningar) räknas. Analysen av den offentliga fattigvården bygger i allt väsentligt på *protokoll* och *koncept* ur *Göteborgs fattigvårdsstyrelses arkiv*.⁵¹

Genom bl.a. *protokoll*, *årsberättelser*, *examenslistor* och *reglementen* från *Norrköpings fattigvårdsstyrelse*, samt *Stadsfullmäktiges protokoll*, undersöker även Birgitta Plymoth i sin avhandling *Fostrande försörjning* (2002) norm och praxis i den borgerliga fattigvårdspolitiken ur ett genusperspektiv. Hennes studie gäller dock Norrköping under perioden 1872-1914. Liksom hos Jordansson ingår även den privata filantropiska verksamheten i begreppet fattigvårdspolitik.⁵²

Fattigvården är föremål också för Elisabeth Engbergs avhandling *I fattiga omständigheter* (2005), men till skillnad från Plymoth och Jordansson studerar Engberg det agrara Sveriges fattigvård. Undersökningen riktas mot Skellefteå socken/kommun och perioden 1830-1875, med fokus dels på fattigvårdsorganisationen och dess interaktion med lokalsamhället, dels på

⁵⁰ Delar av barnomsorgen – uppfostran av vanartade och i sedligt avseende försummade barn – har dock vuxit fram inom skolans sociala verksamhet. Folkskolans historiska betydelse inom det sociala fältet ska inte underskattas.

⁵¹ Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.

⁵² Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

föremålen för den lokala fattigvården och deras livssituation, samt dels på synen på fattigdom och understödsbehov. Även förhållandet mellan lokal praxis och nationella normer studeras.

Undersökningen av fattigvårdens utformning och utveckling i lokalsamhället bygger huvudsakligen på socken- och *kommunalstämmoprotokoll, korrespondens, räkenskaper, längder* av olika slag och *reglementen* för fattigvården. Fr.o.m. kommunalreformen 1863 låg ansvaret för fattigvårdsfrågorna hos kommunalnämnden, vars protokoll dessvärre förkommit. Denna lucka i källmaterialet har nödtorftigt fyllts av lokala *fattigvårdsreglementen*, debattartiklar och en handskrift från kyrkoherden. Eftersom fattigvårdens praktiska handhavande i Skellefteå var decentraliserat till byarna, följs det mer detaljerade arbetet och fattigvården på individnivå inte i kommunala arkiv, utan i byarkivens handlingar på Folkrorelsearkivet.⁵³

Gunnel Swedner behandlar i sin avhandling *Traditioner som fångslar* (1993) det sociala arbetet i Göteborg 1790-1918. Motiven bakom det sociala arbetet, dess praktik och sambanden däremellan undersöks för den kommunala tiden huvudsakligen i *Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar* (d.v.s. i *stadsfullmäktiges tryckta protokoll med bilagor*) samt i *stadgar, reglementen* och *verksamhetsberättelser från fattigvårdsstyrelsen, barnavårdsbyrån* och *folkskolestyrelsen*.⁵⁴

Det sociala arbetet står i fokus också i Karin Salomonssons etnologiska avhandling *Fattigdomens besvärjelser* (1998), i vilken socialarbetarna och den kulturella kontext de ingår i studeras.⁵⁵ Salomonsson framhåller det sociala arbetets kulturspecifika avhängighet, och vill ur det perspektivet visa hur det sociala arbetet har formats och förändrats under 1900-talet. Detta åstadkommes genom en undersökning både av praktiska fall och av litteratur, tal, utredningar m.m. på en mer diskursiv nivå. Avhandlingen bygger på båda nivåerna bl.a. på *protokoll från barnavårds- och nykterhetsnämnden* i Malmö.

Per Bolin Horts forskning inom Tema Barn vid Linköpings universitet har resulterat i studien *En tråkig historia* (1998), som behandlar ogifta mödrar och deras möte med fattigvården i Simrishamn 1870-1917. Undersökningen består av tre delar, där den första fokuserar på sociala skillnader och skillnader i familjebakgrund mellan å ena sidan ogifta mödrar och å andra sidan övriga kvinnor ur underklassen som födde sina barn inom äktenskapet. Den här delen behandlar också de utomäktenskapligt föddas barndom och

⁵³ Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.

⁵⁴ Swedner, Gunnel, *Traditioner som fångslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

⁵⁵ Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser : visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Lund 1998.

möjligheten att juridiskt ställa mannen till svars som en tänkbar kvinnlig strategi. Kyrkoböcker och domstolsprotokoll har här utgjort det främsta källmaterialet. Studiens andra del undersöker den kommunala fattigvårdens agerande gentemot de ogifta mödrarna, de motstrategier dessa kvinnor kunde använda sig av samt konsekvenserna av att vara understödstagare. Den överlägset viktigaste källan härvidlag är *fattigvårdsstyrelsens protokoll*, men även husförhörlängder används i någon utsträckning som komplement. I undersökningens tredje del blir perspektivet nationellt, och intresset riktas mot den diskussion som fördes kring sekelskiftet om räddandet av utsatta barn, och hur de utomäktenskapligt födda barnen inordnades i debatten.⁵⁶

Även Christina Gergers avhandling *Där nöden var som störst* (1992) får räknas till kategorin ”fattigvård”, fastän hon, undertiteln till trots, huvudsakligen fokuserar på fattigdomen och pauperiseringsprocessen; själva fattigvården är alltså av mindre intresse. I mantals- och avkortningslängder, husförhörlängder och *fattigvårdsstyrelsens protokoll, liggare* och *kassaböcker*, undersöks vilken befolkningstyp det var som drabbades av fattigdom, och, för att bättre förstå orsakerna bakom fattigdomen, fattigbefolkningens levnadsbanor och livscyklar i Locknevi socken och kommun 1835-1915.⁵⁷

Äldrevård

Helene Brodins avhandling *Does Anybody Care?* (2005) behandlar idéutvecklingen inom den svenska äldreomsorgspolitiken, och dess konsekvenser för ansvarsfördelningen mellan det offentliga, marknaden och familjen. Studien har ett tydligt genusperspektiv och omsluter perioden 1940-2000 med särskild tyngd på de sista tjugo åren. Under denna senare period undersöks inte bara utvecklingen på statlig nivå, utan även, och framför allt, på kommunal, genom två fördjupade undersökningar av Umeå och Linköping. Syftet är att utreda i vilken mån kommunerna har införlivat de nya idéerna i sitt arbete, på vilket sätt och varför de skiljer sig från den statliga nivån, samt hur och varför de två djupstuderade kommunerna skiljer sig från varandra.

Utvecklingen av det lokala arbetet i Umeå och Linköping undersöks främst i *kommunfullmäktiges, socialnämndens* och *omsorgsnämndens protokoll*, samt i *planer, program, internbudgetar, skrivelser, konferensmaterial* m.fl. handlingstyper ur *socialnämndens* och *omsorgsnämndens* arkiv. Konsekvenserna av den allmänna

⁵⁶ Bolin Hort, Per, *En tråkig historia. Ogifta mödrar, deras barn och fattigvården i Simrishamn, 1870-1917*, Linköping 1998.

⁵⁷ Geger, Christina, *Där nöden var som störst. En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915*, Stockholm 1992.

idéutvecklingen för den kommunala äldreomsorgspraktiken undersöks genom en granskning av antalet avslagna ansökningar samt skälen därtill. Materialet består härvidlag, beroende på vilken kommun och tid det är som undersöks, av *delegationsprotokoll*, *personakter* och ”*beslut/avslag*” ur *socialnämndens* och *omsorgsnämndens* arkiv.⁵⁸

Ulla Rosén undersöker i *Gamla plikter och nya krav* (2004) äldreomsorgens utveckling i det svenska agrarsamhället 1815-1939. Med utgångspunkt i de socioekonomiskt mycket olika områdena Herrestad härad i södra Skåne och Kumla socken/kommun i Närke, studeras de processer i det framväxande välfärdssamhället som omvandlade äldreomsorgen från en familjebaserad plikt till en medborgerlig rättighet i offentlig regi. En strukturerande princip för hela undersökningen är innehav respektive avsaknad av egendom, men kategorierna kön och civilstånd beaktas också. I analysen av den offentliga äldreomsorgens framväxt och arbete har, för den kommunala tiden, i första hand *fattigvårdsstyrelsernas protokoll*, *liggare över understödstagare* och *reglementen* använts.⁵⁹

Mot bakgrund av de lokala strukturerna och den nationella välfärdspolitiken behandlar också Carl Gustaf Stenkula, i sin avhandling *Gammal i Lund* (1983), äldreomsorgens utveckling. Stenkulas studie rör emellertid Lund under 1900-talets två första decennier. I fokus för avhandlingen står samspelet mellan å ena sidan kommunen, och å andra sidan kyrkan och enskilda hjälporganisationer. Av det kommunala arkivmaterial som ligger till grund för studien bör särskilt *stadsfullmäktiges protokoll*, *fattigvårdsstyrelsens protokoll* och *understödsliggare* samt *reglementen*, *stadgor* och *instruktioner* rörande fattigvården lyftas fram. Material av mer komplementär art har därutöver hämtats från *arbetslöshets- och hjälpkommittén*, *hälsovårdsnämnden*, *pensionsnämnden* m.fl. organ.⁶⁰

Barnavård

Historiebruket inom kategorin barnavård kan grovt delas in i sådan forskning som behandlar ämnen där barnavårdsnämndens (motsv.) åtgärder mot barn och föräldrar uppmärksammas, och i sådan forskning som mer fokuserar på olika, från nämnden skiljda, barnavårdande institutioner och deras verksamhet (barnhem, skyddshem o.d.). Genomgången av barnavårdsforskningen nedan sker enligt denna uppdelning.

⁵⁸ Brodin, Helene, *Does Anybody Care? Public and Private Responsibilities in Swedish Eldercare 1940-2000*, Umeå 2005.

⁵⁹ Rosén, Ulla, *Gamla plikter och nya krav. En studie om egendom, kvinnoösyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939*, Växjö 2004.

⁶⁰ Stenkula, Carl Gustaf, *Gammal i Lund – utvecklingstendenser inom den kommunala, kyrkliga och enskilda åldringsvården i Lund 1900-1918*, Lund 1983.

I avhandlingen *Tvångsomhändertagande av barn* (1993) beskriver och analyserar Tommy Lundström villkoren för, och innehållet i, den svenska barnavården, och dess utveckling från 1924 års barnavårdsdag till slutet av 1980-talet. Analysen rör *fältet* barnavård; det är interaktionen mellan lagstiftningen, den professionella diskursen och barnavårdens praktik, samt hur denna interaktion formar fältet, som studeras bl.a. genom en undersökning av tvångsomhändertagande av barn med hänvisning till brister i föräldraskapet. Offentliga utredningar, förarbeten till lagar och tidskrifter har använts för behandlingen av lagstiftningen och den professionella diskursen. Barnavårdens praktik har studerats i utredningar i tvångsomhändertagandearbena som, för de fall föräldrarna inte överklagade omhändertagandet, återfinns i *protokoll, personakter* och/eller rena serier med *utredningar* från *barnavårdsnämndens/sociala centralnämndens* arkiv i Stockholm, Södertälje och Vallentuna.⁶¹

Hans Swärds avhandling *Mångenstädes svårt vanartad...* (1993) behandlar uppfattningar om barn- och ungdomsproblem hos 1900-talets barnavårdsreformatörer, och hur man har motiverat sina åtgärder för att rädda och fostra barn och ungdomar med problem. Studien rör sig både på en nationell nivå, och fokuserar då på problemföreställningar i den offentliga diskussionen (i tidskrifter o.d.), och på en lokal nivå, där den politiska praktiken i Malmö undersöks under perioden 1890-1965. Den lokala studien bygger framför allt på *barnavårdsnämndens protokoll* (i vars bilagor bl.a. de enskilda ärendena återfinns), *barnavårdsmannaanteckningar, skrivelser* m.m., och på *Skyddshemsstyrelsens elevakter*.⁶² Stor uppmärksamhet ägnas också åt relationerna mellan de två nivåerna.⁶³

I *De vanartade barnen* (diss. 1994) analyserar Maria Sundkvist mötet mellan barnavårdsnämnden i Norrköping och de familjer vars barn anmäldes enligt 1902 års *Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn*. Barnavårdsnämndens föreställningar om vanart och sedlig försummelse undersöks och relateras till den lokala praktiken och de inblandade familjernas föreställningar och ageranden. Även det lokala handlingsutrymmet i förhållande till lagen utreds. Det centrala

⁶¹ Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholm 1993. I de fall föräldrarna motsatte sig omhändertagandet har Lundström tagit del av ärendena i länsrättens, länsstyrelsens och Överståthållarämbetets arkiv.

⁶² Utöver det uppräknade, mest centrala, materialet har även en hel del andra kommunala arkivhandlingar använts: *inspektörsjournaler, inspektörens årsberättelse, liggare över omhändertagna barn, "avlagda handlingar"* och *register över anmälningar* från barnavårdsnämndens arkiv; *inneliggande handlingar, protokoll, reglementen, instruktioner* och *lönestat för skyddshemmen*, samt *årsberättelser* från skyddshemsstyrelsens arkiv; och *årsberättelser, protokoll* och *korrespondens* från fattigvårdsstyrelsens arkiv.

⁶³ Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993.

källmaterialet utgörs av Norrköpings barnavårdsnämnds och skolråds⁶⁴ *protokoll*, och de *anmälningar*, *ytranden från utomstående* om barnen, *brev från och till barnen och föräldrarna*, kopior av föräldrarnas *överklaganden* till länsstyrelsen m.m. finns bilagda.⁶⁵

I sin avhandling *Att fostra till föräldraskap* (2003) undersöker Helena Bergman hur kön konstrueras i norm och praxis genom att studera barnavårdsmannainstitutionen under första hälften av 1900-talet. Statlig politik, lagstiftning och ”välfärdsstatens professioner” står i fokus, och som föremål för det sistnämnda området står främst Stockholms barnavårdsnämnd. Bl.a. undersöks barnavårdsmännen, deras arbete och möte med klienterna i *protokoll*, *ansökningshandlingar*, *personalakter* och *verksamhetsberättelser*, samt genom en kvalitativ analys av ett antal *barnavårdsmannaakter*.⁶⁶

Johanna Sköld avhandlar i *Fosterbarnsindustri eller människokärlek* (diss. 2006) fosterbarnsverksamheten i Stockholm 1890-1925, med särskild tonvikt på dess ekonomiska innebörder. Avhandlingen omfattar både formella och informella fosterhemsplaceringar, men fokus ligger på de förstnämnda, och då i synnerhet på fattigvårdsnämndens utackorderingsbyrås verksamhet. Utifrån den nationella lagstiftningen, den lokala utackorderingsbyrån, de biologiska föräldrarna, fosterföräldrarna och de utackorderade barnen behandlar författaren den samtida debatten om fosterbarnsindustrin, de omständigheter som skapade ett utbud respektive en efterfrågan på fosterbarn, den eventuella förekomsten av en fosterbarnsmarknad samt fosterhemsplaceringarnas konsekvenser och innebörder för barnen. Det huvudsakliga källmaterialet består av de *personakter* över bl.a. utackorderade barn som fattigvårdsnämnden lade upp. Denna mycket informativa källserie innehåller föräldrarnas *ansökningshandlingar*, *intyg*, *rapporter*, *formulär*, *handlingar om fosterhem* m.m., samt ibland även *korrespondens* mellan barnen, föräldrarna och fosterföräldrarna. Vid sidan av aktmaterialet har *stadsfullmäktiges protokoll*, samt en rad serier ur stadens olika socialarkiv – *protokoll från fattigvårdsnämnden och fattigvårdsnämndens utackorderingsbyrå; liggare över utackorderade; fosterhemsredogörelser; instruktioner och reglementen för Stockholms stads fattigvårdsnämnds utackorderingsbyrås styrelse, föreståndare, barnhem, barnavårdsinspektörer och lokalombud; barnavårdsdelegerades anteckningar; inkomna skrivelser; handlingar rörande fosterhem; inspektionshandlingar; handlingar från*

⁶⁴ Skolrådet agerade barnavårdsnämnd de första åren efter lagens ikraftträdande.

⁶⁵ Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen : mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Uppsala 1994.

⁶⁶ Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap : Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*, Stockholm 2003.

fattigvårdsnämndens kommittéer och utredningar m.m. – använts som komplement och som fristående källor.⁶⁷

I *Låt barnen komma till oss* (diss. 1996) undersöker Kerstin Holmlund hur barnomsorgen har konstruerats och förändrats under perioden 1854-1968. Fokus ligger dels på barnomsorgsinstitutionernas – vilket vill säga barnkrubbarnas och barnträdgårdarnas – karaktär och utveckling, och dels på hur barnkrubbepersonalen, förskollärarna (vilka var verksamma i barnträdgårdarna) och staten har agerat inom barnomsorgsfältet.

Barnomsorgen kommunaliserades successivt under decennierna kring mitten av 1900-talet, och det är därför inte ovanligt att också de äldre institutionernas arkiv återfinns i landets kommunarkiv.⁶⁸ Av det materialet har *styrelseprotokoll, skrivelser, stadgar, revisionsberättelser, liggare* och *dagjournaler* från tre barnkrubbor i Stockholm studerats för att besvara frågorna om barnkrubbeinstitutionens karaktär och personalens agerande. Barnträdgårdarna och deras personal undersöks på riksnivå i bl.a. facktidsskrifter och Sveriges Förskollärares Riksförenings arkiv.⁶⁹

Gena Weiners avhandling *De räddade barnen* (1995) behandlar barndomens förändring under välfärdssamhällets uppbyggnadsfas genom en närstudie av Barnavårdsbyråns i Solna och Solna Mjölkdroppes verksamheter. Studien fokuserar på synen på de hjälpsökande och vad man ville åstadkomma, på professionaliseringen av det sociala arbetet, på barnens och föräldrarnas möte med hjälporganisationerna och på kommunaliseringen av barnomsorgen. Både Barnavårdsbyrån och Mjölkdroppen var under undersökningsperioden 1900-1944 privata filantropiska inrättningar, men de kommunaliserades vid ett senare skede. Mycket av det centrala källmaterialet – *protokoll, verksamhetsberättelser* och *personakter* från dessa institutioner – är sålunda, enligt definitionen i kap. 1.1, att betrakta som kommunalt. En del annat kommunalt arkivmaterial, främst *fattigliggare* och *protokoll* från *fattigvårdsstyrelsen, familjehjälpsnämnden* och *barnavårdsbyråns arbetsutskott*, har också använts.⁷⁰

Även barnkolonierna, som inrättades som sommarvistelse för arbetarklassens barn, gick från att ofta vara filantropiska verksamheter till att bli en del av det expanderande välfärdssamhället. Ann-Charlotte Münger undersöker i sin avhandling *Stadens barn på landet*

⁶⁷ Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890-1925*, Stockholm 2006

⁶⁸ Losman, Beata, "Förvaltningshistorik", www.ralphhaglund.info/BeataLosman.

⁶⁹ Holmlund, Kerstin, *Låt barnen komma till oss. Förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968*, Umeå 1996.

⁷⁰ Weiner, Gena, *De räddade barnen : om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900-1940*, Uppsala 1995. Mjölkdroppens verksamhet riktades mot spädbarn och spädbarnsvård och Barnavårdsbyrån arbetade för att förekomma och inskrida mot vanvård av barn.

(2000) koloniernas teori och praktik och deras roll i det svenska välfärdsbygget, med Föreningen för Stockholms skollovskoloniers verksamhet 1883-1967 i centrum. Verksamheten kommunaliserades 1964, och processen privat - offentligt uppmärksammas även här. Källmaterialet består av såväl offentligt tryck, tidskrifter, litteratur och intervjuer som, och framför allt, ett brett urval av verksamhetens efterlämnade arkivmaterial i form av *protokoll, årsberättelser, korrespondens, matriklar, inspektionsberättelser, inventarieförteckningar, räkenskaper* m.m.⁷¹

I en med Weiners avhandling tematiskt näraliggande studie av Ulf Jönsson, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn* (diss. 1997), undersöks kopplingen mellan den framväxande välfärdsstatens politiska beslut och professionella aktörers ageranden å den ena sidan, och barns villkor och barndomens innebörder å den andra, genom en granskning av Stockholms barnavårdsnämnds rådgivningsbyrå i uppfostringsfrågor och dess verksamhet 1933-1950. Rådgivningsbyrån var visserligen kommunal, men verksamheten flyttades senare över till landstinget, varför centrala delar av källmaterialet är att betrakta som landstingskommunalt. Det kommunala huvudmannskapet under undersökningsperioden medför dock att viktiga beslut som rörde rådgivningsbyrån togs i *barnavårdsnämnden* och *stadsfullmäktige*, varför *protokoll, utredningar* och en del andra handlingar från dessa arkivbildare är viktiga för den delen av undersökningen som behandlar beslut, motiv och attityder på den politiska nivån.⁷²

Ingrid Söderlinds avhandling *Barnhem för flickor* (1999) behandlar fem stockholmsbarnhem under perioden 1870 till mitten av 1920-talet genom den övergripande frågeställningen varför så stor andel av landets barnhem endast var öppna för flickor. I detta syfte undersöks motiven bakom barnhemmens inrättande, deras syfte och mål, motiven bakom flickornas placering där, flickornas föräldrar och hemförhållanden, verksamheten vid inrättningarna och i viss mån flickornas framtid efter vistelsen. I centrum för avhandlingen står Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor, och arkivmaterial därifrån utgör därför stommen i undersökningen. I *protokoll, inskrivningshandlingar, matriklar, in- och utskrivningsliggare, inventarieförteckningar, förteckningar över utackorderade barn* samt *hälsojournaler* och *journaler för köket* söker Söderlind svar på sina frågor. Materialet kompletteras av *barnavårdsnämndens protokoll* och *barnavårdsdelegerades anteckningar* ur *fattigvårdsnämndens arkiv*, liksom av *stadsfullmäktiget*tryck, offentliga utredningar och

⁷¹ Münger, Ann-Charlotte, *Stadens barn på landet : Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*, Linköping 2000.

⁷² Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn : om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*, Linköping 1997.

offentlig statistik, samt, naturligtvis, av handlingar från de fyra privata barnhemmen som också ingår i studien.⁷³

Förlossningsvårdens institutionalisering står i fokus för Maria Wisselgrens avhandling *Att föda barn – från privat till offentlig angelägenhet* (2005); och liksom bl.a. Kjell Östberg betonar hon lokalsamhället som en arena där viktiga initiativ tas och där lösningar utformas som senare står modell för utvecklingen på det nationella planet. Wisselgren behandlar institutionaliseringsprocessen i Sundsvall under perioden 1900-1930, bl.a. med fokus på barnaföderskornas roll i processen. Dessutom undersöks anstaltsförlossningens effekter på barnadödligheten.

I analysen av den institutionella förlossningsvårdens formering och drivkrafterna bakom den studeras i första hand *stadsfullmäktiges protokoll*. I viss utsträckning har, av de kommunala handlingarna, även *fattigvårdsstyrelsens protokoll* och *kopiebok* använts. Undersökningen av själva institutionaliseringsprocessen, och de gravida kvinnornas roll i den, bygger på en kombination av uppgifter från Demografiska databasen, *journaler* och *matriklar* från de olika förlossningsanstalterna (varav minst en var kommunal), samt bl.a. *rapporter till barnavårdsnämnden* om ogifta kvinnors förhållanden vid tiden för förlossningen, som är bilagda protokollen.⁷⁴

Handikappvård

Som ensam studie under den här rubriken står Ingrid Olssons *Att leva som lytt* (diss. 1999). Olsson studerar handikappades liv i en lokal miljö (Linköping) och hur lokalsamhället hanterade ansvarsfrågan under 1800-talet. Bl.a. undersöks fattigvårdsstyrelsens föreställningar om och agerande mot de lytta genom en granskning av *styrelsens protokoll* och *liggare över fattighjon*.⁷⁵

2.2.2 Sammanställning av resultaten

Genus och tematisk fokusering

Vad gäller könsaspekten på forskningen stämmer antagandet som gjordes i kapitel 2.1.2 synnerligen väl med de resultat som kan uppvisas. Inom kategorin ”socialpolitik och socialt

⁷³ Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor : Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920*, Stockholm 1999.

⁷⁴ Wisselgren, Maria, *Att föda barn – från privat till offentlig angelägenhet. Förlossningsvårdens institutionalisering i Sundsvall 1900-1930*, Umeå 2005

⁷⁵ Olsson, Ingrid, *Att leva som lytt : handikappades levnadsvillkor i 1800-talets Linköping*, Linköping 1999.

arbete” står kvinnor för hela 77 % av forskningen – att jämföra med 43 % för samtliga studier och 34 % av den historievetenskapliga avhandlingsproduktionen 1990-2001. Med tanke på att ”socialpolitik och socialt arbete” är den överlägset största av de urskiljda kategorierna i historiebruket (22 studier, att jämföra med 13 i den näst största kategorin ”lokalpolitik”), inser man redan här att det är p.g.a. denna som kvinnorepresentationen är förhållandevis stor i mitt material. För samtliga övriga studier ligger den endast på 19 %.

Innan jag går något djupare in på den grova tematiska indelning av historiebruket som redan gjorts (fattigvård, barnavård, äldre- och handikappvård), ska något sägas om några av de övriga teman och perspektiv som präglar forskningen om socialpolitik och socialt arbete, och som så att säga skär tvärs igenom de förstnämnda, verksamhetsanknutna, temana.

För det första kan man konstatera att klass och i synnerhet genus är mycket frekvent förekommande perspektiv i den här typen av forskning. Detta förhållande syns inte i genomgången i kap. 2.2.1, men en separat granskning av studierna med avseende på tematisk anknytning och valda perspektiv, ger vid handen att en bra bit över hälften av dem rymmer någon form av klassperspektiv och drygt 4/5 någon form av genusperspektiv.⁷⁶ Av vilken art och hur framträdande dessa perspektiv är varierar dock mycket, vilket jag återkommer till i samband med att perioder och geografi i historiebruket diskuteras.

Att just klass- och genusperspektiven är så vanliga förvånar knappast. Klassrelationerna, i sin mest okomplicerade form, ligger så att säga i full belysning i själva föremålet för mycket av forskningen – samhällets socialvårdande verksamhet vänder sig ju helt naturligt mot någon form av underklass –, varför klassperspektivet nästan ter sig svårt att undvika. Genus å sin sida förs, om än i vissa fall mest för formens skull, nästan regelmässigt in i alla möjliga typer av undersökningar; och perspektivet blir sannolikt än mer framträdande i en kvinnodominerad forskning som till stora delar handlar om mänsklig utsatthet och attityder till och beteenden mot vissa befolkningsgrupper.

Ett annat tema som det har visat sig vara relativt populärt att anknyta till är välfärdssamhället – dess uppbyggnad, teorier, diskurser etc. Ca 30 % av studierna knyter

⁷⁶ Se bilaga 3. Eftersom studierna inte har undersökts i sin helhet bygger uppgifterna på vad som kan utläsas av inledningskapitlen och genom en mycket översiktlig genomgång av själva undersökningarna. Anknytningen till klass och genus måste därför vara någorlunda tydlig för att den ska uppmärksammas här. En studie, Christina Gergers *Där nöden var som störst*, gick till en rimlig arbetsinsats inte att få tag på till denna separata genomgång, och har därför inte räknats med här.

explicit an till detta stora 1900-talstema.⁷⁷ Siffran kan tyckas liten med tanke på att det är verkligt tunga välfärdsområden som står i fokus för det här historiebruket, och att välfärdssamhället, inte minst "folkhemmet", har rönt rätt stor uppmärksamhet i senare års samhällsvetenskapliga forskning. Förhållandet blir dock mer begripligt om man ser till vilka perioder det undersökta historiebruket har fokuserat på (varom mer i följande kapitel). Den genomsnittliga undersökningsperioden för de studier inom kategorin "socialpolitik och socialt arbete" som saknar tydlig anknytning till välfärdssamhället är 1864-1925, dvs. den är i regel förlagd före det man brukar se som välfärdssamhällets uppbyggnadsfas (ungefär från 1930-talet t.o.m. efterkrigstiden [se kap. 1.5.2]). De studier som tematiskt knyter an till välfärdssamhället har däremot en genomsnittlig undersökningsperiod mellan 1916 och 1966. Man kan alltså söka förklaringen till den relativt svaga kopplingen till välfärdstemat hos den socialpolitiska forskningens stora intresse för äldre tider.

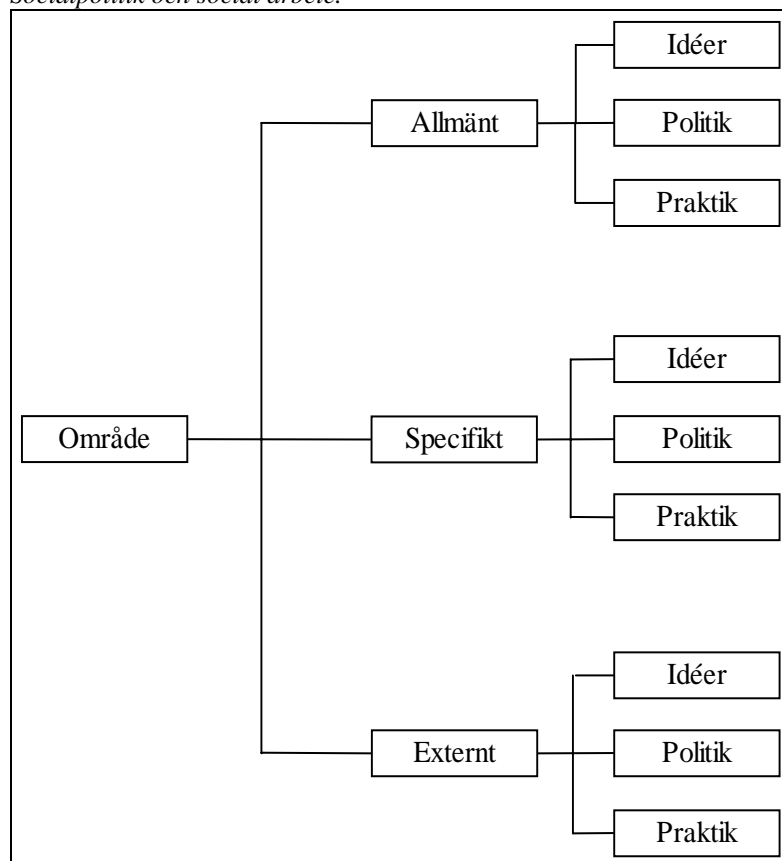
Ett mycket vanligt perspektiv, som tydligt framträder i kap. 2.2.1, är också relationen mellan nationell och lokal nivå, inte sällan preciserad till relationen norm/praxis. Resultaten från undersökningarna av den lokala praktiken relateras nästan alltid till någon övre nivå; det kan vara till lagstiftningen, till en nationell diskurs, till idéutvecklingen i ledande tidskrifter e.d. Endast undantagsvis anställs en lokalhistorisk undersökning helt och hållet för sin egen skull. Detta förhållande är dock inte alls utmärkande bara för den här kategorin av historiebruket – det är tvärtom ett genomgående drag i hela den svenska vetenskapliga lokalhistoriska forskningen –, men det tycks vara något mer accentuerat i den socialpolitiska forskningen än i t.ex. den lokalpolitiska. Detta kan bero på att man i den socialpolitiska forskningen ofta undersöker verksamhetspraxis (t.ex. Solna mjölkdroppes verksamhet), vilket kan tyckas vara väl lokalt och väl specifikt att bygga en större undersökning på, medan man i den lokalpolitiska forskningen oftast stannar vid just den politiska nivån, som lättare kan motiveras som ett mer självständigt studieobjekt.

Historiebruket inom kategorin "socialpolitik och socialt arbete" har i genomgången ovan (kap. 2.2.1) delats in i fyra verksamhetsanknutna områden: fattigvård, äldrevård, barnavård och handikappvård. Forskningen inom dessa underkategorier kan ges ytterligare tematisk precisering genom att de studier som undersöker något av dessa områden, t.ex. barnavården, på ett allmänt plan, skiljs från dem som koncentrerar sig på specifika avgränsade delar av det,

⁷⁷ Dessa är Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser*; Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn*; Münger, Ann-Charlotte, *Stadens barn på landet*; Weiner, Gena, *De räddade barnen*; Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap*; Brodin, Helene, *Does Anybody Care?*.

liksom från sådana studier som undersöker samhällliga processer (t.ex. pauperiseringsprocessen), eller andra externa företeelser, genom något av de sociala verksamhetsområdena. Som ett tredje steg kan forskningen därefter delas in med hänvisning till vilken av nivåerna idéplan, politiskt plan eller praktiskt plan, som fokus ligger på. Grafiskt kan denna analysmodell för den tematiska fokuseringen beskrivas enligt figur 4.

Figur 4: Analysmodell för tematisk fokusering inom kategorin Socialpolitik och social arbete.

Om modellen används med viss flexibilitet (studier som undersöker mentaliteter kan t.ex. få anses tillhöra idénivån, trots den skillnad man ofta gör mellan idéer och mentaliteter) bör den utan större krystvärkar kunna fånga in merparten av den forskning som bedrivs, och har bedrivits, inom området. Ambitionen har därför varit att varje studie ska kunna lokaliseras till en eller flera av rutorna längst till höger i modellen. Detta förfarande är tänkt att ge en god och relevant bild av var fokus har legat inom den socialpolitiska forskningen. Avgörande för hur studierna har klassificerats har varit vad forskarna faktiskt uttalar sig om i de delar som bygger på kommunalt arkivmaterial. En studie som empiriskt endast undersöker en specifik del av, låt oss säga, barnavården, exempelvis barnkrubborna, placeras därför ändå i kategorin

”barnavård, *allmänt*, X”, om den genom barnkrubbeverksamheten vill undersöka någon aspekt på barnavården som helhet (och alltså inte i första hand uttalar sig om den specifika verksamhetsgrenen barnkrubbor). Likaså hamnar en studie som fokuserar på relationen mellan idéutvecklingen inom barnavårdsfältet och barnavårdspraktiken (i t.ex. barnkrubborna) enbart i kategorin ”barnavård, X, *praktik*”, om det kommunala arkivmaterialet endast har använts för att studera praktiken (och inte idéutvecklingen). Jag vill poängtera att det endast är de delar av de undersökta studierna som bygger på kommunalt arkivmaterial som analyseras enligt modellen; det intressanta i sammanhanget är ju hur detta arkivmaterial har använts i forskningen.⁷⁸

Klassificeringen av studierna har emellertid inte alla gånger varit enkel eller självklar, oftast p.g.a. att gränserna mellan modellens olika kategorier i praktiken inte har varit helt glasklara. T.ex. gjorde man förr inte samma teoretiska, organisatoriska och personella skillnad mellan politik och förvaltning (praktik) som vi gör idag, vilket t.ex. yttrar sig i att förtroendevalda förr också ofta skötte den löpande verksamheten. Att låta gränsen mellan de förtroendevaldas arbete å ena sidan, och deras medhjälpare och de kommunalt anställdas arbete å den andra, också utgöra gränsen mellan politik och praktik, vore därför olämpligt.⁷⁹ Istället har de undersökta frågornas art varit avgörande. Minst självklar är nog gränsen mellan politik och praktik inom underkategorin ”externt”, särskilt som både det politiska och det praktiska planet ter sig lätt påklustrade i det sammanhanget. Undersökningar av externa företeelser som endast avspeglas i det kommunala arkivmaterialet (t.ex. Gergers undersökning av pauperiseringsprocessen) har regelmässigt hänförts till det praktiska planet. Undersökningar av externa företeelser med en mer direkt koppling till kommunala beslut eller verksamheter (t.ex. Jönssons studie av hur barndomens innebörder har förändrats genom bl.a. Stockholms barnavårdsnämnds rådgivningsbyrå för uppfostringsfrågor verksamhet) bjuder dock större motstånd vid klassificeringen. I dylika fall har den nivå (barnavårdsnämndens beslut, skollovskoloniers verksamhet etc.) av, och karaktären på, den kommunala verksamhet som antas ha påverkat undersökningsobjektet, och som således undersökningsobjektet studeras igenom, i stort sett varit avgörande.

⁷⁸ Modellen utarbetades emellertid (eller kanske snarare klarnade) ganska sent i arbetet, varför tillämpningen av den har skett med ett visst mått av grovhet. Utifrån de uppgifter om studierna som tidigare hade arbetats fram, kompletterade med en del nya kontroller, har ändå en någorlunda tillfredsställande precision erhållits.

⁷⁹ Det hade det visserligen varit också för dagens förhållanden, eftersom det inte alltid är självklart vilka delegeringsbeslut som ska anses vara politiska.

En klassificering av studierna enligt modellen ger följande fördelning på de olika kategorierna (tabell 2-6).

Tabell 2: Antal studier per kategori i analysmodellen, samtliga studier.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan	Summa
Allmänt	2	6	5	13
Specifikt	3	9	4	16
Externt	0	2	5	7
Summa	5	17	14	

Anmärkning: Eftersom flera av studierna är representerade på fler än en nivå (t.ex. sådana som undersöker både politik och praktik genom kommunalt arkivmaterial) redovisar tabellen 36 enheter trots att bara 22 studier ingår i undersökningen.

Tabell 3: Studiernas fördelning per kategori, fattigvård.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan
Allmänt	<i>Traditioner som fängslar</i> (fattigvårdens/det sociala arbetets motiv).	<i>Den goda människan från Göteborg</i> (den lokala tillämpningen av fattigvårdsförordningarna); <i>Fostrande försörjning</i> (utformningen av den lokala fattigvårdspolitiken och dess relation till lagstiftningen); <i>I fattiga omständigheter</i> (fattigvårdsorganisationen och dess ineraktion med lokalsamhället); <i>Traditioner som fängslar</i> (fattigvårdens/det sociala arbetets framträdelseformer).	<i>Fattigdomens besvärjelser</i> (praktikens betydelse för det sociala arbetets utformning och förändring).
Specifikt		<i>En tråkig historia</i> (den kommunala fattigvårdens agerande mot de ogifta mödrarna och de ogifta mödrarnas motstrategier)	<i>En tråkig historia</i> (att vara understödstagare).
Externt			<i>Där nöden var som störst</i> (pauperiseringsprocessen och fattigbefolkningens levnadsbanor).

Tabell 4: Studiernas fördelning per kategori, äldrevård.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan
--	---------	----------------	----------------

Allmänt	<i>Does Anybody Care?</i> (den nationella idéutvecklingens införlivning på lokal nivå).	<i>Gammal i Lund</i> (Äldreomsorgens utveckling mot bakgrund av lokala strukturer och nationell välfärdspolitik); <i>Gamla plikter och nya krav</i> (äldreomsorgens utveckling från familjebaserad plikt till medborgerlig rättighet).	<i>Gammal i Lund</i> (Äldreomsorgens utveckling mot bakgrund av lokala strukturer och nationell välfärdspolitik); <i>Gamla plikter och nya krav</i> (äldreomsorgens utveckling från familjebaserad plikt till medborgerlig rättighet); <i>Does Anybody Care?</i> (idéutvecklingens konsekvenser för det praktiska arbetet).
Specifikt			
Externt			

Tabell 5: Studiernas fördelning per kategori, barnavård

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan
Allmänt			<i>Tvångsomhändertagande av barn</i> (barnavårdspraktiken [i relation till lagstiftning och diskurs])
Specifikt	<i>De vanartade barnen</i> (idéer och föreställningar om vanart och sedlig försummelse); <i>Låt barnen komma till oss</i> (barnkrubbepersonalens agerande inom barnomsorgsfältet).	<i>Barnhem för flickor</i> (syfte och mål bakom inrättningarna och motiv bakom flickornas placering); <i>Att föda barn - från privat till offentlig angelägenhet</i> (den institutionella förlossningsvårdens formering och drivkrafterna bakom den); <i>Fosterbarnsindustri eller människokärlek</i> ("fosterbarnsfrågans" effekter på lokal nivå); <i>Stadens barn på landet</i> (målsättningarna bakom koloniverksamheten); <i>De vanartade barnen</i> (den politiska praktiken/mötet mellan nämnden och familjerna); <i>Mångestädens svårt vanartad</i> (politisk praktik/barnavårdsnämndens åtgärder mot och syn på problematiska barn och ungdomar); <i>Låt barnen komma till oss</i> (barnkrubbeinstitutionens karaktär och utveckling).	<i>Barnhem för flickor</i> (verksamheten vid inrättningarna); <i>Fosterbarnsindustri eller människokärlek</i> (hur det var att växa upp i ett fosterhem); <i>Stadens barn på landet</i> (skollovskoloniernas praktik).
Externt		<i>De räddade barnen</i> (barndomens förändring under välfärdssamhällets uppbyggnadsfas); <i>Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn</i> (kopplingen mellan den framväxande välfärdsstatens politiska beslut och barndomens innebörder).	<i>Att fostra till föräldraskap</i> (könskonstruktion i barnavårdsmannainstitutionen och dess praktik); <i>Att föda barn - från privat till offentlig angelägenhet</i> (institutionaliseringsprocessen och barnafödernas roll i den); <i>Fosterbarnsindustri eller människokärlek</i> (betingelserna för ett utbud på fosterbarn, förekomsten av en fosterbarnsmarknad och orsaker till en efterfrågan på fosterbarn); <i>De räddade barnen</i> (barndomens förändring under välfärdssamhällets uppbyggnadsfas).

Tabell 6: Studiernas fördelning per kategori, handikappvård.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan
Allmänt			

Specifikt	<i>Att leva som lytt</i> (motiv, bilder och föreställningar kring och om de lytta)	<i>Att leva som lytt</i> (lokalsamhällets hantering av ansvarsfrågan samt hur, hur ofta och varför man vidtog åtgärder)	
Externt			

Om man enbart ser till den andra preciseringsgraden i analysmodellen (allmänt, specifikt, externt – se figur 4) finner man, föga förvånande, i tabell 2, att de två mest tongivande stråken inom historiebruket utgörs av sådana studier som direkt behandlar något av de sociala verksamhetsområdena, antingen på ett allmänt plan eller någon specifik del av det. Den allmänna nivån, dvs. de sociala verksamhetsområdena utan vidare avgränsningar, är representerad 13 gånger i materialet, och olika specificerade delar av dessa områden 16 gånger (se anmärkning till tabell 2). Om man på motsvarande sätt isolerar den tredje preciseringsgraden framträder, inte heller helt överraskande, den politiska och den praktiska nivån som de överlägset mest frekventa med 17 respektive 14 studier. Av detta följer att relativt få studier rör sig på idéplanet eller undersöker externa företeelser genom det kommunala arkivmaterialet. Till saken hör emellertid att man för den senare sortens studier, med hänvisning till den metod som har används för att söka fram relevant forskning⁸⁰, får räkna med störst bortfall; och sannolikt är det just de externa studier med en någorlunda nära koppling till de kommunala verksamhetsområdena som har fångats in.

Tonvikten i historiebruket ligger alltså på själva den kommunala verksamheten. Undersökningar på det politiska planet av specificerade delar av verksamhetsområdena märker ut sig med nio förekomster i materialet, följt av de fyra ungefär lika stora kategorierna allmänt/politiskt plan (6), allmänt/praktiskt plan (5), specifikt/praktiskt plan (4) och externt/praktiskt plan (5). Därefter följer, med 2-3 förekomster, kategorierna allmänt/idéplan, specifikt/idéplan och externt/politiskt plan.

Tabell 3 redovisar fattigvårdsstudiernas fördelning över kategorierna i analysmodellen. Kategorin fattigvård/allmänt/politik framträder där som den i särklass vanligaste – fyra av sju studier befinner sig i någon del där. Hälften av dessa består av sådana norm/praxis-studier där lagstiftningen och den lokala tillämpningen undersöks. Att merparten av studierna, fem av sju, rör sig på den allmänna nivån förklaras kanske av att kategorin ”fattigvård” i sig, som framgår av resonemanget i kap. 2.2 ovan, är allmän i förhållande till de övriga kategorierna. Om man specificerar utifrån denna övergripande nivå hamnar man alltså, enligt denna tankegång, lätt

⁸⁰ Enligt vilken jag bl.a. utifrån studiernas titlar har försökt finna den relevanta forskningen.

inom något av de andra områdena (barnavård, äldreomsorg eller handikappvård) i stället för inom någon specificerad del av kategorin fattigvård.

För kategorin äldreomsorg (tabell 4) kan man notera att samtliga tre studier befinner sig på den allmänna nivån. Två studier (*Gammal i Lund* och *Gamla plikter och nya krav*) behandlar äldreomsorgens utveckling både på det politiska och på det praktiska planet, och en (*Does Anybody Care?*) undersöker idéutvecklingen inom äldreomsorgen och dess konsekvenser för det praktiska arbetet. Trots att äldreomsorgen kan delas upp i exempelvis äldreboende, hemtjänst och färdtjänst, är det en, i förhållande till barnavården, relativt odifferentierad verksamhet, vilket kan förklara fokuseringen på det allmänna i forskningen.

Under kategorin barnavård (tabell 5) sorterar elva studier (på nitton poster i tabellen), vilket gör den till den största av de fyra huvudkategorierna. Bakom detta ligger inte minst Tema Barn vid den tvärvetenskapliga Tema-institutionen vid Linköpings universitet. Av de sex studier i mitt material som har skrivits vid Tema Barn hamnar fem under kategorin barnavård. Tema Barn står därmed ensam för 46 % av forskningen i denna kategori.

Forskningens fördelning i tabell 5 visar, till skillnad från kategorin fattigvård, att mycket få studier (en) behandlar barnavården på ett allmänt plan, medan hela sju studier (med tolv avtryck i tabellen) innehåller moment som undersöker specifika delar av barnavården. Av studierna på den specifika nivån rör sig två åtminstone delvis på idéplanet: *De vanartade barnen*, som undersöker föreställningar om vanart och sedlig försummelse, och *Låt barnen komma till oss*, i vilken bl.a. barnkrubbepersonalens kamp om småbarnsinstitutionerna studeras. Den största kategorin på nivån ”specifikt”, och inom barnavårdsforskningen över huvud taget, är emellertid undersökningar inom kategorin specifikt/politik. Här är sju studier representerade, ofta med fokus på syften, mål och motiv bakom kommunala verksamheter eller politiska beslut. Under kategorin barnavård/specifikt/praktik återfinns tre studier, i vilka man tränger nära in på föremålen för barnavården och deras vardag vid barnhemmen, fosterhemmen och skolloskolonierna.

Kategorin barnavård märker också ut sig med sina många undersökningar av externa företeelser – fem studier gör sex avtryck på den här nivån i tabellen. Två av dessa studerar barndomen, eller barnens vardag, medan två av de resterande tre inte alls behandlar direkt barnrelaterade frågor (Bergmans undersökning av könskonstruktion och Wisselgrens studie av institutionaliseringsprocessen inom förlossningsvården).

Utöver de anmärkningar som gjorts i relation till analysmodellens kategorier, kan man också konstatera att ett stort tema inom barnavårdsforskningen har varit myndigheters och andra organisationers åtgärder mot barn. *De vanartade barnen*, *Barnhem för flickor*,

Fosterbarnsindustri eller människokärlek, Stadens barn på landet, Mångenstädes svårt vanartad, Tvångsomhändertagande av barn, De räddade barnen och Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn – åtta av elva studier (73 %) – innehåller alla moment där samhällets hantering av barn och unga står i fokus.

Kategorin handikappvård innehåller endast en studie och lämnas därför okommenterad här. Värt att notera är dock att nykterhetsvården över huvud taget inte är representerad i materialet, trots att nykterhetsnämnder blev obligatoriska i kommuner redan 1916 (om än inte som särskild nämnd), och trots att de har haft ett stort inflytande över många människors liv.⁸¹ Inte heller kommunernas invandrar- och flyktingpolitik har satt några spår i mitt material. Denna frånvaro kan emellertid inte helt oproblematiskt tolkas som att forskningen (med relevans för min studie) helt har försummat dessa områden. Som nämndes i kapitel 1.4.1 sattes en gräns av tidsskäl, och alltså helt fritt från metodiska överväganden, för vidare eftersökning och genomgång av potentiellt relevant forskning. Denna avgränsning kan ha fått den negativa följden att inte bara enstaka studier har förbisetts (vilket man hade fått acceptera när ett så tematiskt stort och diffust område som ”forskning med kommunalt arkivmaterial” undersöks), utan en hel (under-) kategori av forskningen. En snabb titt på de tre studier inom detta område som hade uppmärksammats, men inte vidare granskats, när gränsen sattes, antyder dock inte på något entydigt sätt att så skulle vara fallet. Både Johan Edman och Anna Prestjan behandlar i sina avhandlingar *Torken* (2004) resp. *Att bota en drinkare* (2004), anstaltsvården 1885-1916 resp. 1940-1981. Anstalterna var dock i regel icke-kommunala, även om ett kommunalt huvudmannaskap blev relativt vanligt åtminstone från 1950-talet.⁸² Det är därför alls inte självklart att dessa studier, enligt definitionen i kap. 1.1, kan anses bygga på kommunalt arkivmaterial. Den tredje studien, Kerstin Stenius *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård* (diss. 1999), innehåller en delundersökning som på lokal nivå behandlar marknadsinflytandets effekter på styrningen av missbrukarvården, och på relationerna mellan kommunerna och vårdproducenterna, som bl.a. bygger på kommunala årsredovisningar och programdokument för missbrukarvården. Det är dock oklart i vilken utsträckning det kommunala arkivmaterialet bygger upp delstudien.⁸³ Kommunernas verksamhet inom den

⁸¹ Wångmar, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, s. 145 ff. Bl.a. skulle de bevaka nykterhetsläget i kommunen och ansöka om tvångsmässig anstaltsvård för personer som ansågs missbruka alkohol. Karin Salomonsson bygger visserligen sin studie, *Fattigdomens besvärjelser*, till stora delar på protokoll från nykterhetsnämnden. Men hennes forskningsfokus ligger, som framgår i genomgången av forskningen ovan, inte på nykterhetsvården.

⁸² Stenius, Kerstin, *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet*, Lund 1999, tabell 1, s. 36 ff.

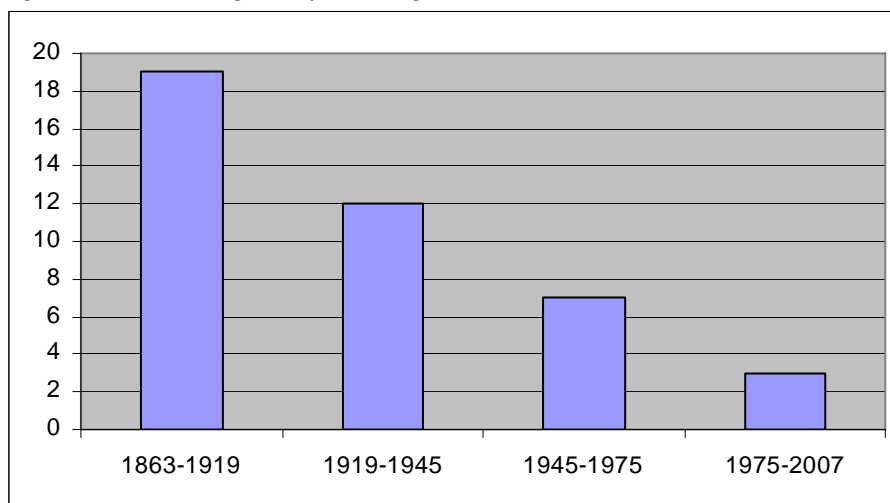
⁸³ Prestjan, Anna, *Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885-1916*, Örebro 2004, Edman, Johan, *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940-1981*, Stockholm 2004 och Stenius, a.a.

delen av det sociala fältet som hanterar invandrar- och flyktingfrågor, lyser dock fullständigt med sin frånvaro i det material jag har kommit i kontakt med.

Perioder och geografi i historiebruket

Mätt som antal studier per tidsavsnitt fördelar sig forskningen om socialpolitik och socialt arbete i en glidande skala från 19 studier som berör period ett (86 % av forskningen), via 12 för period två (55 %), 7 för period tre (32 %), till 3 studier för period fyra (14 %). Forskningsintensiteten för perioderna, mätt som antal studier per tidsavsnittsdecennium, är dock störst för period 2 (4,6 studier/tidsavsnittsdecennium), följt av period ett (3,3), period tre (2,3) och slutligen period fyra (0,9). Forskningens tyngdpunkt ligger alltså tydligt på den bakre delen av tidsaxeln.

Figur 5: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt.

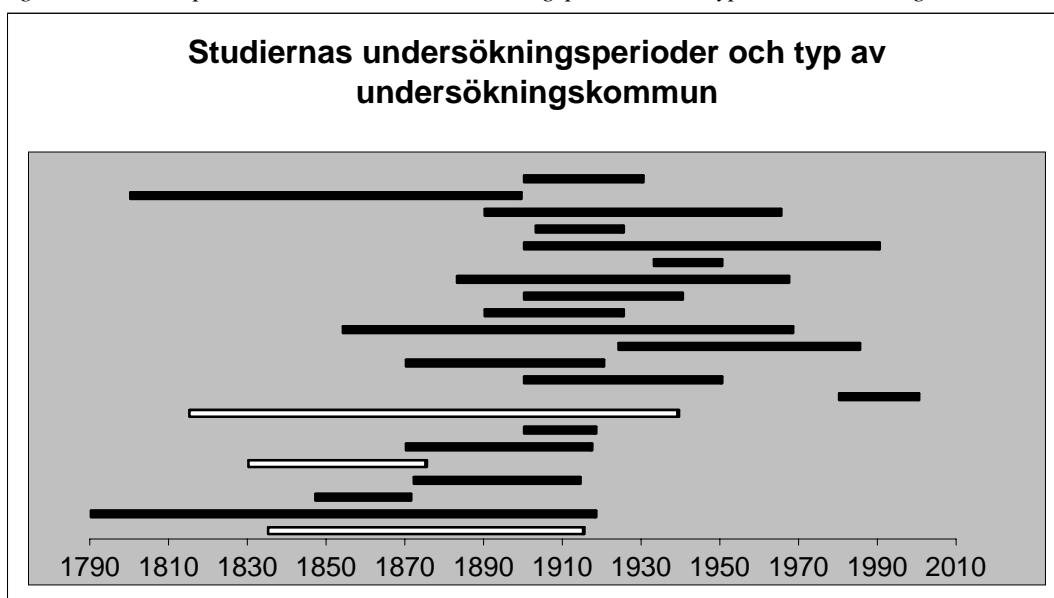
Anmärkning: Söderlinds studie, Barnhem för flickor, med undersökningsperioden 1870-1920 har räknats enbart till period ett; Brodins *Does Anybody Care?* har, trots undersökningsperioden 1940-2000, uteslutande räknats till period fyra, eftersom de delar som bygger på kommunalt arkivmaterial endast omfattar perioden 1980-2000.

Den tidsmässiga fokuseringen inom den socialpolitiska forskningen på, i kommunala sammanhang, äldre tider, kan ytterligare förtydligas genom en jämförelse av forskningen om förhållanden före respektive efter år 1935 – året mitt i den kommunala verksamhetstiden. 55 % av forskningen berör enbart den första halvan av verksamhetstiden, medan bara 5 % uteslutande berör den andra. 40 % av studierna har undersökningsperioder som löper över år 1935. Sammantaget berör alltså 95 % av forskningen den bakre halvan av den kommunala verksamhetstiden och 45 % den främre.

Forskningen om den bakre halvan av verksamhetstiden är visserligen mer omfattande delvis därför att det finns en tid före den kommunala, som också drar till sig forskning om den sociala omsorgen. Detta blir tydligt när man beaktar att 32 % av studierna har undersökningsperioder som börjar under den förkommunala tiden. Forskningsintensiteten för de båda halvorna av kommunernas verksamhetstid är alltså inte helt jämförbara. Förhållandena är emellertid desamma för den lokalpolitiska forskningen, och motsvarande siffror för den kategorin understryker det stora intresset för äldre tider inom forskningen om socialpolitik och socialt arbete. 31 % av den lokalpolitiska forskningen berör endast den första halvan av den kommunala verksamhetstiden, lika stor andel har undersökningsperioder som löper över år 1935 och 39 % av forskningen undersöker uteslutande förhållanden efter år 1935. Annorlunda uttryckt: endast 62 % av den lokalpolitiska forskningen berör den första halvan av den kommunala verksamhetstiden och hela 69 % den senare.

I figur 6 visas studiernas undersökningsperioder och vilken kommuntyp som har varit föremål för forskningen. I figuren framstår sekelskiftet 1900 som synnerligen välutforskat i socialpolitiskt hänseende: 17 av de 22 studierna (77 %) har undersökningsperioder som sträcker sig in i eller över perioden 1890-1910. Här framträder också tätortsstudiernas dominans inom den socialpolitiska forskningen mycket tydligt: 19 av 22 studier, eller 86 %, fokuserar uteslutande på tätorter.

Figur 6: De socialpolitiska studiernas undersökningsperioder och typ av undersökningsort.

Anmärkingar: vita staplar = landsbygdsstudier, svarta staplar = tätortsstudier.

Vad gäller de få landsbygdsstudier som återfinns inom kategorin ”socialpolitik och socialt arbete” visar det här historiebruket upp samma tendenser som det inom kategorin ”lokalpolitik”: landsbygdsstudierna har tidigare och längre undersökningsperioder än tätortsstudierna. Den genomsnittliga undersökningsperioden för de förstnämnda är 1827-1910, 83 år, och för de sistnämnda 1885-1940, 55 år. För samtliga studier är den genomsnittliga undersökningsperioden 1877-1936, 59 år.

Av det ovsagda är det framför allt två saker som bör kommenteras något. För det första att den socialpolitiska forskningen mycket tydliga intresse för äldre tider inte alls är given på förhand. Ett tydligare samband mellan forskningen fokus och välfärdssamhällets uppbyggnad, och en därmed sammanhängande tidsmässig betoning på efterkrigstiden, skulle vara fullt tänkbar.⁸⁴ Men i stället avtar forskningen intresse ju mer utbyggt välfärdssamhället blir. För det andra att det nästan bara är städer som undersöks, och detta trots att forskningen tidsmässigt fokuserar på en period då Sverige fortfarande var agrart.⁸⁵ Ofta framhålls dock industrialiseringen, urbaniseringen och etableringen av det borgerliga samhället som utmärkande drag i Sveriges utveckling under andra hälften av 1800- och början av 1900-talet; och vad denna utveckling förde med sig i form av nya, klassmässigt definierade, fattigdomsproblem, främst kopplade till utvecklingen i städerna, tycks helt enkelt vara det som i högst grad har attraherat de socialpolitiskt inriktade forskarna.⁸⁶ Det faktiska demografiska landskapet, och den kraftiga expansionen inom det sociala området under framför allt efterkrigstiden, har alltså varit av mindre betydelse för forskningen fokus.

Om historiebruket inom tidsavsnitt ett kan nämnas att samtliga sju studier i kategorin fattigvård behandlar perioden, varav sex enbart denna period. Detta torde delvis ha att göra med vad som tidigare har sagts om fattigvårdens övergripande karaktär under kommunernas tidiga verksamhetstid; som enda formella verksamhetsområde under större delen av det första tidsavsnittet är det naturligt att många studier hamnar här. Största kategorin inom period ett är

⁸⁴ Vilket den tidsmässiga fokuseringen inom kategorin lokalpolitisk forskning visar.

⁸⁵ Ylander, Hans, ”Urbanisering och tätortsutveckling i Sverige”, artikel med statistik på SCB:s hemsida 2008-05-09: http://www.scb.se/Statistik/MI/MI0803/2000I02/MI03SA9301_06.pdf, tabell 5 och 6. Andelen av befolkningen som bodde i administrativa tätorter (städer, köpingar och municipalsamhällen) översteg inte 50 % förrän efter 1945, och de flesta av dessa tätorter var då mycket små.

⁸⁶ Denna utveckling i städerna drog också till sig en kanske oproportionerligt stor uppmärksamhet bland samtidens sociallagstiftare, i det att den låg bakom 1902 års *Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn* (se exempelvis Sundkvist, a.a. och Lundström, a.a., s. 49). Och detta i en tid då endast ca 25 % av befolkningen bodde i administrativa tätorter, av vilka de flesta dessutom var mycket små (Hylander, a.a., tabell 5). I vilken mån lagen, trots att den tog sikte på den urbana arbetarklassens barn, hade relevans även för landsbygdsförhållanden är dock oklart, eftersom det i stort sett saknas forskning på området.

dock barnavårdsforskningen med nio studier. Historiebruket består därutöver av två äldrevårdsstudier och den enda handikappvårdsstudien.

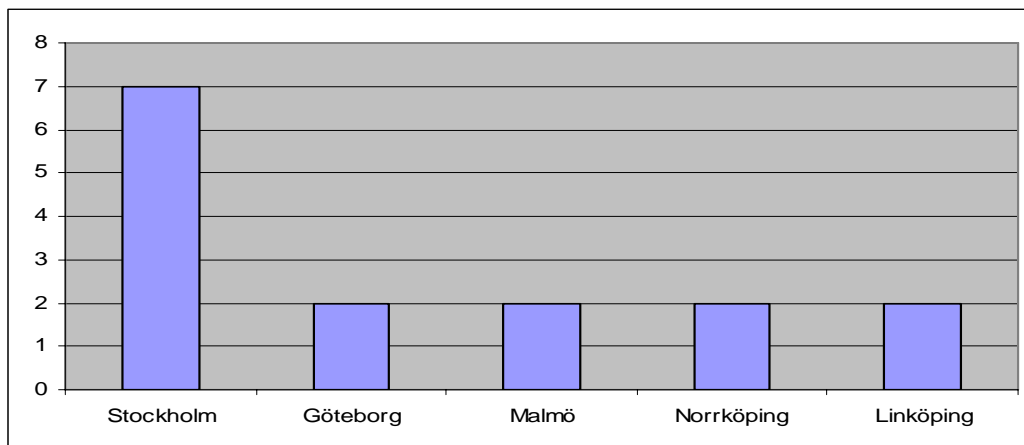
Man kan också notera, vilket vi redan varit inne på, att alla tre landsbygdsstudier behandlar period ett, varav två uteslutande period ett. En intressant iakttagelse är också att klassperspektivet är vanligare inom forskningen som rör det första tidsavsnittet jämfört med den socialpolitiska forskningen sammantagen. Mer än 2/3 av denna forskning bedrivs på klassteoretisk grund eller med ett någorlunda tydligt klassperspektiv, att jämföra med drygt hälften av samtliga eller, annorlunda uttryckt, ingen av de tre studier som inte alls berör perioden. Sannolikt kan detta tolkas som att klassperspektivet inte anses lika gångbart efter socialdemokraternas maktövertagande och välfärdssamhällets uppbyggnad. Jämförelsematerialet är dock extremt tunt då, som sagt, endast tre av de 22 studierna som ingår i undersökningen har senare undersökningsperioder.

Även om de studier som behandlar tidsavsnitt ett alltså till största delen är desamma som behandlar de övriga tidsavsnitten, kan en allt tydligare tonvikt vid barnavårdsforskning skönjas ju längre fram i tiden undersökningsperioderna sträcker sig. För det första tidsavsnittet står barnavårdsstudierna för 47 % av forskningen, för det andra står de för hela 83 % och för det tredje tidsavsnittet för 86 % av forskningen (det fjärde tidsavsnittet berörs endast av tre studier: en barnavårds-, en fattigvårds- och en äldrevårdsstudie). Detta hänger naturligtvis samman med att fattigvårdsstudierna, vilka utgör den näst största gruppen, i så hög utsträckning fokuserar på tiden före det demokratiska genombrottet, men även i absoluta tal är barnavårdsforskningen större, om än bara obetydligt större, för historiebruket som rör tidsavsnitt två (tio studier) än för det som rör tidsavsnitt ett (nio studier). För forskningen om tidsavsnitt tre har barnavårdsforskningen däremot minskat i absoluta tal, från tio till sex studier, men alltså ökat ytterligare något i relativa tal. Det sålunda tydligare intresset för barnavården under nyare tider bör till någon del hänga samman med att barnavården allt tydligare mejslades ut som ett eget verksamhetsområde inom den sociala omsorgen, inte minst med 1917 års *Lag om barn utom äktenskap* och framväxten och kommunaliseringen av barnomsorgen.

Om vi övergår till att betrakta historiebrukets olika geografiska aspekter slås man, särskilt om man jämför med kategorin lokalpolitisk forskning, av den dåliga spridningen på undersökningsorterna. I 22 studier är endast 24 kommuner föremål för den socialpolitiska forskningen. Om man från kategorin lokalpolitisk forskning bortser från Wångmars studie, som ensam behandlar över fyrtio kommuner, undersöker de resterande tolv studierna ändå 34

olika kommuner. I figur 7 redovisas fördelningen av den socialpolitiska forskningen på de kommuner som har undersökts i två eller fler studier.

Figur 7: Den socialpolitiska forskningens fördelning per undersökningssort som är föremål för fler än en studie.

Av diagrammet framgår att det är landets större städer som har varit intressanta för forskningen. Stockholm märker ut sig som en särskilt forskningsintensiv kommun genom att vara föremål för 32 % av studierna. Med tanke på vad som tidigare har framkommit om studiernas tidsmässiga fokusering och deras fördelning på landsbygd respektive tätort, kan man lite tillspetsat karaktärisera forskningsläget som att vår kunskap om Sveriges socialpolitiska historia är ganska god vad gäller förhållandena i Stockholm, särskilt kring sekelskiftet 1900, men betydligt sämre i övrigt – och nästan obefintlig vad gäller tillståndet på den svenska landsbygden, där huvuddelen av befolkningen bodde till 1900-talets mitt.

Utmärkande för historiebruket inom den socialpolitiska kategorin är emellertid inte bara det stora intresset för städer årtiondena runt förra sekelskiftet. Den rikliga förekomsten i forskningen av perspektiv och teorier kring klass och genus är, som framgått ovan, också betecknande; och frågan infinner sig därför om det är möjligt att se något samband däremellan. Det finns nämligen skäl att anta att särskilt klassbegreppet för forskarnas tankar till städerna snarare än till landsbygden; till relationen mellan borgarklass och arbetarklass, snarare än till relationen mellan t.ex. hemmansägare och torpare, statare, inhysesfolk m.fl. Detta ligger inbyggt i den marxistiska teorin – som i grund och botten utgår från en analys av det industrikapitalistiska samhället –, men det bör också vara giltigt för sådana klassbegrepp som utöver de ekonomiska aspekterna, också lägger stor vikt vid de sociala, kulturella och politiska. Möjligen kan också genusbegreppet bidra till forskningens intresse för förhållanden i städer, särskilt i den mån begreppet äger teoretisk tyngd i framställningen. Tanken härleds ur

det allmänna intrycket att föreställningar om genussystem och genusrelationer i 1800- och det begynnande 1900-talets samhälle, till övervägande del utgår från den dåtida borgerliga normativa nivån, snarare än från det verkliga livet bland agrarsamhällets allmoge. Både ”klass” och ”genus” är alltså, enligt det här resonemanget, begrepp som i sin analytiska tillämpning i första hand för tankarna till den borgerliga staden.

För att något utreda frågan huruvida den tematiska fokuseringen på klass och genus kan förklara den uppmärksamhet forskningen visar sekelskiftets städer, har, som tidigare framgått, en särskild granskning av studiernas teoretiska anknytning och perspektivval gjorts. Mer precist syftade momentet till att undersöka i vilken mån studierna är teoretiskt impregnerade av klass- och genusbegrepp av den art som enligt ovanstående tankar knyter forskningen till den borgerliga staden. Resultatet av denna genomgång visar visserligen, vilket också redan har poängterats, att klass, och i synnerhet genus, som perspektiv och/eller begrepp är mycket frekvent förekommande i forskningen. Granskningen ger dock endast visst stöd för tesen. Ofta beaktas nämligen både klass och genus endast som relativt okomplicerade analyskategorier (av typen ”gjorde barnavårdsnämnden någon skillnad på kvinnlig respektive manlig vanart?”), och mer sällan som teoretiska analysbegrepp, knutna till omfattande samhällsteorier om klass och genus, som på ett mer påtagligt sätt styr undersökningen.⁸⁷ Där så sker är dock sambandet mellan studiens teoretiska dimensioner och val av kommuntyp ofta tydligt, för att inte säga oundvikligt.⁸⁸ Sammantaget kan emellertid klass och genus endast delvis förklara den stora fokuseringen på städer i forskningen.

Andra förklaringar behövs således. En sådan kan vara ett annat vanligt perspektiv i den socialpolitiska forskningen, nämligen relationen mellan norm och praxis i studier som undersöker tillämpningen av lagar. Åtminstone 1902 års barnavårdslag utgick explicit från förhållanden bland städernas arbetarklass, och flera av studierna behandlar just det barnavårdsarbete som föreskrevs i lagen och dess efterföljare.⁸⁹ Det är naturligt att sådana studier koncentrerar sig på tillämpningen i just städer. Flera andra tänkbara orsaker finns naturligtvis. Industrialiseringen som sådan och den snabba urbaniseringstakten under slutet av 1800- och början av 1900-talet, och de nya sociala problem detta förde med sig, utövar sannolikt en stor dragningskraft på forskare, och är kanske skäl nog att i så extrem omfattning

⁸⁷ För exempel på de sistnämnda studierna, se exempelvis Plymoth, a.a. och särskilt Jordansson, a.a. Som exempel på de förstnämnda kan Rosén, a.a., nämnas. Roséns klassbegrepp baseras uteslutande på tillgången till ekonomiskt kapital, och saknar alltså helt ideologiska dimensioner (Rosén, a.a., s. 60 f.). Eftersom ekonomiska tillgångar finns i alla typer av samhällen är hennes klassbegrepp inte knutet till någon specifik samhällstyp eller kommuntyp.

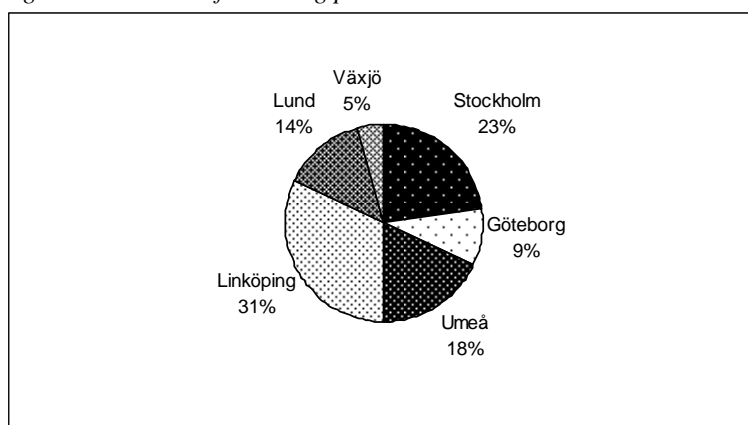
⁸⁸ Se exempelvis Plymoth, a.a. och Jordansson, a.a.

⁸⁹ Lundström, a.a., s. 48 f. Tydligast sker detta i Lundström, a.a., Sundkvist, a.a. och Swärd, a.a.

fokusera på tätorter. Här ges emellertid inte tid att vidare utreda frågan. Man måste dock konstatera det anmärkningsvärda i att forskningen har lagt så liten vikt vid de levnadsförhållanden som var de normala för så många av undersökningsperioderna, d.v.s. livet på landet. Mycket forskning återstår således.

Om man ser till fördelningen av forskningen på landets lärosäten framträder en till stora delar annorlunda bild än den vi såg för den lokalpolitiska forskningen.

Figur 8: Studiernas fördelning på lärosäten.

För den socialpolitiska forskningen är det Linköpings universitet som dominerar, åtminstone om man ser till mängden forskning. 31 % av studierna har skrivits där, jämfört med 0 % inom kategorin lokalpolitisk forskning. Stockholms universitet, som stod för 38 % av den lokalpolitiska forskningen, svarar för en fortsatt stor andel av forskningen, 23 %, och är således en viktig aktör även inom den här kategorin. Nämnas kan också att lika många studier har skrivits i båda kategorierna i Stockholm, fem stycken. 14 % av studierna (tre stycken) är från Lund, jämfört med 8 % (en) av de lokalpolitiska studierna. Göteborg och Växjö har producerat lika många studier i båda kategorierna (två resp. en), och står därmed för en mindre andel här. Uppsala och Södertörn, som svarade för 23 resp. 8 % av historiebruket inom den lokalpolitiska kategorin, är inte alls representerade i den socialpolitiska forskningen, medan Umeå universitet, som saknade representation i den lokalpolitiska forskningen, här svarar för 18 %.

Linköpings framträdande position inom den socialpolitiska forskningen förklaras helt och hållet av den tidigare nämnda temainstitutionen, och den forskning som har bedrivits vid Tema barn där. Av de sju studier som är skrivna vid Linköpings universitet är sex tillkomna

vid Tema barn (och en vid Tema hälsa). Tema barn står därmed för 27 % av all forskning inom kategorin.

Den socialpolitiska forskningen är inte bara mer geografiskt koncentrerad än den lokalpolitiska forskningen. Den visar också upp ett betydligt klarare samband mellan lärosäte och undersökningsort, och är alltså geografiskt mer koncentrerad till områdena runt universitetsorterna. I 36 % av studierna sammanfaller undersökningsorten med lärosätet enligt fördelningen i tabell 7.

Tabell 7: Relationen mellan lärosäte och undersökningsort inom kategorin Socialpolitik och socialt arbete.

Lärosäte sammanfaller med undersökningsort	
Stockholm	3/5 (60%)
Göteborg	2/2 (100%)
Linköping	1/7 (14%)
Umeå	1/4 (25%)
Lund	1/3 (33%)
Växjö	0/1 (0%)
Summa	8/22 (36%)

För att få en mer fullständig bild av sambandet mellan lärosäte och undersökningsort kan det tilläggas att en av linköpingsstudierna undersöker grannkommunen Norrköping och två av lundastudierna grannkommunen Malmö. Graden av samband ligger med detta, mer relevanta, mått på 50 % (Jfr tabell 1). Den resterande hälften av studierna har, som framgått av figur 7, inte heller särskilt stor spridning på undersökningsorterna. Tre av linköpingsstudierna, liksom en av de umeåbaserade, har Stockholm som undersökningsort, och en linköpingsstudie undersöker stockholmskommunen Solna. Av de elva studier som inte undersöker samma eller angränsande kommun som lärosätets, undersöker alltså 45 % (stor)Stockholm.

Disciplintillhörighet

Vad gäller disciplintillhörigheten är den socialpolitiska forskningen mer varierad än den lokalpolitiska, och inte lika ensidigt dominerad av en disciplin. Historievetenskapen är dock det största enskilda ämnet även här, representerat av åtta studier⁹⁰ (36 %), tätt följt av sex studier⁹¹ (27 %) skrivna vid den tvärvetenskapliga Tema-institutionen vid Linköpings

⁹⁰ Jordansson, Plymoth, Engberg, Stenkula, Rosén, Bergman, Bolin Hort och Wisselgren.

⁹¹ Sundkvist, Olsson, Söderlind, Weiner, Münger och Jönsson.

universitet.⁹² Därefter följer socialt arbete (tre studier⁹³), ekonomisk historia (två studier⁹⁴) samt etnologi, kulturgeografi och pedagogik (vardera en studie⁹⁵).

Inom den socialpolitiska forskningen är skillnaderna mellan de olika disciplinerna inte tydliga på samma sätt som inom den lokalpolitiska forskningen. Historiedisciplinen märker t.ex. här inte ut sig med några längre undersökningsperioder. Faktum är att de historievetenskapliga studierna har den kortaste genomsnittliga undersökningsperioden, även om skillnaderna ibland är små och jämförelsematerialet litet. För historiedisciplinen sträcker den sig från 1867 till 1914, 47 år; för tema-studierna från 1882 till 1934, 52 år; för ämnet socialt arbete från 1868 till 1956, 88 år; och för de övriga från 1892 till 1960, 68 år. De historievetenskapliga studierna har alltså kortare undersökningsperioder, både i absoluta tal och i relation till övriga discipliner inom kategorin, jämfört med inom kategorin lokalpolitisk forskning, där de i genomsnitt var 1853-1929, 76 år. Samtidigt kan man konstatera att historiedisciplinen även inom den socialpolitiska forskningen har sin tidsmässiga fokus längre bak än de övriga disciplinerna, om än inte lika tydligt som inom den lokalpolitiska forskningen.

Hur historiedisciplinens kortare undersökningsperioder, och hur den i detta avseende omvända relationen till de övriga disciplinerna, ska tolkas är osäkert. Huruvida t.ex. de historievetenskapliga studierna rent empiriskt har trängt djupare in i problemen ger den här undersökningen inte något svar på. Extra egendomligt blir i alla fall förhållandet om man betänker att historiedisciplinen även inom den socialpolitiska forskningen visar ett något större intresse för landsbygdens historia än de övriga disciplinerna (två av åtta undersökningar är landsbygdstudier, att jämföra med en av fjorton för de övriga), vilket ju i regel för med sig avsevärt längre undersökningsperioder.

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i historisk forskning om socialpolitik och socialt arbete

Också för historiebruket inom kategorin Socialpolitik och socialt arbete kan man konstatera att protokollen utgör den enskilt viktigaste källan till historien, åtminstone så länge vi håller

⁹² Per Bolin Horts undersökning *En tråkig historia* har inte räknats till tema-studierna, trots att den skrevs under tiden han var verksam vid Tema barn. Eftersom han disputerade i historia 1989, och fortfarande är verksam som historiker (vid Södertörns högskola), räknas han i stället till historikerna. Till tema-studierna räknas avhandlingar vid tema-institutionen, vars upphovsmän alltså saknar traditionell disciplintillhörighet över grundutbildningsnivå.

⁹³ Swedner, Lundström och Swärd.

⁹⁴ Brodin och sköld.

⁹⁵ Salomonsson, Gerger respektive Holmlund.

oss till det kommunala arkivmaterialet (se tabell 8 och bilaga 4). De kommunala protokollen används i samtliga studier, och mest frekvent är användningen av de sociala facknämndernas protokoll; dessa nyttjas i 18 av studierna (82 %). Vanligast bland dessa är fattigvårdsstyrelsens och barnavårdsnämndens protokoll, vilka i väsentlig grad bygger upp tio respektive åtta av studierna, medan nykterhetsnämndens, omsorgsnämndens, familjehjälpsnämndens, socialnämndens och sociala centralnämndens protokoll endast används i en studie vardera. Att särredovisa användningen av de olika facknämndernas protokoll är emellertid endast av begränsat intresse, eftersom arbetsuppgifterna i många fall har gått från fattigvårdsstyrelsen (eller kommunalnämnden i landskommuner där ingen särskild fattigvårdsstyrelse inrättades och skolrådet/skolstyrelsen i fallet med tillämpningen av 1902 års barnavårdslag) till egna facknämnder, och därefter in i sociala centralnämnden, för att sedan i vissa fall återigen lyftas över till egna facknämnder. Vissa frågor kan också ha delegerats från fullmäktige/stämman nedåt i den sociala organisationen.

Det är värt att notera att protokoll från kommunernas högsta beslutande organ används i mycket hög utsträckning också i den här kategorin av historiebruket. Tio av studierna bygger på detta material, vilket, vid sidan av fattigvårdsstyrelsens protokoll, gör det till den största enskilda protokollstypen bland det kommunala källmaterialet.⁹⁶ I två av dessa studier, *Traditioner som fångslar* och *I fattiga omständigheter*, är fullmäktiges/stämmans protokoll de enda protokollstyper som används, och i det förra fallet kompletteras protokollen inte heller med något annat material från de sociala facknämndernas arkiv.⁹⁷

Bland de övriga källorna är det några materialtyper som har varit särskilt viktiga för forskningen (tabell 8). Liggare, matriklar och andra förteckningar över understödstagare m.fl. är vanligast bland dessa, följt av reglementen och liknande styrdokument, personakter (akter över föremålen för den sociala verksamheten – att skilja från *personalakter*), korrespondens, årsredovisningar samt övriga räkenskaper. Som en ganska dyster kommentar i sammanhanget kan nämnas att personakter som har upprättats fr.o.m. 1982 omfattas av den tvingande gallring som föreskrivs i 12 kap. socialtjänstlagen. Även om vissa undantag från denna gallring finns, bl.a. med hänsyn till forskningens behov av källmaterial, är det uppenbart att en

⁹⁶ Dock inte nödvändigtvis med avseende på hur mycket det används i de enskilda studierna.

⁹⁷ I formell mening sker inte detta i *I fattiga omständigheter* heller eftersom kommunalnämnden agerade fattigvårdsstyrelse. De fattigvårdsräkenskaper som bygger upp delar av undersökningen är naturligtvis ändå att betrakta som material från den sociala facknämndsverksamheten.

så omfattande förlust av en så vital del av det sociala källmaterialet påtagligt försämrar möjligheterna att utforska tiden från 1982 och framåt.⁹⁸

Tabell 8: Materialanvändning inom kategorin Socialpolitik och socialt arbete

Materialtyp	Användning, antal studier	Användning, andel av studierna
Protokoll		
Fullmäktige-/stämmoprotokoll	10	45%
Fattigvårdsstyrelsens protokoll	10	45%
Barnavårdsnämndens protokoll	8	36%
Nykterhetsnämndens protokoll	1	5%
Familjehjälpsnämndens protokoll	1	5%
Omsorgsnämndens (motsv.)protokoll	1	5%
Socialnämndens protokoll	1	5%
Sociala centralnämndens protokoll	1	5%
Övriga protokoll*	6	27%
Andra viktigare materialtyper		
Liggare, matriklar m.m.	10	45%
Reglementen, stadgor, instruktioner m.m.	7	32%
Personakter (motsv.)	7	32%
Korrespondens	7	32%
Årsredovisningar, årsberättelser (motsv.)	7	32%
Övriga räkenskaper	4	18%

* Övriga protokoll omfattar protokoll från uppfostringsanstalter, barnkrubbor, utackorderingsbyråer, barnavårdsbyråer, mjölkdroppar och skollovskolonier.

** Årsredovisningar redovisas separat från räkenskaperna eftersom det oftast är den i årsredovisningen ingående förvaltningsberättelsen, eller liknande dokument, som har varit av intresse för forskningen. Betraktar man dessa texter isolerat från den övriga årsredovisningen är det inte givande att räkna dem till räkenskaperna.

Som framgår av bilaga 4 är sambandet mellan undersökningsperioder och bredden i materialanvändningen inte tydlig på samma sätt som för den lokalpolitiska forskningen. Om man däremot jämför landsbygdsstudierna med tätortsstudierna framstår visserligen även här tätortsstudierna som källmässigt rikare, men samtidigt har vi väldigt få landsbygdsstudier att jämföra med. Över huvud taget framstår undersökningsperiod och typ av undersökningsort som mindre relevanta kategorier inom den socialpolitiska forskningen, inte minst därför att den är mer homogen i dessa avseenden.

Emellertid framträder, åtminstone till synes, ett tydligare samband mellan en senare undersökningsperiod och en större mångfald i materialanvändningen om man jämför

⁹⁸ Eftersom undantagen från den tvingande gallringen bl.a. utgörs av s.k. intensivdataområden (kommuner i Östergötlands, Gotlands och Västernorrlands län samt Göteborgs kommun) kommer socialtjänstlagen sannolikt också att få en geografiskt styrande verkan på den framtida forskningen.

barnavårdsforskningen, som har en genomsnittlig undersökningsperiod från 1895-1948, med fattigvårdsforskningen, vars genomsnittliga undersökningsperiod är 1849-1914 (tabell 9).

Tabell 9: Materialanvändning inom barnavårds- resp. fattigvårdsforskning.

Materialtyp	Barnavårdsforskning		Fattigvårdsforskning	
	Användning, antal studier	Användning, andel av studierna	Användning, antal studier	Användning, andel av studierna
Protokoll				
Fullmäktige-/stämprotokoll	5	45%	3	43%
Fattigvårdsstyrelsens protokoll	3	27%	4	57%
Barnavårdsnämndens protokoll	7	64%	1	14%
Nyktighetsnämndens protokoll			1	14%
Familjehjälpsnämndens protokoll	1	9 %		
Omsorgsnämndens (motsv.)protokoll				
Socialnämndens protokoll				
Sociala centralnämndens protokoll	1	9%		
Övriga protokoll*	5	45%		
Andra viktigare materialtyper				
Liggare, matriklar m.m.	9	82%	1	14%
Reglementen, stadgor, instruktioner m.m.	2	18%	3	43%
Personakter (motsv.)	6	55%	-	-
Korrespondens	4	36%	1	14%
Årsredovisningar, årsberättelser (motsv.)	4	36%	2	29%
Övriga räkenskaper	1	9%	2	29%

* Se tabell 8.

Man kan sammanfatta de viktigaste skillnaderna i dessa båda ämnesinriktningars materialanvändning i två punkter: för det första är nyttjandet av de sociala facknämndsprotokollen något större, och nyttjandet av ”övriga protokoll” mycket större, inom barnavårdsforskningen; för det andra är de övriga viktigare materialtyperna betydligt mer använda inom barnavårdsforskningen än inom fattigvårdsforskningen. Den bredare och mer

varierade materialanvändning som barnavårdsforskningen visar upp kan dock inte helt oproblematiskt hänföras till dess i regel senare undersökningsperioder. De båda kategorierna visar nämligen upp olika tematiska fokuseringar, vilket kan ha nog så stor betydelse för materialanvändningen (tabell 10 och 11).

Tabell 10: Tematisk fokusering i barnavårdsforskningen, andel av studierna per kategori.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan	Totalt
Allmänt	-	-	9%	9%
Specifikt	18%	64%	27%	64%
Externt	-	18%	36%	45%
Totalt	18%	82%	64%	

Anmärkning: Eftersom samma studie kan förekomma på flera ställen i modellen kan den totala andelen för en nivå (t.ex. ”praktiskt plan” eller ”specifikt”) bli mindre än summan av de enskilda kategorierna inom nivån. Av samma anledning blir summan av totalerna större än 100 %.

Tabell 11: Tematisk fokusering i fattigvårdsforskningen, andel av studierna per kategori.

	Idéplan	Politiskt plan	Praktiskt plan	Totalt
Allmänt	14%	57%	14%	71%
Specifikt	-	14%	14%	14%
Externt	-	-	14%	14%
Totalt	14%	71%	42%	

Anmärkning: Se anmärkning till tabell 10.

Två tänkbara hypoteser om sambanden mellan historiebrukets tematiska fokusering (enligt ovanstående tabeller) och materialanvändningen, är dels att barnavårdsstudiernas stora intresse för *specifika* delar av barnavården ger en större användning av material från vad man skulle kunna kalla semi-externa verksamheter och institutioner⁹⁹ (barnkrubbor, barnhem, kolonier osv.), vilket framför allt borde avspeglas i protokollsanvändningen (då ju protokollen tycks vara näst intill oundgängliga i kommun- och stadshistorisk forskning); och dels att barnavårdsforskningens större fokus på det praktiska planet medför ett större nyttjande av kvarlevor från, och redogörelser för, nämndernas/styrelsernas och de semi-externa organens praktiska verksamheter. Enligt den senare hypotesen skulle i så fall historiebruket uppvisa ett positivt samband mellan den forskning som rör sig på det praktiska planet, och en mer

⁹⁹ Med vilket avses sådana verksamheter och institutioner som äger ett visst mått av självständighet gentemot nämnden/styrelsen (ofta manifesterat med en egen styrelse), men som ändå ingår i dess ansvarsområde och är underställd nämnden/styrelsen, eller som har varit helt fristående från den kommunala myndigheten, men vid ett senare skede införlivats med den.

omfattande användning av de övriga viktigare materialtyper som presenteras i tabell 9, exklusive ”reglementen, stadgor, instruktioner m.m.” som härrör från det politiska normativa planet.

För att mäta graden av samband mellan inriktningen mot det specifika i barnavårdsforskningen, och den mer omfattande användningen av ”övriga protokoll” (protokoll från uppfostringsanstalter, barnkrubbor, utackorderingsbyråer, barnavårdsbyråer, mjölkdroppar och skollovskolonier), har användningen av dessa protokoll relaterats till studiernas tematiska inriktning. En sådan granskning visar att fyra av de fem studier som bygger på dessa övriga protokoll också undersöker specifika delar av barnavården, vilket innebär att 64 % av forskningen (de studier som undersöker det specifika) står för 80 % av materialanvändningen i detta avseende.¹⁰⁰ Det ringa underlaget för studien medger dock endast en antydning om detta samband.

Vad gäller den andra hypotesen antyder dock metoden och det aktuella materialet inte något samband alls. De sju barnavårdsundersökningar (64 %) som befinner sig på det praktiska planet står för 64 % av materialanvändningen härvidlag.¹⁰¹ Den viktigaste, och kanske självklara, slutsatsen man kan dra, med hänsyn till det tunna empiriska materialet, är i stället att handlingarnas ursprungliga sammanhang och funktioner på intet sätt är avgörande för hur de används i forskningen – åtminstone inte så länge vi talar i analysmodellens kategorier. Således kan t.ex. handlingar som är direkta kvarlevor från verksamhetspraxis användas för att besvara frågor om det politiska, mer normativa, planet. Det bör dock framhållas att det av denna undersökning inte framgår hur omfattande användningen av de olika materialtyperna är i respektive studie. En granskning av detta förhållande skulle kanske ge stöd för antagandet om ett samband mellan undersökningar av praktiken och ett större, eller mer tongivande, nyttjande av de övriga materialtyperna. För att kunna dra några mer hållbara slutsatser om sambanden mellan forskningens tematiska fokusering och materialanvändningen krävs emellertid en studie på betydligt bredare empirisk bas. Dessa preliminära resultat kan dock fungera hypotesbildande för en sådan studie.

2.2.3 Sammanfattning

¹⁰⁰ Dessa studier är *Låt barnen komma till oss*, *Barnhem för flickor*, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek* och *Stadens barn på landet*. Den femte studien är *De räddade barnen*.

¹⁰¹ *Tvångsomhändertagande av barn*, *Barnhem för flickor*, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek*, *Stadens barn på landet*, *Att fostra till föräldraskap*, *Att föda barn* och *De räddade barnen*. Se även bilaga 4.

Historiebruket inom kategorin socialpolitik och socialt arbete har presenterats med hänvisning till vilket verksamhetsområde inom det sociala fältet som har undersökts. Sju titlar har sålunda behandlats som fattigvårdsstudier¹⁰², elva som barnavårdsstudier¹⁰³, tre som äldrevårdsstudier¹⁰⁴ samt en som handikappvårdsstudie¹⁰⁵. Således saknar kommunernas verksamheter inom nykterhetsvården och invandrar- och flyktingmottagningen/-vården representation i mitt material, och är förmodligen dåligt representerade i den historiska forskningen över huvud.

Även historiebruket inom den socialpolitiska kategorin visar sig, som väntat, vara i hög grad könsbundet. 77 % av forskningen har utförts av kvinnor, att jämföra med 19 % av den övriga forskningen eller 0 % av den lokalpolitiska.

Bland de vanligare temana och perspektiven i den socialpolitiska forskningen har särskilt klass och genus, välfärdssamhället och relationen mellan nationell och lokal nivå lyfts fram. För att ringa in historiebrukets fokus har forskningen delats in i olika kategorier beroende på om den undersöker ett socialt verksamhetsområde på ett allmänt plan, någon specifik del av det eller om den behandlar någon extern, från den kommunala verksamheten skiljd, företeelse, respektive om den undersöker idéer, politik eller praktik. En sådan klassificering av historiebruket visar att merparten av den socialpolitiska forskningen fokuserar på den sociala verksamhetens (allmänt eller specifikt) politiska eller praktiska plan. Allra vanligast är undersökningar på det politiska planet av specificerade delar av de sociala verksamhetsområdena. Vanliga är också undersökningar på allmänt/politiskt, allmänt/praktiskt, specifikt/praktiskt och externt/praktiskt plan.

En tidsmässig fokus i forskningen på kommunernas äldre verksamhetstid har konstaterats. Särskilt tiden kring sekelskiftet 1900 är välutforskat. Ett mycket utpräglat intresse för tätortsstudier har också noterats, liksom att de få landsbygdsstudierna även inom det här historiebruket har långa undersökningsperioder som är förlagda långt bak i tiden.

Den socialpolitiska forskningen har visat sig vara tämligen geografiskt koncentrerad till ett litet antal större städer. I synnerhet Stockholm är välrepresenterat genom att vara föremål

¹⁰² Dessa är Salomonssons *Fattigdomens besvärjelser*, Swedners *Traditioner som fångslar*, Engbergs *I fattiga omständigheter*, Jordanssons *Den goda människan från Göteborg*, Plymoths *Fostrande försörjning*, Bolin Horts *En tråkig historia* och Gergers *Där nöden var som störst*.

¹⁰³ Lundströms *Tvångsomhändertagande av barn*, Holmlunds *Låt barnen komma till oss*, Sundkvists *De vanartade barnen*, Swärds *Mångenstädes svårt vanartad...*, Söderlinds *Barnhem för flickor*, Müngers *Stadens barn på landet*, Skölds *Fosterbarnsindustri eller människokärlek*, Wisselgrens *Att föda barn*, Jönssons *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn*, Weiners *De räddade barnen* och Bergmans *Att fostra till föräldraskap*.

¹⁰⁴ Brodins *Does Anybody Care?*, Roséns *Gamla plikter och nya krav* och Stenkulas *Gammal i Lund*.

¹⁰⁵ Olssons *Att leva som lytt*.

för 32 % av studierna. Denna geografiska koncentration har visat sig vara delvis betingad av ett ganska starkt samband mellan lärosäte och undersökningsort.

Av de vetenskapliga disciplinerna är det historievetenskapen och forskningen vid den tvärvetenskapliga Tema-institutionen vid Linköpings universitet som dominerar historiebruket. Historiedisciplinen märker dock här inte ut sig på samma sätt som inom den lokalpolitiska forskningen. Visserligen visar de historievetenskapliga studierna även här upp ett större intresse för både landsbygden och äldre tider jämfört med övriga discipliner, men deras undersökningsperioder är, helt oväntat, faktiskt kortare än de övrigas.

Bland det arkivmaterial som bygger upp forskningen märker de kommunala protokollen ut sig som den enskilt viktigaste källan till historien också inom den här kategorin. Samtliga studier bygger på kommunala protokoll, i synnerhet från de sociala facknämnderna, men också väldigt ofta på protokoll från kommunernas högsta beslutande organ. Av de övriga kommunala materialtyperna har särskilt liggare (motsv.), reglementen (och liknande styrdokument), personakter, korrespondens, årsredovisningar och vissa räkenskaper varit viktiga källor för forskningen.

Tydliga skillnader i materialanvändningen har också iakttagits mellan fattigvårds- och barnavårdsforskningen, i det att den senare i mycket högre utsträckning nyttjar arkiv från s.k. semi-externa verksamheter (barnkrubbor, uppfostringsanstalter, skollovskolonier etc.) och handlingstyper som kan betraktas som kvarlevor från, och redogörelser för, det sociala arbetets praktiska verksamhet. Barnavårdsforskningen märker härigenom ut sig med en bredare och mer varierad materialanvändning, vilket har förklarats med dess i regel senare undersökningsperioder och, med viss framgång, med att barnavårdsforskningen har en större tematisk fokus på specifika delar av det sociala verksamhetsområdet, liksom på dess praktiska plan.

2.3 Samhällsplanering och samhällsbyggande

2.3.1 Genomgång av forskningen

Kategorin ”samhällsplanering och samhällsbyggande” består av sex studier, vilka presenteras nedan i kronologisk ordning efter tryckår.

Carl Erik Bergolds avhandling behandlar folkhemmets framväxt genom en granskning av *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950* (1985). Med utgångspunkt i bostadsproduktionen syftar undersökningen till att ge en allsidig bild av samhällsutvecklingen genom att studera vad som byggdes, för vem, i vilket syfte och med vilka resurser. Till grund för avhandlingen ligger en omfattande genomgång av främst *protokoll* från *byggnadsnämnden*, *stadsfullmäktige*, *drätselkammaren*, *bostadsnämnden* samt *kommittéer* och (icke-kommunala) organisationer med anknytning till bostadsfrågor; ett rikt material från *byggnadsnämnden* bestående av bl.a. *ritningar*, *stadsplaner*, *kartor*, *byggnadsstatistik*, *pressklipp* och *fotografier*; handlingar i *byggnads- och bostadsärenden* och *pressklipp* från *drätselkammaren*; samt intervjuer.¹⁰⁶

Kerstin Bodström studerar i *Marken, makten och bostäderna* (diss. 1994) Stockholms kommuns markanvisning, dvs. besluten om vem som får bebygga den kommunala marken och under vilka villkor, under perioden 1980-1992. Studien syftar till att förklara det kommunala markinnehavets betydelse för, och effekter på, bostadsförsörjningen och vilka målsättningar som har varit vägledande för markanvisningarna och med vilket resultat. Undersökningen bygger främst på *fastighetsnämndens* och *kommunfullmäktiges protokoll* och intervjuer, men även *fastighetsnämndens markanvisningsregister*, kommunala *bostadsförsörjningsprogram*, *översikts- och detaljplaner* m.m. har utnyttjats.¹⁰⁷

Lennart Thorslund angriper i sin avhandling *Humanism mot rationalism* (1995) stadsplanering och bostadsbyggande i Mora 1890-1970 ur ett idéhistoriskt perspektiv. I stället för att rikta intresset mot doktriner, regelverk och politiska beslut är det här de underliggande föreställningarna och attityderna som fokuseras. Två huvudsakliga förhållningssätt till stadsplaneringens uppgift urskiljs, och definieras som humanism respektive rationalism. Förekomsten av dessa förhållningssätt hos politiker och allmänhet, i vilken mån de har applicerats på planering och byggenskap samt vilken roll de spelat i förhållande till aktuella regelverk, undersöks sedan kronologiskt, främst i *protokoll* från berörda organ

¹⁰⁶ Bergold, Carl Erik, *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950 – en aspekt på folkhemmets framväxt*, Uppsala 1985.

¹⁰⁷ Bodström, Kerstin, *Marken, makten och bostäderna. Markanvisning inom mark- och bostadspolitiken i Stockholm*, Stockholm 1994.

(byggnadsnämnden, kommun[al]/municipalstämma, -fullmäktige, -nämnd och -styrelse samt HSB), dagspressen, byggnadsnämndens korrespondens och generalplanförslag.¹⁰⁸

Mats Delands avhandling *The Social City* (2001) behandlar den period då den sociala ingenjörskonsten vann insteg i Stockholms stadsplanering och stadsbyggnad. Genom att undersöka i första hand *Gatu- och fastighetsnämndens*, och dess föregångares, *protokoll, utgående beslut, ärendeakter* och *korrespondens* från perioden 1900-1945, söker författaren fördjupa vår förståelse av hur det sociala tänkandet successivt kom att styra stadsplanering och stads-/bostadsbyggande under första hälften av 1900-talet; hur Stockholm, utanför stadskärnan, blev just en "social city".¹⁰⁹

Lars Fälting undersöker i sin avhandling *Småhusfinansiering* (2001) egnahemsbyggandet i Nyköping 1904-1948. Fokus ligger på hur byggandet finansierades och hur riskerna hanterades av de inblandade parterna, samt hur olika statliga åtgärder påverkade detta. Under undersökningsperioden var den statliga regleringen relativt lös, och olika lokalt utformade modeller för att ordna bostadsproduktionen utformades i vilka kommunerna i varierande grad deltog. I Nyköpings fall var kommunen en av de ledande aktörerna, och centrala delar av Fältings studie bygger på en analys av kommunens bostadspolitik och ställningstaganden i principiellt viktiga frågor för förutsättningarna på bostadsmarknaden. Det viktigaste källmaterialet för denna del utgörs av *fullmäktigeprotokoll*, men även *protokoll* från *kommunstyrelsen*, *byggnadsnämnden*, *hälsovårdsnämnden* och *hyresnämnden*, liksom *byggnadsnämndens stadsplaner* och *egnahemskommitténs utlåtande*, har i varierande utsträckning varit viktiga för undersökningen.¹¹⁰

Bostadsfrågan fokuseras även i Hossein Sheibans avhandling, *Den ekonomiska staden*, om stadsplaneringen i Stockholm under andra hälften av 1800-talet. Sheiban undersöker stadsplaneringens förändring med arbetarbostadsfrågan som vattendelare mellan en äldre stadsplanering, som inte problematiserade de mindre bemedlades bostadssituation, och en modernare, där offentliga ingripanden i sådana frågor var en självklarhet. Samtliga Stockholms stadsplaneärenden under perioden granskas i protokoll från magistraten,

¹⁰⁸ Thorslund, Lennart, *Humanism mot rationalism. Mora 1890-1970: Om två förhållningssätt och deras betydelse i småstadens planeringshistoria*, Uppsala 1995.

¹⁰⁹ Deland, Mats, *The Social City : Middle-way approaches to housing and sub-urban governmentality in southern Stockholm, 1900-1945*, Stockholm 2001.

¹¹⁰ Fälting, Lars, *Småhusfinansiering : En studie av kommunens, statens och enskilda aktörers riskhantering i Nyköping 1904-1948*, Uppsala 2001.

borgerskapets äldste, drätselkommissionen, sockenstämmorna och, för tiden efter 1862, i *stadsfullmäktiges protokoll*.¹¹¹

2.3.2 Sammanställning av resultaten

Genus och tematisk fokusering

Liksom de båda tidigare behandlade kategorierna av historiebruket visar forskningen om samhällsplanering och samhällsbyggande upp en stark könsbundenhet. I det här fallet är det det manliga könet som dominerar: fem av sex studier har manliga upphovsmän. Helt oväntat kan förhållandet knappast vara då det i grunden är en teknisk verksamhet som är föremål för forskningen. På det politiska planet har dock samhällsplanering och bostadsbyggande ingalunda alltid varit av strikt teknisk art. Många vägledande tankar och motiv inom detta område har snarast definitionsmässigt hänfört sig till det sociala fältet, varvid de tekniska momenten endast har varit medel för att uppnå socialpolitiska mål. Denna periodvis nära kopplingen till det socialpolitiska området skulle, med hänvisning till tidigare redovisade resultat rörande historiebruk och genus, kunna tänkas locka till sig fler kvinnliga forskare. Verksamhetsområdets traditionellt tekniska karaktär tycks dock ha avskräckt.

Forskningen om samhällsplanering och samhällsbyggande kan, så länge man utgår från den kommunala verksamheten, sägas röra tre sinsemellan sammanhängande områden, nämligen stadsplanering, bostadspolitik och bostadsbyggande. Ofta rör sig samma undersökning inom fler än ett av dessa områden. Bostadsbyggandet, vilket i det här sammanhanget inte uteslutande syftar på sådant byggande där kommunerna själva står för uppförandet av bostäderna, behandlas av Bergold, Fälting, Thorslund och Deland. Infallsvinklarna till detta område varierar mycket. Medan Bergold undersöker folkhemmets framväxt genom bostadsbyggandet, fokuserar Fälting på finansiering och riskhantering i samband med bostadsproduktionen, Thorslund på bakomliggande förhållningssätt och deras genomslag i bostadsbyggandet och Deland på hur det sociala tänkandet kom att genomsyra bostadsproduktionen.

Bostadspolitiken, i den mån man kan skilja den från stadsplaneringen, behandlas endast av Lars Fälting i det att han analyserar kommunens agerande för att skapa förutsättningar för bostadsproduktionen. Stadsplaneringen däremot undersöks av flertalet forskare; Bodström,

¹¹¹ Sheiban, Hossein, *Den ekonomiska staden : stadsplanering i Stockholm under senare hälften av 1800-talet*, Lund 2002.

Sheiban, Thorslund och Deland anlägger alla olika perspektiv på denna verksamhet. Bodström studerar den kommunala markanvisningen, Sheiban stadsplaneringens förhållande till arbetarbostadsfrågan, Thorslund idéhistoriskt definierade attityders inverkan på stadsplaneringen och Deland hur den sociala ingenjörskonsten kom att få inflytande över stadsplaneringen.

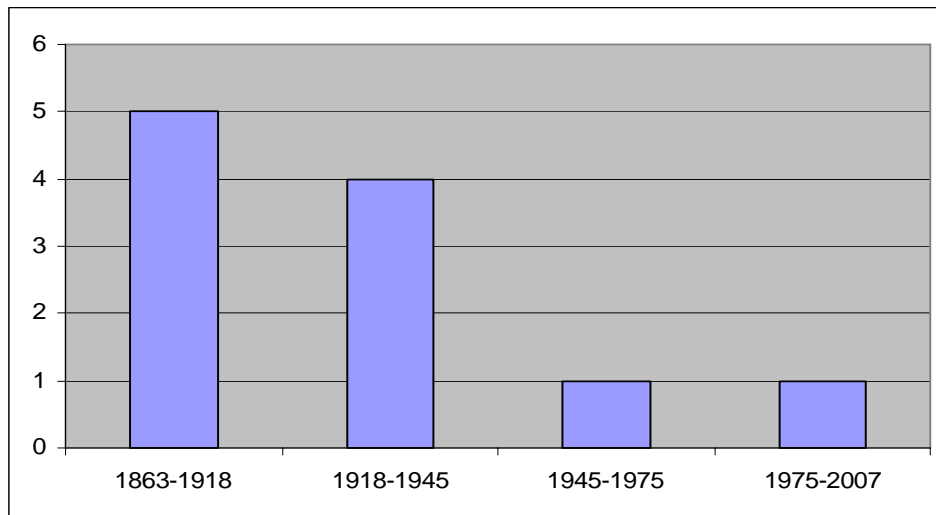
Det sociala perspektivet i samhällsplaneringen och samhällsbyggandet är i övrigt det tema som utmärker sig mest. Klart uttalat är det hos Bergold (folkhemets framväxt), Sheiban (offentliga ingripanden för mindre bemedlades bostadssituation) och Deland (det sociala tänkandets inflytande över stadsplanering och bostadsbyggande), men det berörs också av flertalet övriga forskare. Klar men outtalad anknytning till den sociala frågan har t.ex. Fältling när han fokuserar på egnahemsbyggandet, och även Bodströms undersökning av den kommunala markanvisningens betydelse för bostadsförsörjningen kan räknas hit.

Avslutningsvis bör det i någon mån anmärkningsvärda förhållandet framhållas att genusperspektivet lyser med sin frånvaro i den här kategorin av historiebruket. Perspektivet skulle kunna vara fruktbart inte minst i planeringshistorien (vems behov utformas stadsmiljön efter?). Kanhända den manliga dominansen i forskningen bidrar till att förklara frånvaron; genusperspektivet var ju inte särskilt framträdande i den lokalpolitiska forskningen heller.

Perioder, geografi och disciplintillhörighet

Forskningen inom kategorin "samhällsplanering och samhällsbyggande" fördelar sig över tidsavsnitten på ett sätt som tydligt visar upp en tidsmässig fokus på den bakre delen av den kommunala verksamhetstiden. Från fem (av sex) studier som behandlar period ett, och fyra som behandlar period två, sjunker intensiteten drastiskt till en studie som behandlar period tre och fyra. Mätt som forskningsintensitet per tidsavsnittsdecennium fördelar sig forskningen enligt följande: 0,9 studier per tidsavsnittsdecennium för period ett, 1,5 för period två och 0,3 för period tre och fyra.

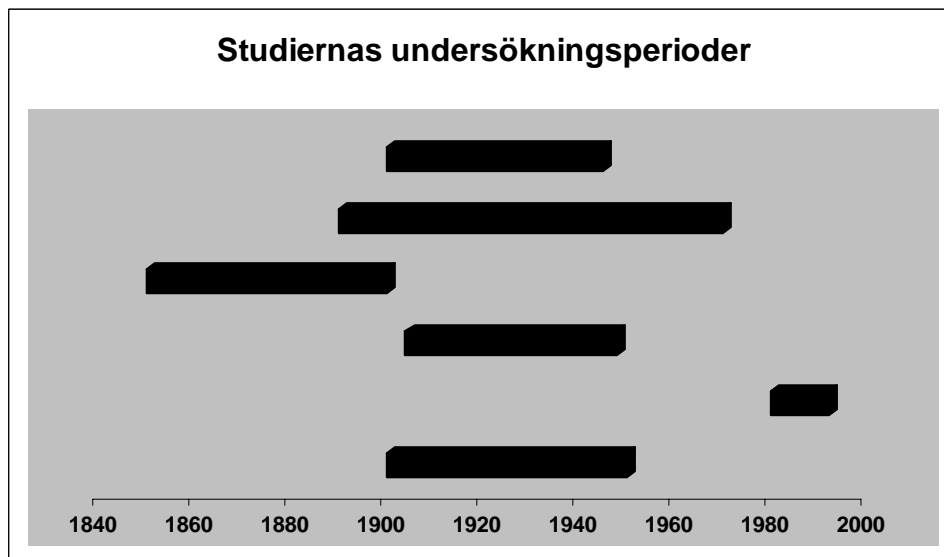
Figur 9: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt.

Anmärkning: Eftersom det är forskningens tidsmässiga tyngdpunkt som ska fångas har Bergolds och Fältings undersökningar, med undersökningsperioderna 1900-1950 resp. 1904-1948, inte räknats till period tre.

De enskilda studiernas undersökningsperioder redovisas i figur 10, i vilken man ser en mycket tydlig tendens att förlägga studierna till 1900-talet första hälft.

Figur 10: De samhällsbyggnadspolitiska studiernas undersökningsperioder.

Den genomsnittliga undersökningsperioden för samhällsbyggnadsforskningen är 1904-1951, 47 år lång. "Samhällsplanering och samhällsbyggande" är därmed den kategori av de hittills redovisade som har både kortast och yngst genomsnittlig undersökningsperiod; kortast för att det uteslutande är tätorter som har dragit till sig forskningens intresse och sannolikt också för att historievetenskapen står för en relativt liten andel av forskningen, och yngst förmodligen till någon del för att stadsplaneringen som lokal institution av någon större omfattning i regel

är yngre än både lokalpolitiken och socialvården. För att stadsplanering och -byggande ska ske i större skala krävs nämligen ett tillväxtincitament som vanligtvis inte var särskilt starkt förrän mot slutet av 1800-talet, och ännu starkare efter sekelskiftet 1900.¹¹² Den stora uppmärksamhet som forskningen fäster vid de sociala aspekterna av planeringen och byggandet bidrar sannolikt också till de sena undersökningsperioderna; dessa tankar blev nämligen vanliga först ett litet stycke in på 1900-talet.

Forskarnas disciplintillhörighet kan som sagt också ha haft betydelse för historiebrukets inriktningar. Av de sex forskarna inom den här kategorin är två historiker (Sheiban och Thorslund), två ekonomisk-historiker (Fälting och Deland), en konstvetare (Bergold) och en kulturgeograf (Bodström). De historievetenskapliga studiernas genomsnittliga undersökningsperiod sträcker sig från 1870 till 1935, och är 65 år lång, medan motsvarande siffror för de övriga studierna är 1921-1959, 38 år. Antalet forskare inom kategorin är visserligen mycket litet, men resultaten – som påminner mycket om den lokalpolitiska forskningen – inte alls förvånande även om antalet studier hade varit betydligt större och resultaten mer generaliserbara.

I geografiskt hänseende skiljer sig dock inte de olika disciplinerna från varandra. Över huvud taget är kategorin mycket homogen i detta avseende – t.o.m. mer så än den socialpolitiska kategorin. Av de sex studierna undersöker hälften Stockholm, och av de övriga behandlar två de näraliggande städerna Uppsala och Nyköping. Endast en studie, Lennart Thorslunds *Humanism mot rationalism* som studerar stadsplaneringen och bostadsbyggandet i Mora, rör sig utanför landskapen runt huvudstaden. Våra kunskaper om samhällsplanering och samhällsbyggande under den kommunala tiden är således mycket geografiskt begränsade, och återigen är det Stockholm som har dragit till sig merparten av forskningen. Tilläggas bör dock att Thord Strömberg i sin avhandling *Kommunsocialismen inför verkligheten* undersöker mark- och bostadsfrågornas politisering i Örebro, Norrköping och Karlstad under perioden 1940-1955; men den huvudsakliga fokuseringen på kommunpolitikernas handlingsfrihet gör att studien har hänförs till den lokalpolitiska kategorin.

Forskningens spridning på landets lärosäten är begränsad till Stockholm och Uppsala. Dessa två universitet står för tre studier vardera, vilket sannolikt förklarar forskningens (bristfälliga) geografiska täckning. Bland studierna som är skrivna vid Stockholms universitet

¹¹² Se tabeller över de administrativa tätorternas tillväxt i Nilsson, Lars, *Historisk tätortsstatistik. Del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800-1970*, Stockholm 1992. Ett viktigt undantag utgör Stockholm som visar upp en mycket kraftig befolkningstillväxt redan under andra hälften av 1800-talet; och eftersom huvudstaden, vilket framgår nedan, undersöks i hälften av studierna reduceras betydelsen av denna faktor. Visserligen tvingade också de många stadsbränderna under 1800-talet (och tidigare) fram nya stadsplaner och en omfattande nybebyggelse, men synbarligen utan att i större utsträckning ha engagerat forskarna.

sammanfaller lärosätet med undersökningsorten i samtliga fall, och bland uppsalastudierna i ett fall. Sammantaget sammanfaller alltså lärosäte och undersökningsort i 67 % av forskningen.

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i historisk forskning om samhällsplanering och samhällsbyggande

Även inom kategorin ”samhällsplanering och samhällsbyggande” framträder protokollen som den överlägset viktigaste källan till historien, och det är protokollen från kommunernas högsta beslutande organ som är mest outhärliga. Därefter följer protokoll från de högsta förvaltande och verkställande organen (kommunstyrelsen [motsv.]), byggnadsnämnden, fastighetsnämnden och övriga facknämnder samt kommittéer, enligt tabell 12.

Tabell 12: *protokollens användning i samhällsbyggnadsforskningen.*

Protokollstyp	Användning, antal studier (andel av studierna)
Fullmäktige-/stämprotokoll	5 (83 %)
Kommunstyrelsens/drätselkammarens/kommunalnämndens (motsv.) protokoll	3 (50 %)
Byggnadsnämndens protokoll	3 (50 %)
Fastighetsnämndens protokoll	2 (33 %)
Hälsovårdsnämndens protokoll	1 (17 %)
Hyresnämndens protokoll	1 (17 %)
Bostadsnämndens protokoll	1 (17 %)
Kommittéers protokoll	1 (17 %)

Angående protokollen från kommunernas högsta beslutande och verkställande organ kan man konstatera att de inte är fullt så vitala som för den lokalpolitiska forskningen, men betydligt viktigare än inom den socialpolitiska.¹¹³ Samtidigt bygger fem av studierna, 83 %, i viktiga delar på facknämndsprotokoll, vilket är fullt jämförbart med den socialpolitiska forskningens 82 % och vida överträffar den lokalpolitiska forskningens 54 %. En trolig delförklaring till den, i jämförelse med den socialpolitiska kategorin, flitiga användningen av protokoll från de högsta kommunala organen är att frågorna, t.ex. stadsplaneringen, ofta låg högt i den

¹¹³ I den lokalpolitiska forskningen bygger samtliga studier på fullmäktige- och stämprotokoll, och 62 % på protokoll från de högsta verkställande organen. För den socialpolitiska forskningen är motsvarande siffror 45 resp. 0 %.

kommunala organisationen (stadsplaner skulle t.o.m. godkännas av Kungl. Maj:t eller andra statliga myndigheter fram till 1987).¹¹⁴ Även forskningens tematiska fokus enligt den i föregående kapitel presenterade analysmodellen kan härvid spela in. Något utrymme för en motsvarande analys av den tematiska fokuseringen ges dock inte här.

Av det övriga kommunala källmaterialet märker framför allt olika typer av planer (stads-, detalj-, general- och översiktsplaner) ut sig som centrala för forskningen. Fyra av studierna (67 %) bygger i viktiga delar på dessa. Viktiga för en till två studier har också bl.a. ritningar, kartor, statistik, pressklipp, foton, register (markanvisningsregister), bostadsförsörjningsprogram, korrespondens, bostads- och byggnadsärendeakter och kommittéutlåtanden (egnahemskommittén) varit.

¹¹⁴ Wångmar, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, s. 191 ff.

2.4 Hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete

Kategorin ”hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete” omfattar fem studier som alla behandlar aspekter av kommunernas folkhälsoarbete. Studierna presenteras här i kronologisk ordning efter tryckår.

2.4.1 Genomgång av forskningen

Yvonne Hirdmans *Magfrågan* (1983) behandlar matfrågor och kosthållning i politik och praktik i Stockholm 1870-1920. Utöver frågor om föreställningar om födan och om vad och hur mycket man åt¹¹⁵, undersöks kommunens agerande i matfrågor (förebyggande hälsovård, utspisning, nödhjälp osv.) i relation till dess växande ansvar för folkets liv och hälsa. Bland det grundläggande källmaterialet härvidlag kan särskilt *stadsfullmäktiges protokoll* och *hälsovårdsnämndens protokoll*, *årsberättelser* och *inkommande handlingar* nämnas.¹¹⁶

I *Den osunda staden* (diss. 1992) undersöker Sören Edvinsson mortalitetsutvecklingen bland olika sociala grupper i Sundsvall under 1800- och början av 1900-talet, och som ett delmoment studeras stadens hälsovårdsarbete och sanitära reformer i framför allt *stadsfullmäktige*protokoll och *hälsovårdsnämndens årsberättelser*, men också i viss mån i *hälsovårdsnämndens protokoll* och olika föreskrifter om mathantering m.fl. handlingar i den tryckta sviten Sundsvalls stads kommunala handlingar.¹¹⁷

Också i Hans Nilssons avhandling *Mot bättre hälsa* (1994) ingår studiet av kommunens hälsovårdsarbete som ett delmoment. Nilsson undersöker förändringar i dödlighet och sjuklighet bland olika grupper i Linköping 1860-1894, och hans materialanvändning är i det här aktuella avseendet snarlik Edvinssons. Dock har Nilsson i stor utsträckning utgått från *hälsovårdsnämndens protokoll*, och endast i mindre utsträckning från dess *årsberättelser*. I studien ingår också utbyggnaden av vatten- och avloppssystem, undersökt i *stadsfullmäktiges* och i det från 1907 kommunala *vattenverkets protokoll*.¹¹⁸

Lena Hammarbergs avhandling *En sund själ i en sund kropp* (2001) behandlar hygien och hälsa i Stockholms folkskolor under perioden 1880-1930. Hon undersöker både rådande föreställningar om hygien och hälsa – liksom hur dessa påverkade ledning och lärare – och hur praktiken gestaltades. Källmaterialet är till stora delar kommunalt och består bl.a. av

¹¹⁵ Undersökningen av födointaget bygger till stora delar på spisordningar från olika institutioner. Ganska få av dessa var kommunala.

¹¹⁶ Hirdman, Yvonne, *Magfrågan. Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920*, Stockholm 1983.

¹¹⁷ Edvinsson, Sören, *Den osunda staden. Sociala skillnader i dödlighet i 1800-talets Sundsvall*, Umeå 1992.

¹¹⁸ Nilsson, Hans, *Mot bättre hälsa. Dödlighet och hälsoarbete i Linköping 1860-1894*, Linköping 1994.

årsberättelser, skolläkarrapporter och olika protokoll ur Stockholms folkskoledirektions arkiv, samt kollegieprotokoll och lärararbetsböcker från Maria folkskola.¹¹⁹

Liksom Hirdman undersöker Eva Gullberg i sin avhandling *Det välnärda barnet* (2004) matfrågan i politik och praktik, men hon intresserar sig för barnbispisningen och införandet av generella skattefinansierade skolmåltider. En viktig utgångspunkt för avhandlingen är att generella välfärdslösningar ofta bygger vidare på filantropiska eller lokala politiska initiativ. Därför undersöks utvecklingen i Stockholm – som anses särskilt viktig för riksdagsdebatten och vägen fram till det nationella beslutet om fria skolmåltider 1946 – under första hälften av 1900-talet, och relateras till utvecklingen på den nationella nivån – såväl i riksdag som i olika medier. Det lokala politiska materialet består av *protokoll från stadsfullmäktige, folkskoledirektionen* (framför allt *Barnbispisningskommitténs protokoll*) och två *folkskolor*, och den lokala praktiken undersöks i ”*material från Stockholms bispisningsverksamhet*”^{120, 121}.

2.4.2 Sammanställning av resultaten

Genus och tematisk fokusering

Könsfördelningen inom hälsovårdsforskningen visar på en svag kvinnlig övervikt (tre av fem forskare är kvinnor). Kategorin är visserligen ytterst liten, men helt slumpmässig är nog fördelningen inte. Med tanke på hur närbesläktade ämnesområdena (folk)hälsovård och socialvård (av vilka forskningen om det senare ju uppvisade en mycket övertygande kvinnodominans) är, framstår nämligen en stark kvinnorepresentation som mycket sannolik. Vad gäller forskningens tematiska fokus ska bara konstateras att frågorna i mycket kretsar kring antingen sanitet eller kosthållning, medan hälsovårdens mer sjukvårdande verksamheter tycks vara mer perifera i forskningen.

Perioder, geografi och disciplintillhörighet

Även hälsovårdsforskningen visar upp en fallande skala i sin fördelning över tidsavsnitten: från fem (samtliga) studier som berör period ett, över två för period två, ett för period tre till

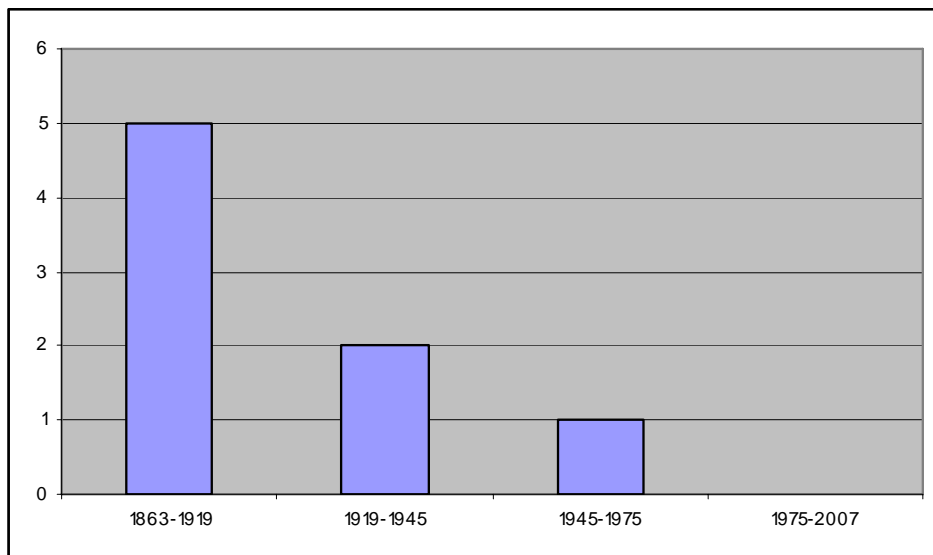
¹¹⁹ Hammarberg, Lena, *En sund själ i en sund kropp : hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880-1930*, Stockholm 2001. Folkskolan kommunaliserades tidigare (från 1909) i städerna än på landsbygden. I Stockholm och Göteborg var de borgerliga redan vid kommunernas inrättande 1863, varför allt material från folkskolverksamheten med relevans för Hammarbergs studie är kommunalt.

¹²⁰ Mer precis än så är hon inte, och fotnotter och källförteckning bringar ingen fullständig klarhet i vilken sorts material som avses. Det kan röra sig om uppgifter i bl.a. protokoll med tillhörande handlingar, inköpslistor, räkenskaper, spisordningar och matsedlar m.m.

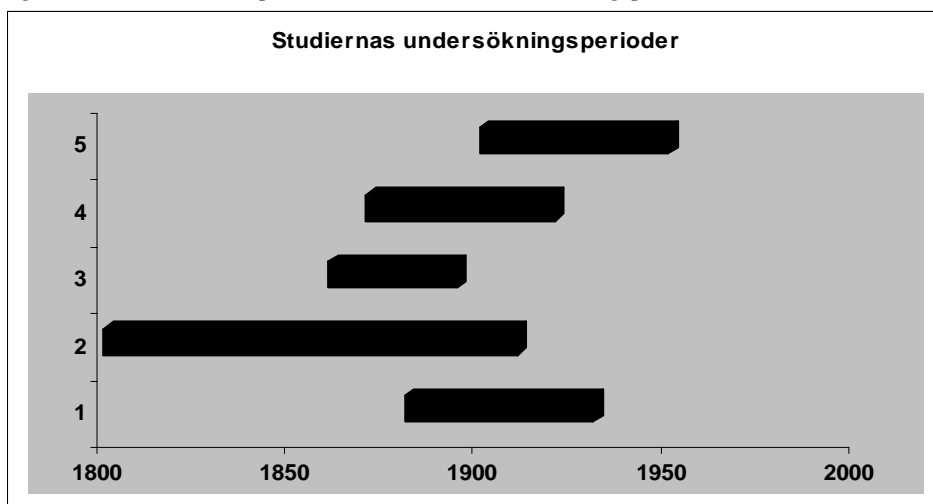
¹²¹ Gullberg, Eva, *Det välnärda barnet. Föreställningar och politik i skolmåltidens historia*, Stockholm 2004.

noll studier för period fyra. Forskningsintensiteten per tidsavsnittsdecennium blir därmed 0,9 för period ett, 0,8 för period två, 0,3 för period tre och 0 för period fyra. Fokus ligger alltså, liksom inom samhällsbyggnads- och socialvårdsforskningen, på den bakre delen av kommunernas verksamhetstid.

Figur 11: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt.

Figur 12: De hälsovårdspolitiska studiernas undersökningsperioder.

Den genomsnittliga undersökningsperioden för hälsovårdsstudierna är 59 år lång och sträcker sig från 1862 till 1921. Hälsovårdsforskningen är därmed den kategori som i genomsnitt undersöker förhållanden längst bak i tiden. De relativt tidiga undersökningsperioderna kan nöjaktigt förklaras med att krav på lokalsamhällets hälsovård fanns redan före kommunernas inrättande 1863, i kombination med att urbaniserings- och industrialiseringsprocessen under

slutet av 1800-talet påtagligt försvårade det allmänna hälsotillståndet i städerna.¹²² Samma processer som bidrog till den socialpolitiska forskningens fokus på sekelskiftets städer tycks alltså ha attraherat mycket av den hälsovårdspolitiska forskningen. Och mycket riktigt är det uteslutande städer kring förra sekelskiftet som har varit föremål för hälsovårdsforskningen (drastiska samhällsförändringar och mänsklig nöd och död är ju alltid intressant att undersöka). Forskningens inriktning, så som den återgavs i föregående kapitel, passar också i de flesta fall väl in i den här förklaringsmodellen.

Anmärkningsvärt är också att ingen av studierna behandlar perioden efter 1950. Tillsammans med det (nyss nämnda) faktum att det endast är städer som undersöks ger hälsovårdsforskningen intryck av att vara synnerligen snäv. Och om man närmare granskar vilka städer som har intresserat forskningen blir bilden ännu dystrare. Stockholm undersöks nämligen i tre av studierna (60 %), och Linköping och Sundsvall, av vilka båda tillhör den ganska lilla samling städer som, vid sidan av huvudstaden, ingår i forskningens repertoar av lämpliga undersökningsorter (varom mer i kap. 3), i de återstående två. Denna geografiska och tidsmässiga fokusering innebär bl.a. att urbaniseringsprocessens eventuella (positiva) effekter på landsbygdens hälsotillstånd och hälsovårdspolitik lämnas outforskade.

Forskningens fördelning över landets lärosäten är snarlik dess geografiska fokus: två av studierna är knutna till Stockholms universitet, två till Linköpings och en till Umeå universitet. Lärosäte sammanfaller med undersökningsort i båda fallen för stockholmsstudierna och i ett av fallen för linköpingsstudierna, sammantaget alltså i 60 % av fallen. Av de två övriga behandlar den umeåbaserade studien den likaledes norrländska staden Sundsvall, och den andra linköpingsstudien Stockholm, som alltid verkar ligga nära till hands vid val av undersökningsort.

Av de fem hälsovårdsforskarna är två historiker (Edvinsson och Hirdman), två temaforskare (Nilsson och Gullberg) och en pedagog (Hammarberg). Den genomsnittliga undersökningsperioden för de historievetenskapliga studierna är 1835-1915 (80 år), och för de övriga 1880-1925 (45 år). Med reservation för det ringa underlaget konstaterar man alltså även här avsevärt längre och äldre undersökningsperioder för historievetenskapen än för de övriga disciplinerna.

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i historisk forskning om hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete

¹²² För en genomgång av utvecklingen av lagstiftningens krav på kommunal hälsovård, se Wångmar, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, s. 177 ff.

Också hälsovårdsforskningen byggs till stora delar upp av de kommunala protokollen. Fullmäktigeprotokoll används i fyra studier (80 %), hälsovårdsnämndens protokoll i tre, olika protokoll från folkskolan i två och bolagsprotokoll (vattenverkets) i en. Vid sidan av protokollen är det bara årsberättelser (särskilt hälsovårdsnämndens) som utmärker sig genom att konsulteras i hela 80 % av forskningen.

2.5 Övrig forskning med kommunalt arkivmaterial

Hittills har sammanlagt 46 studier bearbetats i fyra ämnesordnade kapitel. De återstående åtta studierna saknar en gemensam indelningsgrund, och kommer därför att behandlas som en disparat övrigt-kategori. Forskningen presenteras nedan i kronologisk ordning efter utgivningsår.

2.5.1 Genomgång av forskningen

I *Samhällsförändring och sammanslutningsformer* (diss. 1982) avhandlar Torkel Jansson det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne, i nuvarande Eskilstuna kommun, 1850-1930. Bl.a. söker han föreningslivets uppkomst i de ekonomiska, sociala och politiska förändringar i lokalsamhället som kan kopplas till den genomgripande kapitalistiska samhällsomvandlingen, och det är främst i den här analysen som kommunalt arkivmaterial har använts. De ekonomiska och politiska förändringarna analyseras nämligen genom ett systematiskt studium av *special- och huvudräkenskaper* över de kommunala kassorna, *debiterings- och uppbördslängder* över kommunalutskylder, *fyrktalslängder* och övriga *debiteringslängder* samt *protokoll* från i första hand *kommunalstämman* och *kommunalnämnden*.¹²³

Ove Lundberg undersöker i sin avhandling *Skogsbolagen och bygden* (1984) industrialiseringen och dess ekonomiska, sociala och politiska konsekvenser i Örnsköldsviksområdet 1860-1900. En delstudie behandlar trävaruindustrins agerande i det kommunala beslutsfattandet i de tre landskommunerna Själevad, Mo och Anundsjö utifrån bl.a. *fyrktalslängder* och *kommunalstämmoprotokoll*.¹²⁴

Mats Franzéns undersöker i *Den folkliga staden* (1992) folklig stadskultur i centrala Katarina i Stockholm under mellankrigstiden. I en första del analyseras den folkliga stadskulturens förutsättningar, med avseende på både rumsliga och klassmässiga faktorer. Därefter fokuseras själva den folkliga stadskulturens former, dels genom en livsloppsanalys, främst baserad på ett antal intervjuer, och dels i form av en mer traditionell historisk analys av *akter, rapporter, protokoll* m.m. från de myndigheter som i sin verksamhet kom i kontakt med den folkliga stadskulturens yttringar; för kommunens del *nykterhetsnämnden, barnavårdsnämnden, folkskoledirektionen* och *folkskolan*.¹²⁵

¹²³ Jansson, Torkel, *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850 till 1930.*, Uppsala 1982.

¹²⁴ Lundberg, Ove, *Skogsbolagen och bygden. Ekonomisk, social och politisk omvandling i Örnsköldsviksområdet 1860-1900*, Umeå 1984.

¹²⁵ Franzén, Mats, *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan kriget*, Lund 1992.

Temat för Mats Sjöbergs avhandling *Att säkra framtidens skördar* (1996) är det lokala motstånd som folkskolan mötte under sin etableringsfas på den svenska landsbygden 1860-1930. I fokus för undersökningen står samhällets föreställningar om barn och barndom. De centrala frågeställningarna rör den betydelse barnarbetet hade och tillmättes av familj och lokalsamhälle, hur man försökte anpassa folkskolan till lokala och landsbygdsspecifika förhållanden och vilka föreställningar om barndomen och barnens plats i samhället som låg bakom strävan efter en mer lokalt orienterad skola liksom de centrala skoldirektiven. Bl.a. undersöks barnens frånvaro i *examenskataloger* från fem skolarkiv i Bolstads pastorat, för att kopplas till det agrara barnarbetet och familjernas specifika villkor.¹²⁶

Gunnela Björks avhandling *Att förhandla sitt medborgarskap* (1999) behandlar kvinnors kollektiva organisering och politiska agerande i Örebro 1900-1950. I synnerhet är det kvinnors kamp och förhandling, på olika arenor, om innebörden i deras politiska medborgarskap som undersöks, och det primära källmaterialet härvidlag utgörs av *protokoll* från *barnavårdsnämnden* och *barnhemsstyrelsen* – två lokalpolitiska organ med relativt god kvinnorepresentation –, *stadsfullmäktige* samt från en rad lokala föreningar.¹²⁷

Anna Kåring Wagman fokuserar i sin avhandling *Stadens melodi* (2006) på den självbild Stockholms kommun har velat förmedla i informations- och reklamkampanjer under perioden 1930-1980. Det övergripande syftet är att visa hur reklam och information har behandlats som politiska frågor och etablerats som kommunala verksamheter, vilka föreställningar om Stockholm man har producerat och för vem, samt i vilken samhällelig kontext (relationen till statliga direktiv, reklam och information i andra kommuner, socioekonomiska faktorer och allmän utveckling inom området) verksamheten har bedrivits. Eftersom studien är avgränsad till att gälla de kommunala organ som haft till uppgift att producera självbilder utgörs det viktigaste källmaterialet av *stadgar*, *protokoll*, *korrespondens* och *årsredovisningar*, samt *reklam- och informationsmaterial*, från Reklam- och informationskommittén, Stockholms turisttrafikförbund (som länge var ett samarbete med privata aktörer), Industribyrån, Stockholms Mark- och Lokaliseringsbolag och Stockholm Information Service. Betydelsefulla har också *motioner*, *utredningar*, *remisser* och *borgarrådberedningens*,

¹²⁶ Sjöberg, Mats, *Att säkra framtidens skördar : barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860-1930*, Linköping 1996. Visserligen var folkskolan under undersökningsperioden ett kyrkligt ansvar (under kyrko- eller skolråden) i landskommunerna, men skolarkiven följde vid kommunaliseringen under 1930- till 50-talet normalt med till de nya huvudmännen, medan kyrko- och skolrådets arkiv stannade kvar i församlingarna. Det övriga huvudsakliga källmaterialet – skolråds- och kyrkostämmoprotokoll, husförhörslängder m.m. – är alltså kyrkligt och återfinns vanligtvis hos landsarkiven (Husförhörslängderna finns dessutom mikrofilmade och, i viss utsträckning, digitalt publicerade i Genline).

¹²⁷ Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Lund 1999.

*stadskollegiets och kommunfullmäktiges protokoll och utlåtanden, samt budgeten, varit för att kunna studera de instruktioner och resurser som gavs till de olika organen.*¹²⁸

I *Näten på Limhamn* (diss. 2006) genomför Johan Lundin en nätverksanalys av den numera med Malmö stad inkorporerade bruksorten Limhamn, under perioden 1870-1914. Därigenom vill han undersöka hur ett lokalsamhälle konstrueras genom de sociala nätverk som etableras under en period av snabb industrialisering och urbanisering. Analysen spänner över fälten näringsliv, folkrörelser och lokalpolitik, samt de mer informella sociala sfärerna boende, familj, släkt och vänner. De kommunalpolitiska nätverken och deras relationer till folkrörelsernas och näringslivets nätverk, studeras i *fullmäktige-, stämмо- och kommunal-/municipalnämndprotokoll.*¹²⁹

I *Den institutionaliserade tävlingsidrotten* (diss. 2006) undersöker Paul Sjöblom sambandet mellan välfärdsstaten och vad han benämner ett prestationsidrottsparadigm. Idrottsrörelsens utveckling i lokalsamhället under förra seklet beskrivs och analyseras på riks-, kommun- och föreningsnivå, dock med fokus på relationerna mellan kommunen och idrottsföreningarna samt på de effekter dessa har haft för föreningarnas strukturella och kulturella formering. Undersökningen är förlagd till tre före detta självständiga kommuner inom nuvarande Norrtälje kommunblock: stationssamhället Rimbo, jordbrukssocknen Riala och Norrtälje stad.

Kommunstudiens huvudsakliga frågeställning rör de faktorer och aktörer, idéer och intressen, som har styrts den kommunala idrottspolitiken samt hur denna har utformats av kommunledningen och andra kommunala organ. I första hand har det gällt att fånga den debatt som har föregått avgörande fullmäktigebeslut, men även kommunernas föreningsstöd och andra bidragsformer har författaren försökt kartlägga. För dessa ändamål har ett brett material använts, bestående av bl.a. *protokoll från stadsfullmäktige, kommunal-/municipalstämman, kommunal-/municipalfullmäktige, drätselkammaren/kommunstyrelsen/kommunal-/municipalnämnden, idrottsstyrelsen/fritidsstyrelsen/kultur- och fritidsnämnden* och olika *kommittéer* i de olika kommunerna; *korrespondens från stadsfullmäktiges, drätselkammarens, kommunalnämndens, idrottsstyrelsens och fritidsstyrelsens* arkiv; till fritids-/kultur- och fritidsnämnden inkomna *bidragsansökningar* från föreningar; *budgetar* och *budgetförslag* samt *huvudböcker* och

¹²⁸ Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.

¹²⁹ Lundin, Johan, *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870-1914*, Lund 2006.

bokslut från drätselkammare och kommunalnämnd; samt kultur- och fritidsnämndens årsberättelser.¹³⁰

2.5.2 Sammanställning av resultaten

Genus och tematisk fokusering

Forskningen inom kategorin ”övrigt” är naturligtvis spretig, och skulle kunna göras ännu spretigare.¹³¹ Den rör sig alltså över områdena föreningsväsendets uppkomst, industrialiseringens politiska konsekvenser, folklig stadskultur, folkskolans etablering, kvinnors politiska kamp, kommunala självbilder, lokalsamhällets konstruktion och idrottsrörelsens utveckling.

Könsfördelningen är nog, som sig bör i en övrigt-kategori, den mest representativa med sina 25 % kvinnliga och 75 % manliga forskare. Sett till inriktningen på forskningen kan också könet ha haft betydelse; medan de manliga forskarna, åtminstone till synes, angriper sina ämnen könsneutralt, är den ena av de två kvinnliga studierna helt och hållet inriktad på den kvinnliga sidan av saken (i det fallet politiskt agerande).

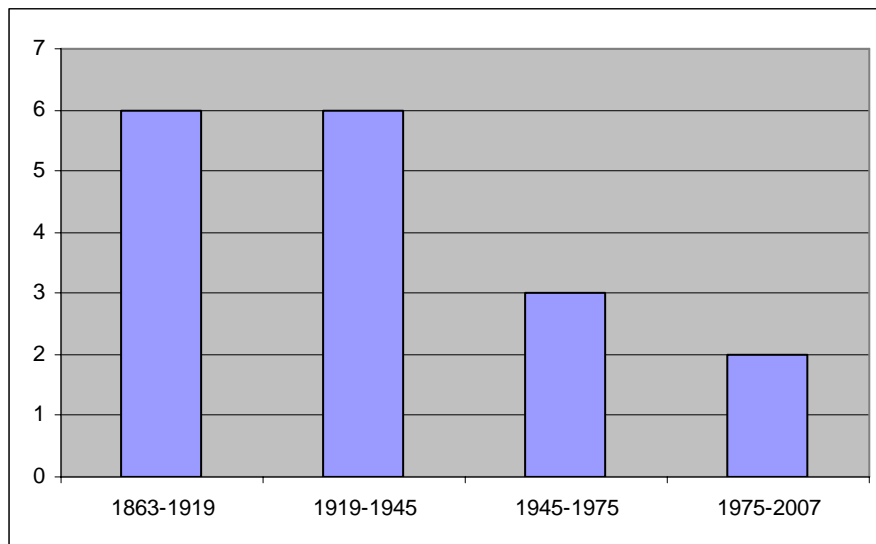
Perioder, geografi och disciplintillhörighet

Forskningens fördelning över tidsavsnitten följer det mönster som i grova drag har kunnat urskiljas från kapitel 2.2 och framåt, nämligen att mycket av forskningen behandlar period ett och två (75 % av forskningen rör vardera av dessa perioder) och relativt lite period tre och fyra (37,5 % resp. 25 %). Forskningen är därmed som mest intensiv för period två med 2,3 studier per tidsavsnittsdecennium, följt av period ett med 1,1 studier, period tre med 1,0 och period fyra med 0,6 studier per tidsavsnittsdecennium.

Figur 13: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt.

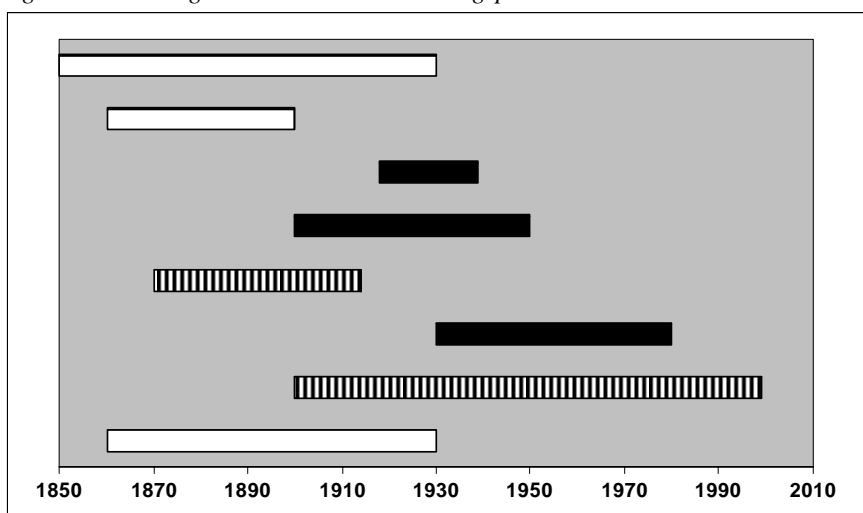
¹³⁰ Sjöblom, Paul, *Den institutionaliserade tävlingsidrotten. Kommuner, idrott och politik i Sverige under 1900-talet*, Stockholm 2006.

¹³¹ All ”övrig” forskning som i väsentliga delar bygger på kommunalt arkivmaterial har givetvis inte fångats upp i min materialeftersökning. Det säger sig självt att, av alla tänkbara studier där kommunalt arkivmaterial kan vara inblandat, en del slinker undan den använda metoden. Tre exempel som kan nämnas här, och som rent slumpmässigt har kommit till min kännedom under arbetets gång, är Johan Samuelssons *Kommunen gör historia* (diss. 2005) (som inte fanns anmäld i HT eller Scandia), Lena Erikssons *Arbete till varje pris* (diss. 2004) och Henrik Bohllins *Att välja energisystem* (2004). Gemensamt för de båda sistnämnda är att det inte av titeln är alldeles klart att kommuner är inblandade, och för samtliga att de inte ingår i någon tydlig forskningstradition med anknytning till kommunal verksamhet, vilket minskar chanserna att upptäckas genom referenser i annan forskning.

Anmärkingar: Franzéns studie med undersökningsperioden 1918-1939 har inte räknats till period ett eftersom den startar just vid brytpunkten mellan period ett och två, och således har sin tydliga fokus på den senare perioden.

Figur 14: De övriga studiernas undersökningsperioder.

Anmärkingar: vita staplar = landsbygdsstudier, svarta staplar = tätortsstudier och svartvita staplar = kombinerade landsbygds- och tätortsstudier.

Som framgår av figur 14 är forskningen inom kategorin ”övrigt” utspridd över i stort sett hela den kommunala verksamhetstiden, men klart mer intensiv för perioden 1930-40 och bakåt. Den genomsnittliga undersökningsperioden för hela kategorin är 1886-1943, 57 år, men den varierar kraftigt beroende på vilken kommuntyp det är som undersöks och vilken disciplintillhörighet forskaren har. Vad gäller kommuntyperna bekräftar kategorin i stort de tendenser som både den lokalpolitiska och den socialpolitiska forskningen, d.v.s. de två kategorier som inte uteslutande har fokuserat på tätorter, har visat: landsbygdsstudiernas

undersökningsperioder är i regel längre och äldre än tätortsstudierna. Landsbygdsstudierna inom ”övrigt”-kategorin behandlar i genomsnitt perioden 1857-1920 (63 år) och tätortsstudierna perioden 1916-1956 (40 år). Däremot bryter de kombinerade landsbygds- och tätortsstudiernas undersökningsperioder mot hur det såg ut inom den lokalpolitiska kategorin (den enda av de övriga som rymmer sådana studier). Här har de en genomsnittlig undersökningsperiod på 72 år (1885-1957), vilket är längre än landsbygdsstudiernas, medan de i den lokalpolitiska forskningen lade sig emellan landsbygds- och tätortsstudierna i detta avseende. Återigen måste det påpekas att materialet är mycket tunt och att tillfälligheter därför lätt får stort genomslag; men om man ska försöka sig på en mer teoretisk förklaring kan man peka på att de kombinerade studierna (2 st.) har skrivits av historiker, vilket vanligtvis ger längre undersökningsperioder, medan landsbygdsstudierna (3 st.) endast innehåller en historievetenskaplig undersökning. Resonemanget får ”kategori-internt” stöd av det förhållandet att de historievetenskapliga studierna (5 st.) har en genomsnittlig undersökningsperiod som är 21 år längre än de övrigas (3 st.), trots att de historievetenskapliga studierna består av två tätorts-, två kombinerade och blott en landsbygdsstudie, medan de övriga består av en tätorts- och två landsbygdsstudier. Även historiebruket inom den lokalpolitiska kategorin lämnar visst stöd åt denna tankegång. Där dominerade historievetenskapen både bland landsbygdsstudierna (4/5) och bland de kombinerade studierna (2/3), vilket kan ha bidragit till den mer ”logiska” relationen mellan kommutyp och undersökningsperiodernas längd och placering där. Med så små kategorier det är fråga om här kan resonemanget dock bara föras försöksvis. I nästa kapitel, som behandlar hela det undersökta historiebruket, bör dess giltighet kunna prövas mer tillförlitligt.

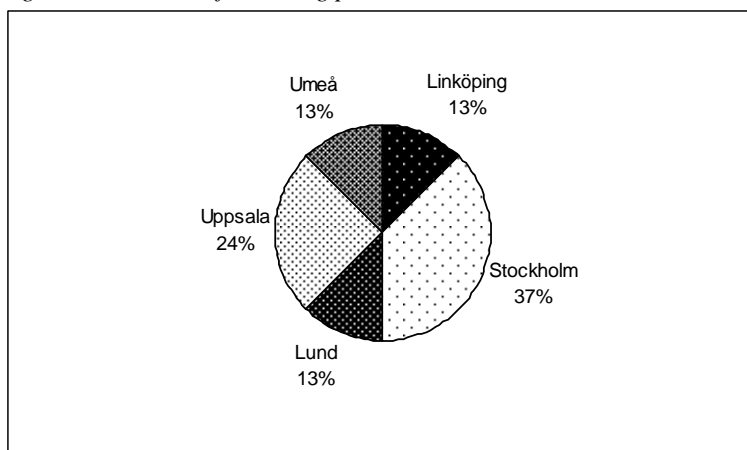
Disciplintillhörighetens inverkan på historiebruket inom ”övrigt”-kategorin är dock tvetydig. I de fyra tidigare behandlade kategorierna har historievetenskapen, med ett undantag, gett längre och äldre undersökningsperioder än de övriga disciplinerna. Undantaget är den socialpolitiska forskningen, där de historievetenskapliga studierna visserligen hade äldre undersökningsperioder, men också något kortare än de övriga. ”Övrigt”-kategorin utgör också ett undantag från den allmänna trenden, men här är förhållandet det omvända. De historievetenskapliga studierna har här längre men senare undersökningsperioder (1890-1955, 65 år) än de övriga studierna (1879-1923, 44 år). Till skillnad från inom den socialpolitiska kategorin kan forskningens geografiska fokus hjälpa till att förklara avvikelsen här. I motsats till de övriga studierna koncentrerar sig nämligen de historievetenskapliga inom ”övrigt”-kategorin, som nyligen framgick, mer på tätorter än på landsbygden, och bör enbart av den

anledningen ha fått sina undersökningsperioder framskjutna något. Dock sätter tillfälligheternas spel naturligtvis också sin prägel på så här små jämförelsegrupper.

Den geografiska spridningen på undersökningsorterna inom ”övrigt”-kategorin får sägas vara förhållandevis god. Stockholm undersöks visserligen i två av studierna (25 %), men det är ändå den näst lägsta representationen huvudstaden har haft hittills. De sex återstående studierna undersöker kommuner i Bolstads pastorat (i nuvarande Melleruds kommun); Norrtälje kommun och dess föregångare och inkorporerade kommuner Norrtälje stad, Rimbo och Riala; Limhamn (i nuvarande Malmö kommun); Örebro; Sjalaved, Mo och Anundsjö (i nuvarande Örnköldsviks kommun); samt Husby-Rekarne (i nuvarande Eskilstuna kommun).

Forskningens fördelning på lärosäten framgår av figur 15. Stockholm dominerar med tre studier, följt av Uppsala med två och Linköping, Umeå och Lund med var sin studie.

Figur 15: Studierna fördelning på lärosäten.

Relationen lärosäte–undersökningsort är inte lika tydlig inom ”övrigt”-kategorin som inom samhällsbyggnads-, socialvårds- och hälsovårdskategorierna, men liksom för den lokalpolitiska forskningen är sambandet ändå lätt urskiljbart. Av de tre stockholmsstudierna behandlar en Stockholm och en Norrtälje, de två uppslastudierna fokuserar på mälarkommunerna Stockholm och Husby-Rekarne (Eskilstuna), lundastudien undersöker Limhamn (Malmö) och umeåstudien Örnköldsvikområdet. För dessa studier är det längsta avståndet mellan lärosäte och undersökningsort 114 km (Uppsala-Eskilstuna).¹³²

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i övrig historisk forskning

¹³² Enligt Eniros webbtjänst vägbeskrivning.

Liksom i de tidigare analyserade kategorierna är de kommunala protokollen det mest tongivande källmaterialet. Alla studier utom en (Sjöbergs *Att säkra framtidens skördar*) bygger på olika typer av protokoll, av vilka återigen protokollen från kommunernas högsta beslutande organ är mest frekvent använda. Sex av de åtta studierna byggs delvis upp av denna handlingstyp. I den övriga protokollanvändningen är de högsta förvaltningsorganens protokoll vanligast, följt av olika facknämnds- och kommittéprotokoll enligt tabell 13. Användningen av facknämndsprotokollen är koncentrerad till tre studier.

Tabell 13: Protokollanvändning i ”övrigt”-kategorin.

Protokollstyp	Användning, antal studier	Användning, andel
Högsta beslutande organ (fullmäktige, motsv.)	6	75%
Högsta förvaltningsorgan (kommunstyrelse, motsv.)	3	37,5%
Barnavårdsnämnden	2	25%
Barnhemsstyrelsen	1	12,5%
Nykterhetsnämnden	1	12,5%
Fritidsnämnden (motsv.)	1	12,5%
Folkskoledirektionen och olika folkskolor	1	12,5%
Borgarrådberedningen	1	12,5%
Stadskollegiet	1	12,5%
Reklam- och informationsbolag, -byråer o.d.	1	12,5%
Kommittéer	1	12,5%

Anmärkingar: Borgarrådberedningen och stadskollegiet är kommunala organ som till stora delar är specifika för Stockholm. Borgarrådberedningen skulle i en vanlig kommun heta kommunalrådsberedningen och stadskollegiet beredningsutskottet och vara knutet till fullmäktige. I Stockholm blev dock stadskollegiet ett permanent förvaltningsorgan av mycket hög dignitet.¹³³

Som framgick av genomgången av forskningen i kap. 2.5.1 bygger den också på en hel del annat kommunalt arkivmaterial. Vanligast har korrespondens, årsberättelser (motsv.), fyrktalslängder och huvudböcker varit, men även budgetar, bokslut, examenscataloger från folkskolan och reklam- och informationsmaterial kan nämnas.

¹³³ Losman, Beata, ”Förvaltningshistorik”, kap. 4.4 ”Stockholms stadsstyrelse”.

3. Diskussion och sammanfattning

54 studier har nu presenterats och analyserats med utgångspunkt i de frågor om tematiskt, tidsmässigt och geografiskt fokus, materialanvändning samt betydelsen av kön och disciplintillhörighet som ställdes inledningsvis i kapitel 1.3. Analysen har genomförts i fem delkapitel, i vilka ämnesmässigt avgränsade delar av historiebruket har behandlats (lokalpolitik, socialpolitik, samhällsbyggande, hälsovård och övrig forskning). I det följande kapitlet ska resultaten från dessa delkapitel i stora drag sammanfattas och relateras till varandra, samt diskuteras i förhållande till hela det undersökta historiebruket.

Genus och tematisk fokusering

Könsfördelningen bland de forskare som har berörts av undersökningen är relativt jämn: 43 % av forskarna är kvinnor och 57 % män. I förhållande till de jämförelsesiffror som har tagits fram – den 34-procentiga kvinnorepresentationen i den historievetenskapliga avhandlingsproduktionen 1990-2001 – kan fördelningen i mitt material t.o.m. anses vara mycket god.

Om man skärskådar genusaspekten finner man också att kön är av betydelse för den inriktning forskningen får; och omvänt: de ämnesinriktningar det undersökta historiebruket har är av betydelse för könsfördelningen bland forskarna. De båda faktorerna betingar varandra. Således är samtliga lokalpolitiska forskare män, liksom 83 % av samhällsbyggnadsforskarna, medan 77 % av de socialpolitiska forskarna och 60 % av hälsovårdsforskarna kvinnor. I övrigt-kategorin är fördelningen 75 % män och 25 % kvinnor.

Den höga kvinnorepresentationen i socialvårds- och hälsovårdsforskningen bör ses mot bakgrund av den ganska kraftiga manliga dominansen i den historievetenskapliga avhandlingsproduktionen som helhet. Den kvinnliga prägeln på dessa forskningsområden accentueras då ytterligare. Och givet är att andelen kvinnliga forskare hade varit betydligt lägre, närmare bestämt 19 %, om socialomsorgen, som i det här sammanhanget har dragit till sig mest forskning, inte hade varit en kommunal verksamhet.

Det undersökta historiebruket har som synes rört sig inom fyra huvudsakliga ämnesområden: lokalpolitik, socialvård, samhällsbyggande och hälsovård. Därutöver har åtta studier samlats i en övrigt-kategori som rör föreningsväsendets uppkomst, industrialiseringens politiska konsekvenser, folklig stadskultur, problem under folkskolans etableringsfas, kvinnors

politiska kamp, kommunala självbilder, lokalsamhällets konstruktion genom olika nätverk och idrottsrörelsens utveckling.

Den första kategorin, den lokalpolitiska forskningen, har delats in i fyra tematiskt motiverade underavdelningar: politisk kultur, lokalpolitikens utveckling, lokal självstyrelse och politiskt agerande. Bland de samhälleliga förändringar och processer som har dragit till sig de lokalpolitiska forskarnas intresse kan det demokratiska genombrottet och välfärdssamhällets utbyggnad och utveckling särskilt nämnas.

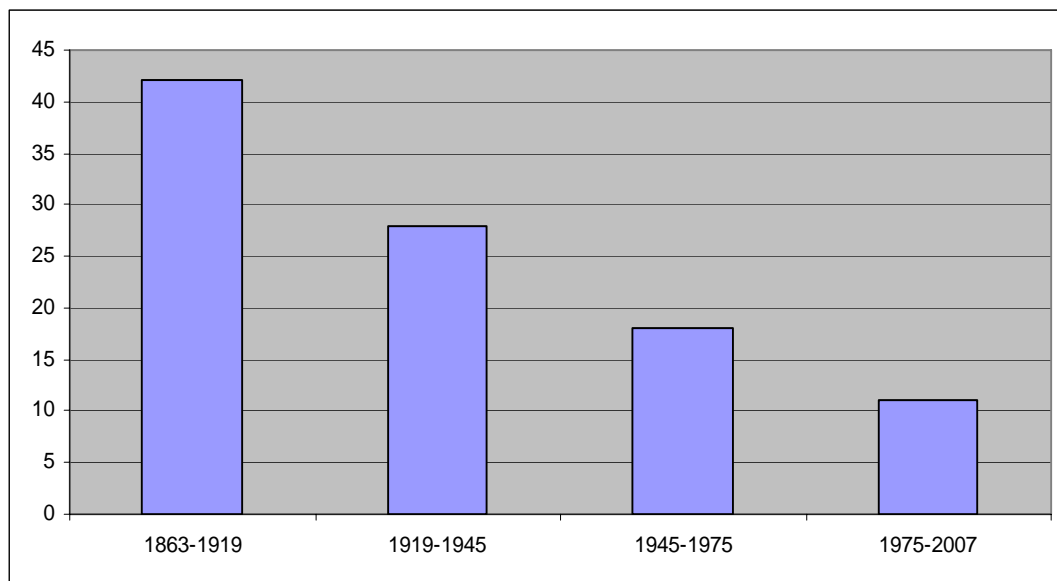
Den socialpolitiska kategorin har fått en motsvarande indelning, baserad på olika sociala verksamhetsfält: fattigvård, äldreomsorg, barnomsorg och handikappvård. Även här har välfärdssamhället verkat stimulerande för forskningen, men också klass- och genusrelationer i äldre tider, i synnerhet i sekelskiftets och det begynnande 1900-talets städer, har attraherat mycket forskning.

Kategorin ”sammanslagning och samhällsbyggnad” har huvudsakligen fokuserat på stadsplanering, bostadspolitik och bostadsbyggnad, ofta kopplat till välfärdstänkandet, medan hälsovårdsforskningen har kretsat kring sanitet och kosthållning.

Perioder och geografi i historiebruket

Forskningens fördelning över de i kapitel 1.5 definierade perioderna av den kommunala verksamhetstiden framgår av figur 16. 42 studier undersöker förhållanden under perioden 1863-1919, 28 studier behandlar perioden 1919-1945, 18 behandlar perioden 1945-1975 och 11 perioden 1975-2007.

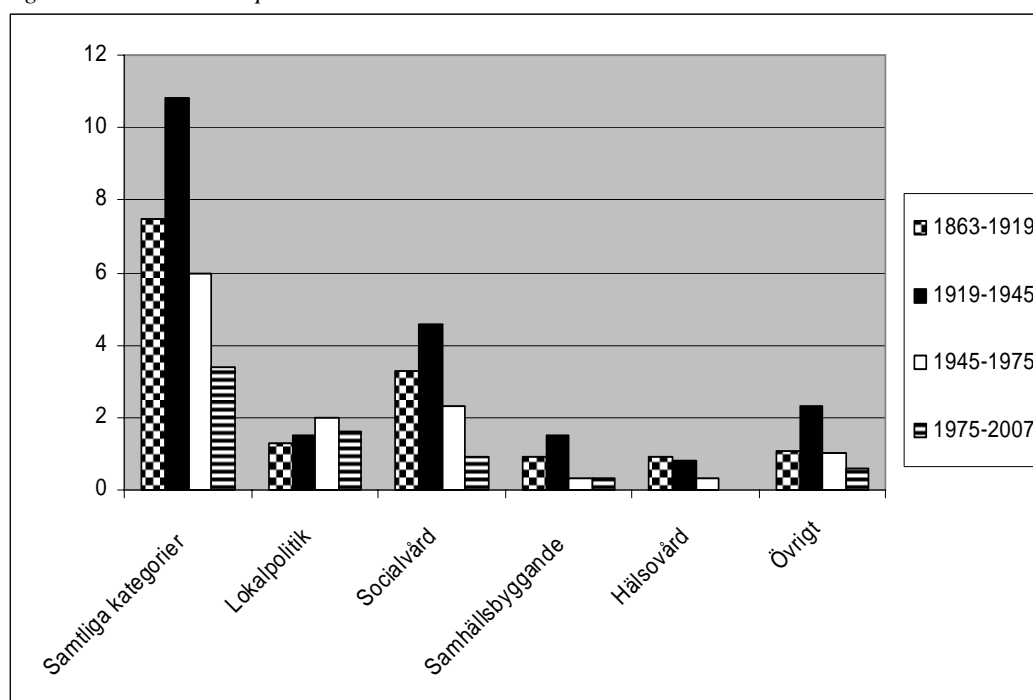
Figur 16: Undersökningarnas fördelning över tidsavsnitt

Den kategori som tydligast bryter mot det allmänna mönstret i fig. 16 är den lokalpolitiska forskningen, där både period tre och fyra undersöks av fler studier än period två. I övriga kategorier faller forskningsintensiteten per tidsavsnitt ju längre fram i tiden man rör sig.

Medan kopplingen mellan mängden forskning och de urskiljda tidsavsnitten har gjorts för att kunna säga något om vilka "samhällen", eller skeden under den kommunala verksamhetstiden, och vilka förhållanden och processer inom dessa, som har dragit forskningen till sig, har måttet forskningsintensitet per tidsavsnittsdecennium använts för att ge en mer relevant bild av hur intensiv forskningen har varit för de olika perioderna. Detta mått ger en delvis annorlunda bild av forskningens kronologiska fokus (se figur 17). Mest intressant har uppenbart period två varit, som täcks av hela 10,8 studier per decennium. Period ett och tre visar upp ganska snarlika forskningsintensiteter, 7,5 resp. 6 studier per tidsavsnittsdecennium, medan period fyra har en forskningsintensitet på endast 3,4 studier per tidsavsnittsdecennium.

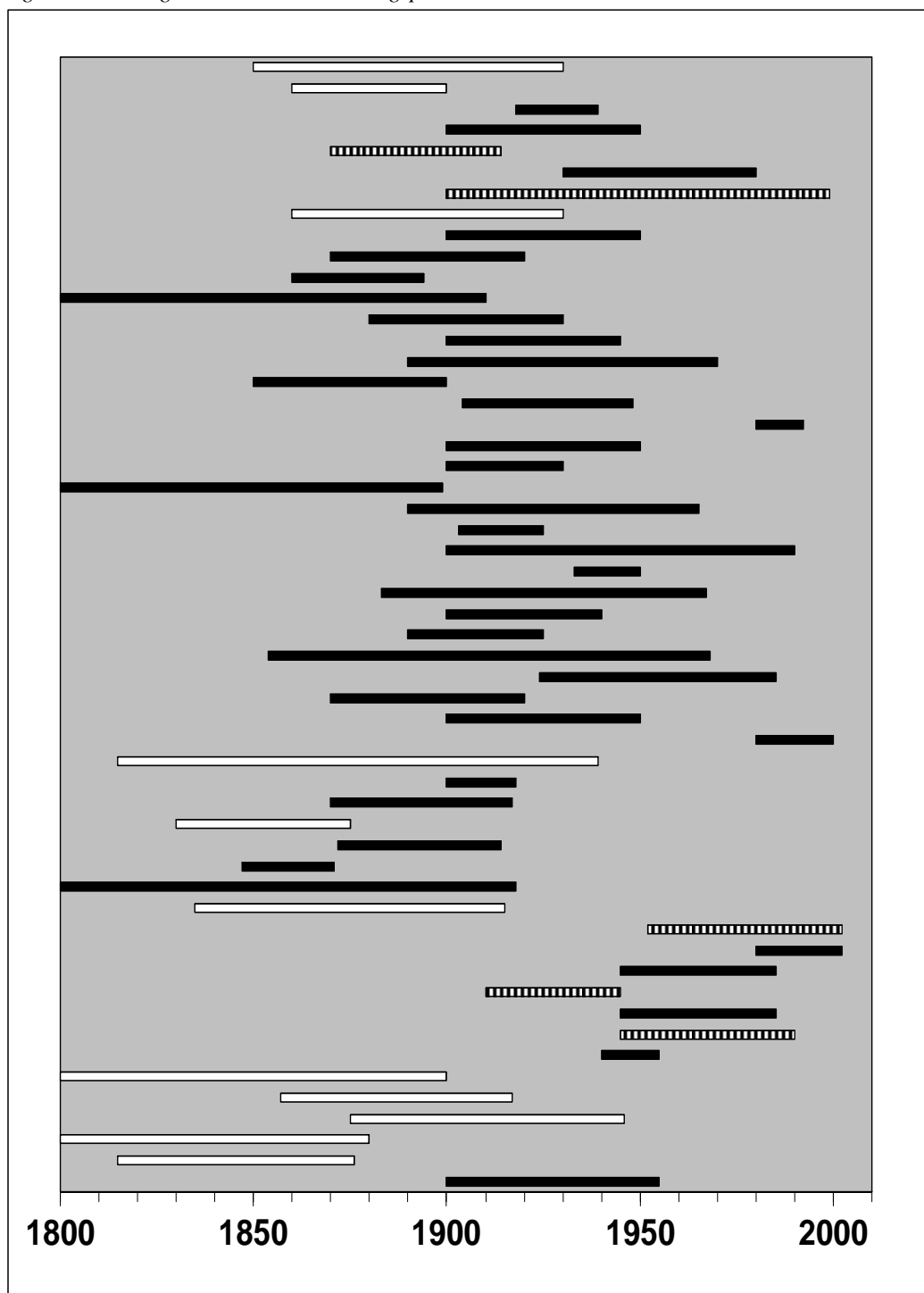
Figur 17: Antal studier per tidsavsnittsdecennium.

Också när man tittar på forskningsintensiteten per tidsavsnittsdecennium är det som synes den lokalpolitiska forskningen som tydligast bryter mönstret. Den är nämligen som mest intensiv för de två yngsta perioderna, även om skillnaderna är relativt små. I övrigt visar forskningen

en tydlig koncentration till de två äldsta tidsavsnitten, med viss konkurrens av period tre.¹³⁴ Samtliga studiers undersökningsperioder framgår av figur 18. Där kan man också se en förtätning av antalet undersökningsperioder från ca 1900 och ett par decennier framåt.

Figur 18: Samtliga studiers undersökningsperioder.

¹³⁴ Historiebruket exkl. den lokalpolitiska kategorin visar en forskningsintensitet per tidsavsnittsdecennium enligt följande: 6,3 för period ett, 9,2 för period två, 4,0 för period tre och 1,9 för period fyra. Intensiteten för period ett blir då 57,5 % högre än för period tre, att jämföra med 25 % högre när samtliga kategorier räknas.

Anmärkning: vita staplar = landsbygdsstudier, svarta staplar = tätortsstudier, svartvita staplar = kombinerade tätorts- och landsbygdsstudier.

Den lokalpolitiska forskningens kronologiska fokus förvånar om man ser till studiernas disciplintillhörighet och val av undersökningskommun. Jag har tidigare hävdat, vilket också ska diskuteras mer nedan, att både disciplintillhörigheten och val av undersökningsort har betydelse både för undersökningsperiodernas längd och för deras tidsmässiga placering. För hela det undersökta historiebruket yttrar sig detta genom att landsbygdsstudierna har sin genomsnittliga undersökningsperiod 1822-1910 (88 år) och tätortsstudierna 1895-1945 (50 år), samtidigt som de historievetenskapliga studierna i genomsnitt undersöker perioden 1865-1929 (64 år) och de övriga studierna 1897-1950 (53 år). Både disciplintillhörigheten historia och valet av landskommun som undersökningsobjekt tycks alltså ge både längre och äldre undersökningsperioder. Applicerat på den lokalpolitiska forskningen skulle detta innebära att den kronologiska fokuseringen borde ligga längre bak i tiden än hos de övriga kategorierna; den lokalpolitiska forskningen består nämligen, tillsammans med ”övrigt”-kategorin, av överlägset störst andel både historievetenskapliga studier och landsbygdsstudier.¹³⁵ Ändå undersöks där i regel förhållanden längre fram i tiden än vad fallet är med både den socialpolitiska och den hälsovårdspolitiska forskningen.¹³⁶ Disciplintillhörighet och val av kommuntyp är alltså endast av sekundär betydelse för forskningens kronologiska fokus. I stället är det (naturligt nog) ämnesområdet (t.ex. lokalpolitik), och de samhälleliga processer, företeelser och förhållanden som anses mest intressanta inom det, som i första hand är avgörande för när i tiden undersökningen förläggs. Således är det för den lokalpolitiska forskningen sådant som det agrara samhällets lokalpolitik, det demokratiska genombrottet och, framför allt, välfärdssamhällets framväxt som främst har avgjort den kronologiska fokuseringen inom kategorin, medan det för t.ex. den socialpolitiska forskningen, utöver välfärdssamhällets utbyggnad, i mycket hög utsträckning är sekelskiftets städer, och de omvälvande sociala förändringar som till följd av industrialiseringen och urbaniseringen ägde rum där, som har attraherat forskningen och därigenom styrt dess kronologiska fokus.

Om man tänker bort de ämneskategorier som historiebruket har delats in i här, spelar dock disciplintillhörigheten och, som det verkar, särskilt valet av kommuntyp en ganska avgörande roll, både för när i tiden man placerar sin studie, och för hur lång tid studien kommer att täcka.

¹³⁵ 62 % historievetenskapliga och 38 % landsbygdsstudier, att jämföra med 36 resp. 14 % för den socialpolitiska forskningen, 33 resp. 0 % för samhällsbyggnadsforskningen och 40 resp. 0 % för hälsovårdsforskningen.

¹³⁶ Den genomsnittliga undersökningsperioden inom den lokalpolitiska kategorin är 1886-1949, inom den socialpolitiska 1877-1936 och inom den hälsovårdspolitiska 1862-1921.

Även inom respektive kategori eller ämnesområde kan dessa faktorer vara högst relevanta. Frågan är bara hur stor inverkan de har. De ovan redovisade genomsnittliga undersökningsperioderna för landsbygds- respektive tätortsstudier, och för historievetenskapliga studier respektive studier med annan disciplintillhörighet, är nämligen ganska grova mått på vilken inverkan faktorerna har. Dessa grupper av studier har ju i sig olika sammansättning av de andra grupperna. De historievetenskapliga studierna består t.ex. till 56 % av tätortsstudier, till 28 % av landsbygdsstudier och till 16 % av kombinerade tätorts- och landsbygdsstudier, medan studierna med annan disciplintillhörighet till 83 % är tätortsstudier, 14 % landsbygdsstudier och 3 % kombinerade studier. Endast av den anledningen att de historievetenskapliga studierna består av en större andel landsbygdsstudier än de med annan disciplintillhörighet, borde de ha en något längre genomsnittlig undersökningsperiod förlagd längre tillbaka i tiden. På motsvarande sätt kan man resonera kring exempelvis landsbygdsstudiernas, i förhållande till tätortsstudierna, större andel historievetenskapliga studier. För att någorlunda kunna diskutera faktorernas olika effekter på forskningens kronologiska fokus måste de isoleras från varandra, vilket ska göras utifrån uppställningen i tabell 14 och 15.

Tabell 14: Studiernas undersökningsperioder per disciplin och kommutyp.

Kategori (antal studier)	Undersökningsperiod	Undersökningsperiodens längd
Historia, tätort (14)	1883-1931	48
Övrigt, tätort(24)	1901-1953	52
Historia, landsbygd (7)	1802-1902	100
Övrigt, landsbygd (4)	1858-1923	65
Historia, komb. (4)	1908-1965	57
Övrigt, komb. (1)	1945-1990	45

Anmärkning: tabellen är sammanställd utifrån bilaga 5.

Tabell 15: Studiernas undersökningsperioder per kommutyp och disciplin.

Kategori (antal studier)	Undersökningsperiod	Undersökningsperiodens längd
Tätort, historia (14)	1883-1931	48
Landsbygd, historia (7)	1802-1902	100
Komb., historia (4)	1908-1965	57
Tätort, övrigt (24)	1901-1953	52
Landsbygd, övrigt (4)	1858-1923	65
Komb., övrigt (1)	1945-1990	45

Anmärkning: se tabell 14.

Angående den disciplinära uppdelningen måste först något sägas om övrigt-gruppen. Den består av 29 studier (och utgör därmed 54 % av det totala historiebruket), uppdelade på 9 tema-studier, 6 ekonomisk-historiska studier, 3 studier i socialt arbete, 3 i kulturgeografi, 2 i pedagogik, 2 i statsvetenskap, 1 i etnologi, konstvetenskap och sociologi samt 1 kombinerad historievetenskaplig och sociologisk studie. Möjligen är tema-studierna tillräckligt många för att behandlas som en egen kategori, men då det egentligen inte rör sig om en egen vetenskaplig disciplin (tema-institutionen är som sagt tvärvetenskaplig, och hämtar således näring från ett flertal discipliner) vore det tämligen meningslöst.

Att skilja ut historievetenskapen som en egen kategori i en undersökning av historiebrukets kronologiska aspekter synes däremot vara välmotiverat, med hänvisning till disciplinens, såsom särskiljande drag, uttalade diakrona perspektiv. Det kan med andra ord vara av intresse att se hur detta slår igenom i praktiken, genom att jämföra de historievetenskapliga studiernas undersökningsperioder med historiska studier från andra discipliner. Till saken hör dock att det historiska, eller diakrona, perspektivet har varit avgörande också i urvalet av studier från de övriga disciplinerna; men då dessa, med undantag av ekonomisk historia, i övrigt inte betonar det långa tidsperspektivet som en inomvetenskaplig premis, är det ett rimligt antagande att de historievetenskapliga studierna även i det här sällskapet i regel rör sig över längre tidsperioder. Komparationen är dessutom lämplig sett till antalet studier i respektive undersökningsgrupp.

Med detta sagt ska först disciplintillhörighetens betydelse för forskningens kronologiska fokus undersökas. Av tabell 14 framgår att tätortsstudierna med annan disciplintillhörighet faktiskt har något längre undersökningsperioder än de historievetenskapliga tätortsstudierna – 52 år jämfört med 48. Ser man till landsbygdsstudierna och till de kombinerade studierna får man däremot hypotesen om historievetenskapens längre undersökningsperioder bekräftad. Bland de förstnämnda täcker de historievetenskapliga studierna i genomsnitt en 35 år längre period (100 jämfört med 65 år), och bland de sistnämnda en 12 år längre period (57 mot 45 år). Dessa tre separata jämförelser måste dock i samtliga fall kommenteras.

Bland tätortsstudierna märker nämligen den socialpolitiska kategorin ut sig på ett sätt som starkt avviker från trenden hos de övriga kategorierna, och som till följd av kategorins storlek blir bestämmande för relationen mellan historievetenskapliga och övriga discipliners undersökningsperioder. Medan de historievetenskapliga tätortsstudiernas genomsnittliga undersökningsperiod är 27 år längre inom den samhällsbyggnadspolitiska forskningen, 35 år längre inom den hälsovårdspolitiska, 29 år längre inom "övrigt"-kategorin och (visserligen bara) 1 år längre inom den lokalpolitiska forskningen, är den 29 år kortare inom den

socialpolitiska forskningen. Bortser man från den socialpolitiska forskningen har de historievetenskapliga tätortsstudierna en 20 år längre genomsnittlig undersökningsperiod än studierna med annan disciplintillhörighet; men då den socialpolitiska forskningen, med sina kraftigt omvända relationer, står för 50 % av tätortsstudierna, blir relationen för samtliga tätortsstudier också den omvända.

Vilken vikt dessa kommentarer ska tillmätas är svårt att säga utan att djupare analysera historiebruket (det beror på i vilken mån man kan betrakta historiebruket inom de olika ämneskategorierna som väsensskiljda, vartill det dessutom skulle krävas ett bredare underlag från flertalet kategorier). Tillsammans med nedanstående kommentarer rörande landsbygdsstudierna och de kombinerade studierna, relativiserar de dock de skillnader mellan de genomsnittliga undersökningsperioderna som presenterades för tätortsstudierna, samt underlättar en bedömning av disciplintillhörighetens betydelse för historiebruket med iakttagande av tillfälligheters och specifika förhållandens inverkan.

Landsbygdsstudierna är elva till antalet, varav sju är historievetenskapliga, och den kommentar som ska göras här rör just tillfälligheternas inverkan. Eftersom det är mycket små grupper som jämförs får enskilda studiers undersökningsperioder lätt stort utslag på helheten om de utmärker sig mycket åt det ena eller andra hållet. En av de historievetenskapliga studierna, Malmströms *Herrskapen och den lokala politiken*, undersöker perioden 1650-1900, vilket är en exceptionellt lång undersökningsperiod även för historievetenskapliga landsbygdsstudier. Undantar man denna studie är de historievetenskapliga landsbygdsstudiernas genomsnittliga undersökningsperiod 1837-1905, 68 år lång och endast tre år längre än de övriga studiernas.

Angående de kombinerade studierna ska sägas att underlaget egentligen är alltför tunt för att någon jämförelse över huvud taget ska kunna göras; fyra historievetenskapliga studier ställs mot en studie med annan disciplintillhörighet.

Sammantaget pekar detta mot att någon statistiskt påvisbar skillnad på längden mellan de historievetenskapliga studiernas undersökningsperioder och de övriga disciplinernas, svårligen kan hävdas utifrån underlaget för denna studie; därtill är osäkerhetsfaktorerna allt för många i förhållande till antalet undersökta studier. Om någon sådan skillnad ändå föreligger lutar dock resultaten mot att historievetenskapen ger något längre undersökningsperioder än övriga discipliner. Väl att märka är dock, vilket redan har påtalats, att det bara är studier med ett *historiskt perspektiv* från de övriga disciplinerna som ingår i undersökningen. Det är alltså bara studier som undersöker en *tidsperiod* (med fokus på förändringar över tid) som har tagits med. Skulle man jämföra disciplinerna rakt av hade

däremot en mycket stor andel studier med synkront perspektiv ingått i de övriga disciplinerna, vilket hade gjort skillnaden mellan de historievetenskapliga studiernas undersökningsperioder och de övriga disciplinernas mycket tydlig.

Till skillnad från fallet med undersökningsperiodernas längd, kan man notera en mycket signifikant skillnad på deras tidsmässiga placering inom historiedisciplinen jämfört med inom övriga discipliner. Skillnaden i undersökningsperiodernas placering kan mätas som skillnaden mellan de genomsnittliga undersökningsperiodernas medianår, eller mittår (vilket blir samma sak här). Sett över hela historiebruket har de historievetenskapliga undersökningarna sitt medianår 1897 och de övriga 1924, en skillnad på 27 år. Skillnaden är tydlig även när man isolerar tätortsstudierna, landsbygdsstudierna och de kombinerade studierna från varandra (se tabell 16).

Tabell 16: De genomsnittliga undersökningsperiodernas medianår per typ av undersökningskommun och disciplin.

Kommuntyp och disciplin	Medianår
Tätort, historia	1907
Tätort, övriga	1927
Landsbygd, historia	1852
Landsbygd, övriga	1891
Komb., historia	1937
Komb., övriga	1968

Differensen mellan de historievetenskapliga undersökningsperiodernas medianår, och de övriga studiernas, är för tätortsstudierna 20 år, landsbygdsstudierna 39 år (20 år om man från dessa räknar bort Malmströms undersökning) och för de kombinerade studierna (som sagt med endast en representant från de övriga disciplinerna) 31 år. Man kan således konstatera att det som utmärker historiedisciplinens kommunhistoriska forskning, vid en jämförelse med historiska studier med samma inriktning från andra discipliner, inte är dess långa tidsperspektiv, utan dess mycket större intresse för äldre tider.

Återstår då att undersöka kommuntypens betydelse för historiebrukets kronologiska fokus. Tätortsstudiernas genomsnittliga undersökningsperiod är 1895-1945 (50 år) och landsbygdsstudiernas 1822-1910 (88 år). De kombinerade studierna undersöker i genomsnitt perioden 1915-1970 (55 år), och täcker därmed en ungefär lika kort tidsperiod som tätortsstudierna, vilket kan förklaras av att de i regel undersöker betydligt fler kommuner än både tätorts- och landsbygdsstudierna. Smått förvånande, både med tanke på att det delvis är

landsbygden som undersöks och att de till 80 % är skrivna av historiker, har de kombinerade studierna den yngsta genomsnittliga undersökningsperioden. Möjligen har det stor betydelse att åtminstone en av undersökningsorterna är tätortskommun, men det förklarar knappast hela saken. De kombinerade studierna är dock som sagt bara fem till antalet, varav alltså fyra är historievetenskapliga, och de kommer därför att lämnas okommenterade i den vidare analysen.

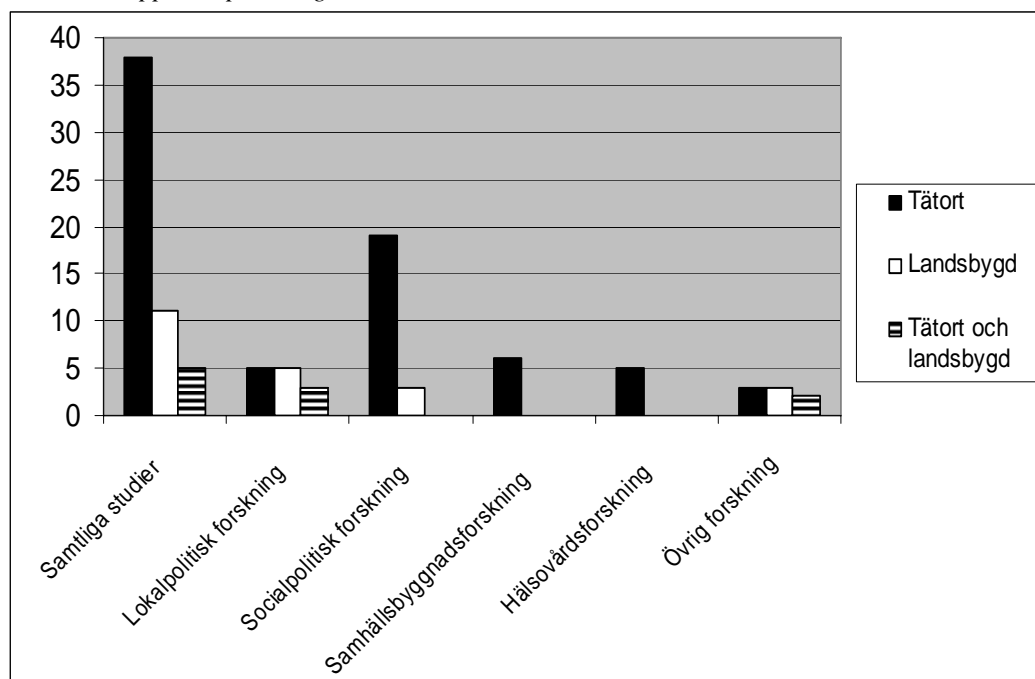
Tätortsstudierna och landsbygdsstudierna skiljer sig inbördes mycket åt vad gäller andelen historievetenskapliga studier. Medan de förra till 37 % härrör från historiedisiplinen är motsvarande siffra för de senare hela 64 %. Sett till hela historiebruket är landsbygdsstudiernas genomsnittliga undersökningsperiod 38 år längre än tätortsstudiernas, och deras medianår placerat 54 år längre tillbaka i tiden. Då landsbygdsstudierna är få, endast 11 stycken mot tätortsstudiernas 38, är det lämpligt att också redovisa motsvarande siffror med Malmströms avvikande studie borträknad. Då blir landsbygdsstudiernas genomsnittliga undersökningsperiod ändå 21 år längre, och deras medianår 44 år tidigare placerat, än tätortsstudiernas.

Om man neutraliserar disciplintillhörighetens inverkan visar tabell 15 att signifikanta skillnader, både vad gäller undersökningsperiodernas längd och deras placering, kvarstår. Mellan de historievetenskapliga tätorts- och landsbygdsstudierna är differensen i det förstnämnda fallet 52 år (20 år om Malmströms studie exkluderas), och i det sistnämnda 55 (36) år. Samtidigt har landsbygdsstudierna bland de övriga disciplinerna i genomsnitt 13 år längre undersökningsperioder, och undersökningarnas medianår förlagda 37 år längre tillbaka i tiden, än tätortsstudierna. För att sammanfatta diskussionen om kommuntypens och disciplintillhörighetens betydelse för historiebrukets kronologiska fokus, kan man alltså dels konstatera att båda faktorerna, främst dock den förra, har stor inverkan på undersökningsperiodernas placering, och dels att disciplintillhörigheten inte har någon, eller möjligen en mycket svag, påverkan på undersökningsperiodernas längd, medan valet av kommuntyp har en klart påvisbar effekt i detta avseende.

Figur 19 redovisar historiebrukets fokusering på tätorts- respektive landsbygdskommuner. Som synes, och som redan framgått, dominerar tätortsstudierna kraftigt. 70 % av forskningen intresserar sig uteslutande för landets tätorter, vilket här i stort sett är detsamma som landets städer. Samhällsbyggnads- och hälsovårdsforskningen består t.o.m. uteslutande av tätortsstudier, medan den socialpolitiska forskningen ändå i tre fall av 22, till 14 % alltså, har intresserat sig för landsbygdens förhållanden. Undantagen finner vi i ”övrigt”-kategorin och,

återigen, i den lokalpolitiska forskningen, vilka fokuserar lika mycket på landsbygden som på städerna. Sammantaget står landsbygdsstudierna för 20 %, och de kombinerade studierna för 9 %, av forskningen.

Figur 19: Forskningens fördelning över typ av undersökningsort (antal studier), samtliga studier och uppdelat per kategori.

Att forskningens fokus mycket tydligt ligger på städernas historia betyder emellertid inte nödvändigtvis att också forskningens täckningsgrad är störst för städerna. Det förhållandet påverkas nämligen också av att landsbygdsstudierna i regel undersöker fler orter än tätortsstudierna, och av att tätortsstudierna, vilket ska diskuteras vidare nedan, i ganska hög utsträckning koncentrerar sig på ett ganska litet antal städer. Därför undersöker de elva landsbygdsstudierna 28 olika kommuner medan de 38 tätortsstudierna endast undersöker 24. Läger man här till de kombinerade tätorts- och landsbygdsstudiernas undersökningskommuner, blir det sammanlagt 34 olika landskommuner och 33 olika städer (och köpingar), plus hela Kronobergs län (Wångmars studie), som ur olika synvinklar är föremål för forskningen. Eftersom Kronobergs län vid början av Wångmars undersökningsperiod bestod av två stadskommuner, åtta köpingkommuner och 34 landskommuner, har historiebrukets ”kommuntypsgeografiska” täckningsgrad, mätt som antalet undersökta tätorts- respektive landskommuner, en kraftig slagsida åt landsbygden – och detta alltså trots att dess fokus, mätt som antalet tätorts- respektive landsbygdsstudier,

ännu tydligare ligger på tätorterna.¹³⁷ I relation till antalet tätorts- respektive landskommuner i hela riket är dock täckningsgraden betydligt bättre för tätortsstudierna än för landsbygdsstudierna. Ett ungefärligt mått på detta fås genom att dividera antalet undersökta tätorts- respektive landskommuner med det totala antalet av dem då de var som flest. Tätortskommunerna var som flest under början av 1960-talet, 229 stycken fördelade på 96 köpingar och 133 städer, och landskommunerna under början av förra seklet, 2384 stycken (1901).¹³⁸ Totalt har historiebruket undersökt 45 tätortskommuner (inkl. två köpingar som nybildades i Kronobergs län under Wångmars undersökningsperiod) och 68 landskommuner, vilket ger en ungefärlig relativ täckningsgrad på 20 % av tätortskommunerna och obetydliga 3 % av landskommunerna. Det finns naturligtvis fler sätt att mäta detta på (t.ex. genom att dividera antalet undersökta kommuner av respektive typ med det genomsnittliga totala antalet av dem); men oavsett hur man mäter kommer resultaten att visa på en oerhört mycket högre relativ täckningsgrad för tätortsstudierna.

Den geografiska spridningen på undersökningsorterna är inte heller särskilt jämn, även om graden av geografisk spridning, som framgått i kapitel 2, varierar väldigt mycket mellan de olika kategorierna av historiebruket. Medan 70 % av studierna undersöker kommuner i Svealand och 46 % kommuner i Götaland, undersöker bara 17 % av studierna kommuner i Norrland. Detta motsvaras ganska väl av forskningens fördelning på landets lärosäten: 50 % av forskningen bedrivs i Svealand, 39 % i Götaland och 11 % i Norrland.

En något mer detaljerad bild av historiebrukets geografiska fokus ges i tabell 17, där landskapens och de största städernas representation i forskningen återges.¹³⁹

Tabell 17: Historiebrukets geografiska fokus på Sveriges landskap och största städer.

Landskap/stad	Antal studier
Stockholm	15 (28 %)
Göteborg	3 (6 %)
Malmö	3 (6 %)
Dalarna	1 (2 %)
Dalsland	1 (2 %)
Gästrikland	1 (2 %)
Hälsingland	1 (2 %)
Medelpad	2 (4 %)
Närke	3 (6 %)

¹³⁷ Wångmar, *Samlingsstyre – blockstyre – mångstyre*, s. 164.

¹³⁸ Wångmar, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, tabell 1, s. 58.

¹³⁹ Landskapens representation anges här som antalet gånger de är föremål för forskningen, oavsett hur många av dess kommuner som undersöks i respektive studie. De nutida kommungränserna har använts för att räkna fram landskapens representation, vilket i något fall kan ha varit ett trubbigt mått – d.v.s. om kommunen idag ingår i två landskap, men endast ingick i ett under undersökningsperioden.

Skåne (exkl. Malmö)	4 (7 %)
Småland	5 (9 %)
Södermanland (exkl. Stockholm)	6 (11 %)
Uppland (exkl. Stockholm)	7 (13 %)
Värmland	3 (6 %)
Västerbotten	2 (4 %)
Västergötland (exkl. Göteborg)	3 (6 %)
Västmanland	3 (6 %)
Ångermanland	3 (6 %)
Östergötland	6 (11 %)

Tabellen visar att landskapens representation i forskningen i bästa fall är skaplig: 16 av 25 landskap har varit föremål för minst en undersökning (17 av 25 om Bohuslän räknas med genom Göteborgsstudierna). Detta innebär dock att Blekinge, Bohuslän, Gotland, Halland, Härjedalen, Jämtland, Lappland, Norrbotten och Öland står helt utan representation, vilket vill säga 44 % av Sveriges yta och 13 % av dess nutida befolkning.¹⁴⁰

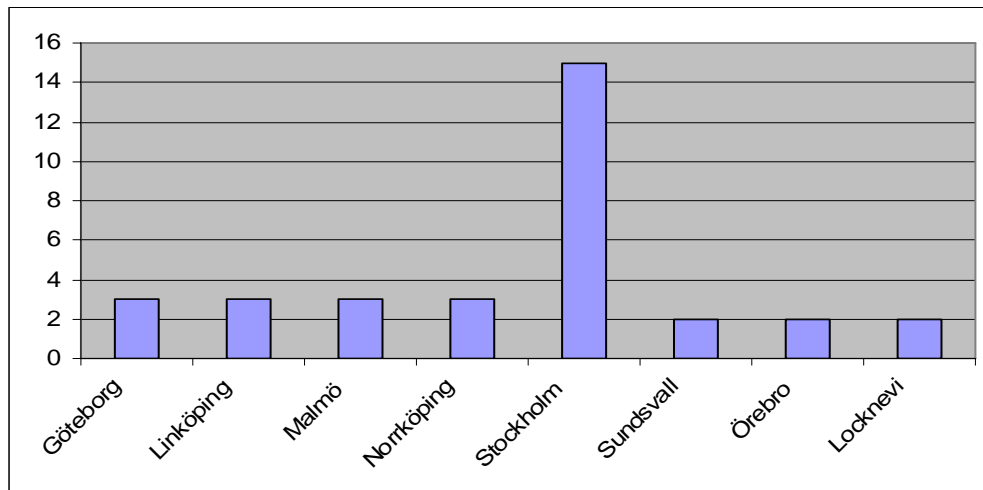
Tabellen visar emellertid också, liksom redovisningen av historiebrukets geografiska spridning per landsdel ovan, att forskningens kvantitativa tyngdpunkt inte alls är särskilt jämnt fördelad. En tydlig och väldigt koncentrerad tyngdpunkt finner man som väntat i mälardelens landskapen runt Stockholm. 31 av studierna, eller 57 %, fokuserar helt eller delvis på Stockholm (15 st.), Västmanland (3 st.), eller på övriga delar av Södermanland (6 st.) och Uppland (7 st.). Ett par mindre tyngdpunkter återfinns också i Skåne (inkl. Malmö) och (del av) Östergötland med 7 respektive 6 studier.¹⁴¹

Ett mått på forskningens geografiska fokus ger också figur 20 som visar undersökningsfrekvensen för de orter som har varit föremål för minst två studier. Som synes är sju av dessa orter städer, och endast en landskommun (Locknevi).

Figur 20: De vanligast förekommande undersökningsorterna och antalet studier som har behandlat dem.

¹⁴⁰ Nationalencyklopedien, nätupplaga 2008-10-16, artiklarna "Sverige" och "landskap". Befolkningen är för de utelämnade landskapen framräknade med 2007 års siffror, medan befolkningstalet för hela landet är från 2008.

¹⁴¹ Östergötland kan räknas hit eftersom forskningen uteslutande har intresserat sig för grannkommunerna Linköping och Norrköping – en synnerligen koncentrerad tyngdpunkt således.

De sju mest undersökta städerna är föremål för 31 studier, eller 57 % av historiebruket. Av dessa behandlas Stockholm i 15 studier, eller 28 % av forskningen. Läger man därtill de fyra studier som undersöker kommuner i Storstockholm eller kommuner som efter undersökningsperiodens slut har inkorporerats med Stockholm, blir den senare siffran hela 35 % – ett något extremt fokus, kan man tycka, på rikets huvudstad.¹⁴² Det stora intresset för Stockholms historia är dock på flera sätt befogat – det är ju trots allt landets huvudstad, med allt vad det innebär av politisk, kulturell och administrativ viktighet, och dessutom landets i särklass största stad (i relation till befolkningen är den ingalunda överrepresenterad om man jämför med övriga undersökningsorter) –, men det måste ändå på en viktig punkt ifrågasättas; nämligen ifråga om ortens representativitet och forskningsresultatens generaliserbarhet. Visserligen är inte detta längre några vetenskapliga krav för lokalstudier på samma sätt som det var under framför allt 1960- och 70-talet, men även idag syftar mycket, för att inte säga merparten, av forskningen på lokal nivå betydligt längre än till att enbart uttala sig om en företeelse, t.ex. barnavården, inom ett specifikt lokalsamhälle.¹⁴³ Lokalstudien fungerar med andra ord ofta som punktstudie, där resultaten ska kunna diskuteras på en högre nivå och säga något om den undersökta företeelsen på ett allmänt plan, giltigt för företeelsen som sådan. Att för sådana ändamål använda Stockholm som undersökningsort torde i ganska få sammanhang vara optimalt; tvärtom lämpar sig huvudstaden ofta mycket dåligt därtill, eftersom den på flera punkter är ett unikum bland Sveriges kommuner (något som tydligt markeras av att

¹⁴² Weiner (Solna), Lantto (Nacka, Tyresö, Sundbyberg och Nynäshamn), Gustafsson (sex mälarkommuner av vilka minst en har inkorporerats med Stockholm) och Malmström (Ed).

¹⁴³ Berglund, Mats och Kåring Wagman, Anna, "Lokalhistoria igår, idag och imorgon" i Berglund, Mats och Nilsson, Lars (red.), *Revy över stads- och kommunhistoria. 1991-1995*, Stockholm 2000, s. 9.

särskilda kommunallagar utfärdades för Stockholm ända fram till 1977)¹⁴⁴. I detta avseende påminner den svenska stads- och kommunhistoriska forskningen lite om försöken att skriva det antika Greklands historia utifrån förhållanden i den mycket speciella stadsstaten Athen; med runt en tredjedel av forskningen fokuserad på den kanske mest avvikande av landets kommuner, blir den vunna kunskapen inte särskilt representativ för landets kommuner i övrigt. Samtidigt får man anse det positivt att de många stockholmsstudierna sannolikt bidrar till att legitimera studier av det unika och avvikande, trots låg geografisk och demografisk representativitet (t.ex. Nyströms undersökning av Stora Bjurums gods/kommun i *Potatisriket*); ty utan den typen av studier avgränsas ju forskningsresultatens representativitet till just de mest representativa kommunerna.

Kåring Wagemans motivering av sitt val av undersökningskommun kan illustrera problematiken:

Stockholms kommun har valts som studieobjekt. Å ena sidan är Stockholm ett dåligt exempel för studien. Stockholm är landets största stad och huvudstad och dess position har aldrig på allvar hotats som kanske skedde i en mindre kommun i ett krisdrabbat område. En undersökning av en mindre kommun, som dessutom på ett annat sätt levte ”med kniven på strupen”, hade kanske gett andra resultat och varit mer representativ för svenska kommuner i allmänhet. Å andra sidan är Stockholm mycket intressant. Varför har man skapat självbilder, trots att man kanske inte på samma sätt varit tvungen? Eller har man varit det? Vilka negativa föreställningar har en huvudstad behövt bekämpa? Ett annat argument för att välja Stockholm är att staden i vissa avseenden – men inte andra – varit ledande i Sverige när det gällt information. Källmaterial är också ganska välbevarat.¹⁴⁵

Vid sidan av det enorma intresset för huvudstadens historia har ett primärt fokusområde (definierat som de orter som undersöks av fler än en studie) på ett litet antal av landets större städer, inklusive Stockholm, samt den lilla landskommunen Locknevi, konstaterats. 61 % av historiebruket undersöker således, antingen enbart eller i kombination med andra orter, kommunerna Stockholm, Göteborg, Malmö, Linköping, Norrköping, Örebro, Sundsvall och Locknevi.¹⁴⁶ Denna geografiska koncentration innebär att 79 % av tätortsstudierna undersöker någon av de sju städerna i denna grupp. Någon motsvarande koncentration återfinns inte bland landsbygdsstudierna eller de kombinerade studierna.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Losman, Beata, ”Förvaltningshistorik”, kap. 4.4, ”Stockholms stadsstyrelse”, www.ralphhaglund.info/BeataLosman (2008-12-03).

¹⁴⁵ Kåring Wageman, a.a., s. 31.

¹⁴⁶ Dock är inga av dessa orter föremål för de kombinerade tätorts- och landsbygdsstudierna.

¹⁴⁷ Om man vidgar perspektivet från kommuner till landskap finner man dock att 36 % av landsbygdsstudierna har valt sina undersökningskommuner i ett eller flera av de tre mälardistrikten Södermanland, Västmanland och Uppland.

Som mycket troliga förklaringar till den uppmärksamhet dessa städer röner kan särskilt två saker nämnas. Den ena är det vid flera tidigare tillfällen berörda sambandet mellan undersökningsort och lärosäte. Av de 15 stockholmsstudierna är nio skrivna vid Stockholms universitet och en vid Uppsala universitet, av de tre göteborgsstudierna är två skrivna vid Göteborgs universitet, samtliga tre malmöstudier har författats vid Lunds universitet och två av de tre linköpingsstudierna samt en av de tre norrköpingsstudierna är skrivna vid Linköpings universitet. Båda Sundsvallsstudierna är knutna till Umeå universitet, men närheten mellan dessa orter är relativ, även med norrländska mått mätt, och i all synnerhet så med tanke på det betydligt mer närbelägna mittuniversitetet. Örebrostudierna saknar också tydlig geografisk koppling till lärosätena, vilket inte är så konstigt med tanke på att staden blev universitetsort först 1999 (studierna trycktes 1984 resp. 1999). Enligt den här redovisningen är den geografiska närheten mellan undersökningsort och lärosäte påvisbar i 58 % av fallen, och kan därmed bidra till att förklara den geografiska fokuseringen på de sju städerna i mer än vartannat fall.

Den andra saken är Demografiska databasens (DDB) fokusområden. DDB:s digitaliserade kyrkoboksmaterial täcker Sundsvallsregionen, Skellefteåregionen, Linköpingsregionen samt sju enstaka församlingar med olika näringsmässig och social struktur, varav en utgörs av Locknevi socken/kommun.¹⁴⁸ Av de åtta mest utforskade kommunerna ingår alltså tre i DDB:s databasmaterial. Dessa tre kommuner undersöks i sammanlagt sju studier (Locknevi och Sundsvall i två och Linköping i tre studier), vilka i sex fall, utöver det kommunala arkivmaterialet, bygger på DDB:s material (därtill bygger den enda Skellefteåstudien på DDB). Med hänvisning till hur lättillgängligt källmaterialet blir genom DDB, och vilka möjligheter databasen erbjuder genom att uppgifter ur de olika kyrkoböckerna har länkats till varandra, kan man på goda grunder anta att institutionen har haft stor betydelse för valet av undersökningsort i dessa fall – om än i samverkan med närheten till lärosätet i fallet med linköpingsstudierna (vilka bägge är skrivna vid Linköpings universitet). Liksom sambandet mellan lärosäte och undersökningsort, visar DDB:s betydelse för historiebruket hur viktig källmaterialets (lätt)tillgänglighet är för forskningens geografiska fokus, eller med andra ord hur tillgänglighetsfaktorerna (här DDB och arkivens närhet till lärosätet) styr valet av undersökningsort.

En tredje faktor som kan tyckas fruktbar att undersöka i sammanhanget är arkivsveriges fyra intensivdataområden. I Västernorrlands och Östergötlands län, samt i Gotlands kommun

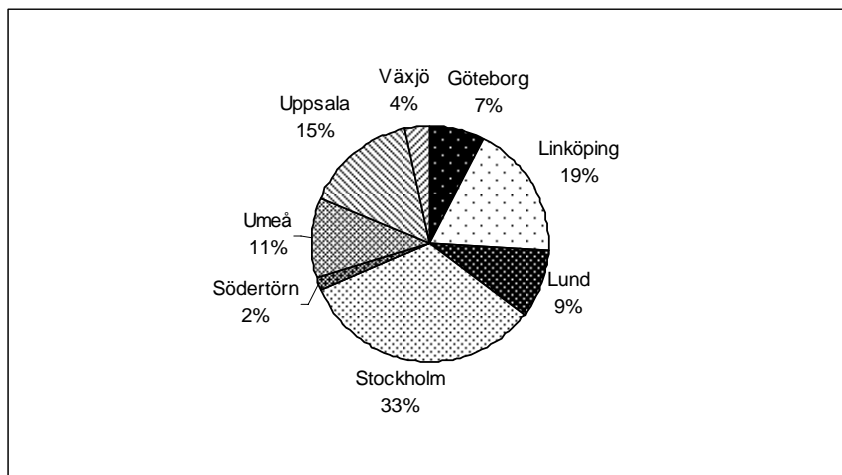
¹⁴⁸ www.ddb.umu.se/ddbmaterial/forsaml.htm, 2008-10-23.

och Göteborgs stad, bevaras nämligen särskilt mycket arkivmaterial inom områden där övriga landet gallrar mer intensivt (bl.a. inom socialtjänsten). Denna faktor är dock endast relevant för ganska ungt material (från 1980-talet och framåt), och kan därför knappast vara av någon större betydelse här.

För det övriga historiebruket är relationen mellan undersökningsort och lärosäte inte fullt lika stark som för de sju mest undersökta städerna, men ändå mycket tydlig. Sett till hela det undersökta historiebruket sammanfaller lärosäte och undersökningsort, i den snävaste bemärkelsen, i 31 % av fallen, och om man till dessa lägger sådana studier som undersöker mycket näraliggande kommuner¹⁴⁹ sammanfaller de, helt eller delvis, i 46 % av forskningen. Vidgas perspektivet till att gälla hela landskapet, eller t.o.m. angränsande landskap, blir naturligtvis sambandet ännu större. Betydelsen av lärosätens placering för vilka delar av landet som blir historiskt utforskade kan därför knappast underskattas.

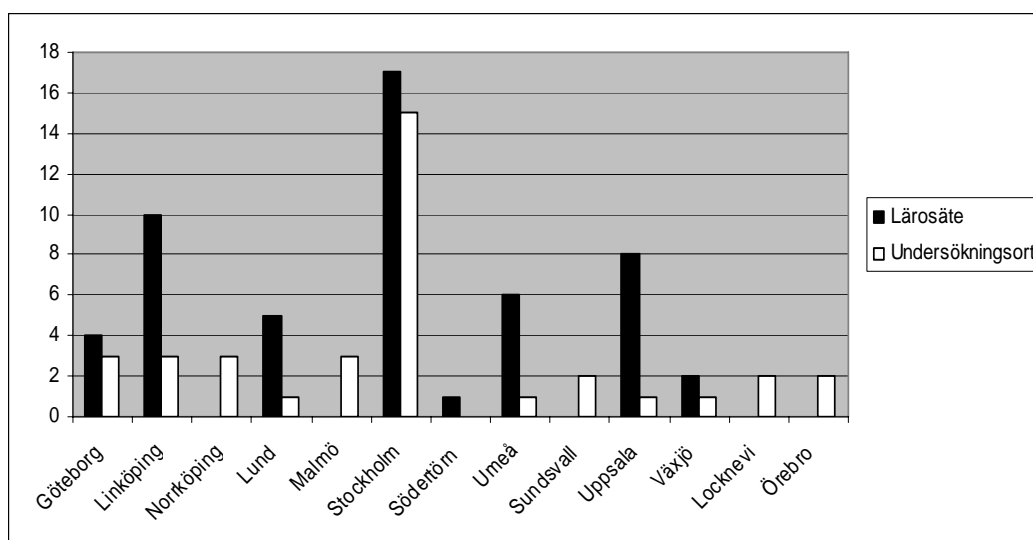
Figur 21 anger lärosätens andel av forskningen, och redan därav bör man alltså kunna skapa sig en ganska god bild av hela det undersökta historiebrukets geografiska fokus; en bild som också till stora delar bekräftas av relationen mellan antalet producerade studier per lärosäte och undersökningsfrekvensen för de mest undersökta orterna som återges i figur 22.

Figur 21: Lärosätens andel av historiebruket.

Figur 22: Antal producerade studier per lärosäte och antal gånger de mest utforskade orterna har varit föremål för forskningen.

¹⁴⁹ Som mycket näraliggande kommuner räknas Linköping–Norrköping, Lund–Malmö, Stockholm–Nacka, Tyresö och Sundbyberg, Stockholm–”mälarkommunerna” (i Gustafssons studie) samt Uppsala–Upplands-väsby. Hit har däremot inte t.ex. Stockholm–Uppsala eller Umeå–Skellefteå räknats.

Göteborgs universitet har framställt fyra studier av vilka två undersöker universitetsorten, och de övriga två helt eller delvis andra västgötska orter. Linköpings universitet har producerat tio studier. Två av dessa undersöker Linköping och en Norrköping; av de återstående sju fokuserar fyra på Stockholms stad. Vid Lunds universitet har fem studier framställts, och de är alla i högsta grad lokala i sina val av undersökningsorter: en behandlar Lund, tre Malmö och en Limhamn. Stockholms universitet toppar listan över antal producerade studier med 18 stycken. Av dessa undersöker nio Stockholms stad, en fyra förortskommuner, en näraliggande landskommuner och en Norrtälje stad med omland. Endast en av de sex studierna som har skrivits vid Umeå universitet fokuserar på Umeå, men av de övriga fem studierna undersöker fyra de norrländska kommunerna Sundsvall, Skellefteå och Örnsköldsvik, och en Stockholm. Uppsalastudierna uppvisar ett till synes svagt samband mellan lärosäte och undersökningsort då endast en av åtta studier undersöker orten. Fem av studierna uppehåller sig dock någorlunda i närheten genom att behandla Stockholm, Husby-Rekarne, Nyköping, Västerfärnebo (Västmanland), Stora Malm (Södermanland) och Jäder (ibid.) samt Eds kommun i Uppland. Av de två Växjö-studierna håller sig en inom Kronobergs län. Figur 22 och kommentarerna ovan visar således att forskningen i geografiskt hänseende, också om man ser till hela det undersökta historiebruket, i hög grad är knuten till universitetsorterna, liksom att den, i de delar den inte är det, gärna vänder blicken mot huvudstaden. Som ett kanske överflödigt konstaterande kan också tilläggas att lärosätenas olika resurstilldelning och profilområden, forskarskolor m.m., naturligtvis också är av stor betydelse för vilket geografiskt fokus det ifrågavarande historiebruket får.

Vad gäller den tematiska inriktningen på forskningen har den visat sig skifta mycket lärosätena emellan. Stockholms universitet är visserligen välrepresenterat i samtliga kategorier av historiebruket, som minst med 23 % (av den socialpolitiska forskningen) och som mest med 50 % (av samhällsbyggnadsforskningen). För samtliga övriga representerade lärosäten varierar dock forskningsintensiteten kraftigt mellan de olika kategorierna. Således har Linköpings universitet bedrivit mycket socialpolitisk och hälsovårdspolitisk forskning (31 resp. 40 % av den totala forskningen inom dessa områden), men ingen alls om lokalpolitik eller samhällsbyggande; och således har Uppsala universitet haft sin ämnesmässiga fokusering på lokalpolitik och samhällsbyggande, Göteborgs universitet på lokalpolitik och socialpolitik och Lunds samt Umeå universitet i första hand på socialpolitik. Och som redan framgått präglas forskningens geografiska fokus inom de olika ämneskategorierna av vilka lärosäten det är som står för forskningen.

Disciplintillhörighet

Disciplintillhörighetens betydelse för forskningens tidsmässiga fokus utreddes i avsnittet om perioder i historiebruket ovan. Här ska istället disciplinernas representation i forskningen och deras eventuella inverkan på historiebrukets ämnesmässiga inriktning kortfattat diskuteras.

Representationen av olika vetenskapliga discipliner i historiebruket framgår av tabell 18. Historievetenskapen står för överlägset flest av de undersökta studierna, följt av tema-institutionen och Ekonomisk historia. Därefter följer med ganska låg representation disciplinerna kulturgeografi, socialt arbete, statsvetenskap, pedagogik, sociologi, konstvetenskap och etnologi.

Tabell 18: De vetenskapliga disciplinernas representation i forskningen.

<i>Disciplin</i>	<i>Antal studier</i>	<i>Andel av historiebruket</i>
Historia	25,5	47%
Tema-institutionen	9	17%
Ekonomisk historia	6	11%
Kulturgeografi	3	6%
Socialt arbete	3	6%
Statsvetenskap	2	4%
Pedagogik	2	4%
Sociologi	1,5	3%
Konstvetenskap	1	2%
Etnologi	1	2%

Anmärkning: Billings och Stigendals gemensamma avhandling har här delats i två hälften, en historievetenskaplig och en sociologisk. Därav det märkliga antalet studier 25,5 och 1,5 för dessa discipliner.

Fördelningen av disciplinernas forskning på de olika kategorierna av historiebruket är dock väldigt ojämn (se tabell 19). I de flesta fall är detta givet. Tema-institutionens s.k. forskningsmiljöer sätter t.ex. gränser för vilka områden institutionens forskning kan röra sig inom. Den ”tema-forskning” som finns representerad i mitt material härrör från tema Barn och tema Hälsa, och återfinns således, med ett undantag, inom kategorierna ”Socialpolitik och socialt arbete” och ”Hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete”. På liknande sätt avgränsas forskningen inom disciplinerna statsvetenskap och socialt arbete till den lokalpolitiska respektive socialpolitiska kategorin. Inte heller är det förvånande att återfinna den enda konstvetenskapliga studien i kategorin ”Samhällsplanering och samhällsbyggande”. Till de, i det här sammanhanget, mer gränsöverskridande disciplinerna räknas, förutom historievetenskapen, ekonomisk historia och kulturgeografi.

Tabell 19: Fördelningen av olika discipliners forskning på historiebrukets kategorier.

Kategori	Disciplin	Antal studier	Andel av historiebruket
Lokalpolitik	Ekonomisk historia	8,5	65 %
	Statsvetenskap	2	15 %
	Ekonomisk historia	1	8 %
	Kulturgeografi	1	8 %
	Sociologi	0,5	4 %
Socialpolitik	Historia	8	36 %
	Tema	6	27 %
	Socialt arbete	3	14 %
	Ekonomisk historia	2	9 %
	Kulturgeografi	1	5 %
	Pedagogik	1	5 %
	Etnologi	1	5 %
Samhällsbyggande	Historia	2	33 %
	Ekonomisk historia	2	33 %
	Kulturgeografi	1	17 %
	Konstvetenskap	1	17 %
Hälsovårdspolitik	Historia	2	40 %
	Tema	2	40 %
	Pedagogik	1	20 %
Övrigt	Historia	5	63 %
	Tema	1	13 %

Av det

ovansagda framgår bl.a. att den omfattande tema-forskningen vid Linköpings universitet är en starkt bidragande orsak till den dominerande ställning den socialpolitiska forskningen intar, och till att hälsovårdsforskningen över huvud taget kan bilda en egen kategori här. Utan tema-institutionen, och de forskningsmiljöer man har valt att arbeta med, hade den lokalpolitiska kategorin varit nästan jämbördig med den socialpolitiska (13 studier mot 16, eller 15 om man till tema-studierna räknar Bolin Horts arbete [se not 92]), och hälsovårdsstudierna hade bara varit tre till antalet. På motsvarande sätt skulle den lokalpolitiska kategorin i historiebruket växa om statsvetenskapen hade ägnat större uppmärksamhet åt den kommunala sektorns historia, och fördelningen av forskningen på de olika kategorierna varit jämnare om historievetenskapen, kulturgeografen och ekonomisk historia hade stått för en större andel av det totala historiebruket. Disciplinernas inverkan på historiebrukets tematiska fokusering är således mycket tydlig.

Kommunal historiekultur i historiebruket: det kommunala arkivmaterialets användning i den akademiska historiska forskningen

Undersökningen har visat att den lokalpolitiska forskningen, vad gäller användningen av kommunalt arkivmaterial, till mycket stora delar byggs upp av protokoll från kommunernas politiska organ. Fullmäktige-/stämmaprotokoll används i samtliga studier, protokoll från de högsta förvaltande organen (kommunstyrelse, drätselkammare och kommunalnämnd) i 62 % av studierna och protokoll från olika facknämnder i 54 %. Nyttjande av protokoll från olika kommittéer, beredningar och kommunala bolag och stiftelser förekommer också. Protokollens dominans framträder tydligt om man jämför med användningen av de vanligaste övriga källtyperna, av vilka "rapporter och utredningar" samt "korrespondens" förekommer mest frekvent och nyttjas i vardera 23 % av forskningen, och "årsberättelser", "budgethandlingar" och "planmaterial" (d.v.s. från kommunernas stadsplanering) som konsulteras i vardera 15 % av studierna. Undersökningen har också konstaterat att protokollen från kommunernas högsta beslutande organ dominerar mer, och är ett mer självtillräckligt källmaterial, i landsbygdsstudier med äldre undersökningsperioder, liksom att materialanvändningen blir bredare och mer varierad ju yngre undersökningsperioderna är och i ju högre utsträckning forskningen fokuserar på tätorter.

De kommunala protokollen märker ut sig också inom den socialpolitiska forskningen genom att nyttjas i samtliga studier. Här är det emellertid inte protokollen från de högsta beslutande organen som dominerar, även om de konsulteras i 45 % av studierna, utan protokoll från olika facknämnder inom det sociala området. Dessa används i 82 % av

forskningen, och främst bland dessa märks fattigvårdsstyrelsens (45 %) och barnavårdsnämndens (36 %) protokoll. Protokoll från de högsta förvaltningsorganen används över huvud taget inte, medan s.k. semi-externa verksamheters protokoll används i 27 % av studierna.

Utöver protokollen vilar den socialpolitiska forskningen, i betydligt högre grad än den lokalpolitiska, på en hel del annat kommunalt arkivmaterial. Liggare och matriklar (motsv.) över personer som var föremål för kommunernas sociala verksamheter används t.ex. i 45 % av forskningen, och reglementen och stadgor (o.d.), personakter, korrespondens samt årsberättelser (motsv.) i vardera 32 %. Materialanvändningen återspeglar det förhållandet att den socialpolitiska forskningens intresse i ganska stor utsträckning har legat utanför de politiska arenorna.

Även inom kategorin "Samhällsplanering och samhällsbyggande" framträder protokollen som den enskilt viktigaste (kommunala) källan till historien, och liksom fallet var med den lokalpolitiska forskningen är det protokollen från de högsta beslutande församlingarna som är mest outhärliga (används i 83 % av forskningen). Också de högsta förvaltningsorganens och byggnadsnämndens protokoll används flitigt (50 % vardera), och i lägre grad fastighetsnämndens, hälsovårdsnämndens, hyresnämndens, bostadsnämndens och olika kommittéers protokoll. Facknämndsprotokoll som helhet betraktade bygger dock i viktiga delar upp 83 % av studierna. Sammantaget är alltså protokollen från de högsta beslutande och de högsta förvaltande organen här nästan lika viktiga som för den lokalpolitiska forskningen, samtidigt som facknämndsprotokollens användning motsvarar den inom den socialpolitiska forskningen. Förklaringen till det omfattande bruket av fullmäktige- och kommunstyrelseprotokoll (motsv.) är sannolikt att beslutsmakten för de frågor som undersöks (exempelvis stadsplanefrågor) ofta låg högt upp i den kommunala organisationen (i fallet med stadsplaner t.o.m. under långa tider med underställningsplikt hos Kungl. Maj:t). Därför har det inte varit tillräckligt att konsultera berörda facknämnders protokoll. Den övriga (kommunala) materialanvändningen är inte lika omfattande som inom den socialpolitiska kategorin. Planer av olika slag (stadsplaner, översiktsplaner, detaljplaner och generalplaner) utgör det stora undantaget, och används i 83 % av forskningen.

Materialanvändningen inom den hälsovårdspolitiska forskningen märker inte heller ut sig; fyra studier (80 %) bygger i väsentlig grad på fullmäktigeprotokoll, tre på hälsovårdsnämndens protokoll, två på olika protokoll från folkskolan och en på vattenverksbolagets protokoll. Därutöver är det bara årsberättelser (särskilt hälsovårdsnämndens) som utmärker sig med en 80 %-ig nyttjandefrekvens.

Även forskningen inom örvigt-kategorin följer de allmänna dragen: protokollen dominerar kraftigt och kompletteras med ett antal övriga handlingstyper med en betydligt lägre användningsfrekvens. Protokoll från kommunernas högsta beslutande organ nyttjas i 75 % av studierna, protokoll från de högsta förvaltningsorganen i 38 %, facknämndsprotokoll i 38 % och kommittéprotokoll i 13 %. Av de övriga handlingstyperna har korrespondens, årsberättelser, fyktalsängder och huvudböcker använts mest frekvent (i 25 % av studierna).

Protokollen, som traditionellt utgör själva ryggraden i de kommunala arkiven, fyller uppenbarligen en motsvarande funktion i den kommunhistoriska forskningen. Endast en studie, Sjöbergs *Att säkra framtidens skördar*, har klarat sig utan de kommunala protokollen, vilket kan jämföras med 13 studier, eller 24 % av forskningen, som har genomförts utan att något annat kommunalt arkivmaterial än just protokollen har konsulterats. Det ska dock påpekas att det övriga kommunala arkivmaterialet i flera studier väger tyngre än de kommunala protokollen.

Rörande protokollsanvändningen kan man för övrigt göra den iakttagelsen att den socialpolitiska forskningen är mest skiljd både från kommunernas högsta beslutande och högsta förvaltningsorgan. Både protokollsanvändningen och det övriga bruket av kommunalt arkivmaterial pekar i stället på en större fokusering på facknämndernas och olika institutioners verksamheter, både på det politiska och på det praktiska planet. I den övriga forskningen ligger däremot fokus i betydligt högre grad på den högsta kommunala nivån.

En, i vissa fall grov, bild av materialanvändningen för hela det undersökta historiebruket ges i tabell 20. Redovisningen av protokollsanvändningen är visserligen tämligen detaljerad, men för det övriga kommunala arkivmaterialet redovisas bara sådana handlingstyper som i någon större omfattning (kvantitativ och/eller kvalitativ) har kommit till användning i två eller fler studier. Dessutom är de kategorier detta material redovisas i stundtals väl trubbiga. Exempelvis innefattar ”räkenskaper” ett flertal olika handlingstyper av vilka huvudböcker och bokslut hör till de vanligare; och ”korrespondens” är en benämning som i arkivsammanhang egentligen bara anger handlingarnas riktning (in och ut ur organisationen), och därför inte nödvändigtvis säger något om vilka specifika handlingstyper som har använts (det kan alltså röra sig om annat än traditionell korrespondens i olika ärenden och frågor). Samtidigt som t.ex. årsberättelser och fyrktals- och röstlängder utgör egna kategorier gör detta att redovisningen haltar något i detaljeringsgrad. Till detta kommer de handlingstyper som döljs bland protokollsbilagor och handlingar till protokollen, och som inte har särredovisats av

forskaren eller av mig (se disk. i kap. 1.6). Tabellen ger dock, trots allt detta, en någorlunda god bild av materialanvändningen.

Tabell 20: Det kommunala arkivmaterialets användning i samtliga studier.

Materialtyp	Användning, antal studier	Användning, andel av studierna
Protokoll		
Fullmäktige, stämma och allmän rådstuga	38	70%
Kommunstyrelsen, drätselkammaren eller kommunalnämnden	14	26%
Fattigvårdsstyrelsen	11	20%
Barnvårdsnämnden	11	20%
Byggnadsnämnden	5	9%
Fastighetsnämnden	5	9%
Häsovårdsnämnden	5	9%
Skolstyrelsen (motsv.)	5	9%
Socialnämnden (motsv.)	5	9%
Nykterhetsnämnden	2	4%
Vård- och omsorgsnämnden (motsv.)	2	4%
Arbetslöshetsnämnden	1	2%
Barn- och ungdomsnämnden	1	2%
Barnhemsstyrelsen	1	2%
Barnomsorgsnämnden	1	2%
Bostadsnämnden	1	2%
Familjehjälpsnämnden	1	2%
Fritidsnämnden	1	2%
Gatu- och parknämnden	1	2%
Gymnasienämnden	1	2%
Hyresnämnden	1	2%
Produktionsnämnden	1	2%
Samarbetsnämnden	1	2%
Stadskollegiet	1	2%
Tekniska nämnden	1	2%
Bolag och stiftelser	4	7%
Kommittéer och beredningar	6	11%
Övriga protokoll*	7	13%
Andra viktigare materialtyper		
Korrespondens	15	28%
Årsberättelser (motsv.)	15	28%
Liggare, matriklar m.m. över medlemmar och individer som är föremål för viss (främst social) verksamhet	12	22%
Räkenskaper	9	17%
Reglementen, stadgor, instruktioner m.m.	8	15%
Personakter (motsv.)	7	13%
Planeringsdokument (planer [ej stadsplaner o.d.], budgetar m.m.)	6	11%
Planmaterial (stadsplaner, detaljplaner m.m.)	6	11%
Fyrktals- och röstlängder	3	6%
Rapporter och utredningar	3	6%

Byggnadsärendekter	2	4%
Kartor och ritningar	2	4%
Statistik	2	4%

Anmärkning: I vissa fall har protokoll från näraliggande eller identiska facknämnder med olika namn slagits samman till en protokollstyp i redovisningen (t.ex. omsorgsnämnden och vård- och omsorgsnämnden och socialnämnden och sociala centralnämnden).

* Övriga protokoll omfattar protokoll från uppfostringsanstalter, barnkrubbor, utackorderingsbyråer, barnavårdsbyråer, mjölkdroppar och skollovskolonier, samt industribyrån i Stockholms stad.

Som synes, och som redan har påtalats, utgår forskningen i mycket hög utsträckning från kommunernas högsta beslutande organ: 70 % av forskningen byggs i väsentlig grad upp av protokoll från fullmäktige, stämma eller allmän rådstuga. Detta materials oumbärlighet påverkas dock av var man lägger sin fokus. Forskning om nyare tider, då fler uppgifter och mer beslutsmakt har delegerats nedåt i den kommunala organisationen, liksom forskning om verksamhetspraxis och forskning inom verksamhetsområden som löd under facknämnder med ett stort mått av egen beslutsmakt, minskar naturligtvis behovet av fullmäktiges m.fl. protokoll. Fullmäktiges icke delegerbara formella beslutsmakt i principiella frågor torde dock i flera fall göra det svårt att helt bortse från dess protokoll.

Av de övriga enskilda organens protokoll har de från de högsta förvaltningsorganen använts mest frekvent, tätt följt av fattigvårdsstyrelsens och barnavårdsnämndens protokoll. Facknämndsprotokoll, av alla de slag, har dock använts i 70 % av studierna, vilket som grupp placerar dem jämsides med protokollen från de högsta beslutande organen. Det är också tydligt att det till stor del handlar om protokoll från olika sociala verksamheter.

De övriga viktigare materialtyper som redovisas i tabell 20 skulle grovt kunna delas in i normativa handlingar och handlingar som dokumenterar verksamheten eller verksamhetspraxis. Med normativa handlingar avses då i första hand handlingar som anger någon form av för verksamheten styrande viljeinriktning, men också handlingar som på annat sätt avspeglar detta normativa plan; och med handlingar som dokumenterar verksamheten avses dels sådana handlingar som snarast är att betrakta som kvarlevor från den löpande verksamheten (av typen liggare och verifikationer), och dels handlingar som på annat sätt beskriver den faktiska verksamheten – till skillnad alltså från hur verksamheten borde se ut (normativa handlingar).

Till de normativa handlingarna hör helt naturligt ”Reglementen, stadgor, instruktioner m.m.”, ”Planeringsdokument” och ”Planmaterial”. Mer ambivalent är handlingstypen ”Årsberättelser”, som kan räknas både som en normativ handling, och som en handling som dokumenterar verksamheten. Som normativ handling visar den en tillrättalagd bild av

verksamheten som ska delges, och i viss mån också tillfredsställa, fullmäktige, styrelsen eller något annat organ med styrande verkan på verksamheten. I egenskap av normativ handling kan man säga att fullmäktiges (motsv.) uttalade eller outtalade perspektiv och vilja avgör vad som berättas, och, i olika grad, att de berättandes önskan att inför fullmäktige (motsv.) ge en tillfredsställande bild av sin verksamhet avgör vad inom dessa ramar som inte berättas, liksom hur sakerna ska framställas för att bilden ska bli lagom smickrande. Som normativ källa är alltså årsberättelsen en i varierande grad bearbetad version av verkligheten, som genom att tydligt förhålla sig till den normativa nivån, också säger något om denna nivå (eller åtminstone något om föreställningarna om den). I någon bemärkelse, och i varierande utsträckning, kan man m.a.o. ur årsberättelsen utläsa hur verksamheten *borde* skötas.

Årsberättelsen är emellertid också en sammanfattande beskrivning av verksamheten under det gångna året. Det som slutligen berättas är naturligtvis (oftast) inte falskt – även om det många gånger skulle kunna berättas annorlunda –, och i den bemärkelsen är årsberättelsen att betrakta som en handling som dokumenterar verksamheten, om än ofta i aggregerad form. Andra handlingstyper som kan sägas dokumentera verksamheten är ”Liggare, matriklar m.m.”, ”Räkenskaper”, ”Fyrktals- och röstlängder”, ”Byggnadsärendakter”, ”Statistik”, ”Korrespondens”, ”Kartor och ritningar” och ”Personakter”. Även ”Rapporter och utredningar” får väl i första hand räknas hit i egenskap av beskrivningar av verksamheten eller förutsättningarna e.d. för den. I den mån de syftar till att påverka, eller på annat sätt förhåller sig till, den normativa nivån (nämnden, styrelsen m.m.), genom att snarare beskriva den normativa nivåns förmodade förväntningar än själva verksamheten, hamnar de dock i samma gränsland som årsberättelserna.

Uppgifterna om användningsfrekvensen i tabell 20 visar att det, bland de övriga viktigare materialtyperna, till den klart övervägande delen är verksamhetsdokumenterande arkivmaterial som används i forskningen. Denna tendens förstärks av att forskarna snarare använder årsberättelserna som verksamhetsdokumentation, än som normativa handlingar.¹⁵⁰

Avslutning

Återstår då att relatera undersökningens resultat till arkivverksamheten, där de är tänkta att göra nytta. Någon regelrätt analys av resultatens tillämpbarhet i arkivverksamheten är det dock inte tal om; själva undersökningen anses avslutad i och med föregående kapitel. Det

¹⁵⁰ Sannolikt har också vissa normativa handlingar använts som verksamhetsdokumentation, d.v.s. information om vad som borde eller skall ske kan ha tagits till intäkt för att det också har skett. Reglementen o.d. tillåter i viss utsträckning en sådan hantering, men värre är det om exv. budgetar har använts på detta sätt.

nedanstående bör därför snarast betraktas som några fria reflektioner över hur arkiven kan eller bör förhålla sig till undersökningen.

Genus i historiebruket

Som mycket tydligt framgått i undersökningen är forskningens tematiska inriktningar i hög grad könsmärkta. Könsfördelningen för hela det undersökta historiebruket är visserligen ganska jämn, 57 % manliga och 43 % kvinnliga forskare, men uppdelat per tematisk kategori blir bilden en annan. De lokalpolitiska forskarna bestod till 100 %, och samhällsbyggnadsforskarna till 83 %, av män, medan den socialpolitiska forskningen till 77 % ombesörjdes av kvinnor. Även den hälsovårdshistoriska forskningen bär en, åtminstone relativ, kvinnlig prägel med sin 60 %-iga kvinnorepresentation.

Frågan inställer sig naturligtvis hur denna vetenskap bör förvaltas. Något givet svar på frågan inställer sig däremot inte, utan får bero på vad arkiven själva vill åstadkomma. Är syftet med arkivens forskningsstimulerande verksamhet att locka fler forskare till de kommunala arkiven kan kunskapen företrädesvis utnyttjas på två sätt. För det första kan man i kontakten med forskare rikta fokus mot sådana ämnen som vanligtvis tilltalar vederbörandes kön. I visshet om att t.ex. många kvinnliga forskare intresserar sig för den sociala frågan, kan man alltså i första hand föreslå uppsatsämnen som rör fattigvård och barnavård m.m. till kvinnliga studenter. På motsvarande sätt kan man närma sig manliga studenter med ämnen som rör exempelvis lokalpolitik och samhällsbyggande.

För det andra kan man göra precis tvärtom. D.v.s. att bristen på kvinnliga forskare inom t.ex. det lokalpolitiska ämnesområdet kan användas som argument för att få fler kvinnor att ägna sig åt just den typen av forskning. Sannolikt fungerar dock den metoden bättre på kvinnor än på män.

Är syftet däremot att verka för en jämnare fördelning av manliga och kvinnliga forskare på de olika ämneskategorierna kan man ju alltid försöka inrikta studenternas intresse mot sådana ämnen man vet har en skev könsfördelning.

Tematisk inriktning på historiebruket

På grundval av forskningens tematiska inriktningar har den delats in i fyra kategorier: "lokalpolitik", "socialpolitik och socialt arbete", "samhällsplanering och samhällsbyggande" samt "hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete". Därtill kommer en övrigt-kategori om åtta studier som samlar forskning i olika ämnen. Då sammanlagt 54 studier har undersökts rör 85 % av det undersökta historiebruket de fyra ämnesmässigt avgränsade kategorierna.

Fördelningen över kategorierna är dock ojämn: 24 % rör lokalpolitik, 41 % socialpolitik och socialt arbete, 11 % samhällsplanering och samhällsbyggande och 9 % hälsovårdspolitik och hälsovårdsarbete. Med andra ord kan man säga att kommunernas sociala verksamhet är relativt välutforskad, deras politiska förhållanden någorlunda väl utforskade och den kommunala hälsovården och deras engagemang inom samhällsplanering och samhällsbyggande åtminstone till en del utforskade. De övriga kommunala verksamheterna, som till omfånget alls inte är obetydliga, tycks däremot vara relativt jungfrulig mark för den historiska forskningen. Visserligen rör forskningen inom övrigt-kategorin, och de studier som omnämns i not 130 och eventuellt också de som diskuteras i sista stycket under rubriken ”Genus och tematisk fokusering” i kap. 2.2.2, några av dessa verksamheter; men efter en titt på kommunernas obligatoriska uppgifter (av idag), och de exempel på vanligt förekommande frivilliga kommunala åtaganden, så som de presenteras av Sveriges kommuner och landsting, står det klart att ganska många och stora områden återstår att utforska.

Kommunernas obligatoriska verksamheter:

- Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg
- Förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och särskola
- Kommunal vuxenutbildning
- Svenska för invandrare
- Socialtjänst, inkl individ- och familjeomsorg
- Omsorg om äldre och funktionshindrade
- Hälso- och viss sjukvård i särskilt boende
- Stadsplanering och byggfrågor
- Hälso- och miljöskydd
- Renhållning och avfallshantering
- Räddningstjänst
- Vatten och avlopp
- Bibliotek
- Krisberedskap
- Kollektivtrafik (tillsammans med landstingen)
- Bostadsförsörjning
- (Arkiv, mitt tillägg)

Exempel på vanliga frivilliga kommunala verksamheter:

- Öppen förskola
- Fritidsverksamhet
- Bostadsbyggande
- Energiproduktion och -försörjning
- Hälso- och viss sjukvård i hemmet
- Sysselsättning
- Näringslivsutveckling

- Kultur¹⁵¹

Mest iögonfallande är kanske frånvaron av en stark forskningstradition, med de kommunala arkiven som grund, inom områdena skola och utbildning. Visserligen var den statliga styrningen under en lång period omfattande, både vad gäller utformning och innehåll, men många lokala överväganden värda att undersökas gjordes naturligtvis också.¹⁵² Dessutom är ju resultaten från själva undervisningsverksamheten – betygs- och närvarouppgifter, uppsatser/skrivningar m.m. – vanligtvis i kommunal ägo, och på det materialet kan man bygga många intressanta studier. Dessutom tog den tidiga skolan – liksom, om än inte lika markerat, även dagens skola gör – ett stort socialt ansvar, och hade en viktig disciplinerande funktion att fylla, som skulle kunna fokuseras på ett tydligare sätt än vad som hittills har skett inom barnavårdsforskningen.

Utan att vidare gå in på de olika verksamhetsområdenas potential inom den historiska forskningen kan man alltså konstatera goda möjligheter att öppna nya fält inom den stads- och kommunhistoriska forskningen, eller åtminstone att etablera fält som idag endast befinner sig på ett embryonalt stadium. Arkiven har dock även här att ta ställning till hur man vill använda kunskapen. En grundläggande förtrogenhet med forskningens tematiska fokus innebär inte med någon som helst automatik att man väljer att inrikta arbetet vare sig mot att få nya delar av den kommunala verksamheten utforskad, eller mot att berika en redan befintlig forskningstradition med nya infallsvinklar och nya resultat. Båda valen är förtjänstfulla på sitt sätt, och bäst är väl om man gör både och. I den mån det forskningsstimulerande arbetet går ut på att arbeta fram konkreta forskningsförslag är det på ett sätt tacksamt att arbeta utefter den första linjen, utan att behöva ta så stor hänsyn till en ibland väl rikhaltig flora av tidigare forskning – detta dock i regel utan att man behöver arbeta helt utan stöd i tidigare forskning (det finns ju alltid något slags forskningsläge att förankra förslagen i, inte sällan på en överkommunal nivå). Å andra sidan kan en tydlig och lättillgänglig forskningstradition underlätta för arkiven att lägga fram vetenskapligt relevanta förslag. Men man får som sagt se det som önskvärt om arbetet går i båda riktningarna.

Diskussionen kan naturligtvis också föras inom de kategorier som forskningen har delats in i här, eftersom fokus inom ett ämnesområde har legat på vissa delar men inte på andra. Inom den socialpolitiska kategorin har t.ex. den kommunala handikappvården,

¹⁵¹ Presentation av kommunerna på Sveriges kommuner och landstings hemsida: www.skl.se/artikel.asp?C=445&A=5177 (2008-12-08).

¹⁵² Exempelvis rörande centralisering eller decentralisering av kommunens skolor. Se även Wångmar, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, s. 167 ff.

nykterhetsvården och invandrar-/flyktningmottagningen helt eller till stora delar försumrats av forskningen; och om man redan här väger in kommuntyp i resonemanget kan man konstatera att lokalpolitisk forskning om tiden efter år 1900, och ännu mer så om tiden efter 1950, liksom barnvårdsforskning, samhällsbyggnadsforskning och hälsovårdsforskning över huvud taget, är mycket sparsam eller obefintlig vad gäller förhållanden på den svenska landsbygden. Resonemanget kan också föras utifrån vilka samhällseliga processer (motsv.) som forskningen inom de olika kategorierna är, eller inte är, centrerad kring. Exempelvis har mycket av den lokalpolitiska forskningen förts kring demokratiseringsprocessen och välfärdssamhällets uppbyggnad, medan t.ex. industrialiseringens innebörder för lokalpolitiken har rönt mindre uppmärksamhet.¹⁵³ På motsvarande sätt har mycket av den socialpolitiska forskningen kretsat kring urbaniseringens och industrialiseringens effekter på det sociala tillståndet i städerna, medan t.ex. partipolitiserings och den ökade kommunala kompetensens förhållande till och betydelse för den lokala socialpolitiken har lämnats därhän. Den här sortens kunskap är viktig och kan fungera vägledande för hur arkiven inriktar sitt forskningsstimulerande arbete, men är då, som sagt, beroende av vilka prioriteringar man gör.

En annan intressant aspekt av forskningens tematiska fokus som måste tas upp i sammanhanget är att en relativt stor del av de undersökta studierna egentligen inte alls rör den kommunala verksamheten. Mycket av den historiska forskning som bygger på kommunalt arkivmaterial undersöker i stället – från kommunens synvinkel – externa förhållanden av typen pauperiseringsprocesser, genuskonstruktioner, institutionaliseringsprocesser och barndomens förändringar. I arkivens utåtriktade och forskningsfrämjande verksamhet är det nog lätt att tankarna rör sig inom de gränser som arkivbildarnas verksamheter stakar ut, varför det kan vara värt att särskilt betona denna sida av forskningens materialanvändning.

Perioder och geografi i historiebruket

Rörande forskningens kronologiska fokus kan ett par saker också tas upp såsom nyttig kännedom för arkiven. Kunskapen om vilka perioder som har utforskats inom olika kategorier av forskningen, och inom olika delar av dessa kategorier, antyder ju också var uppenbara luckor i forskningen finns, och underlättar således att formulera vetenskapligt relevanta forskningsförslag. Samma sak gäller förstås för forskningens geografiska fokus. För att ta ett enkelt exempel på en översiktlig nivå kan den socialpolitiska forskningens relativt tydliga

¹⁵³ Visserligen undersöker Lundberg bland mycket annat trävaruindustrins lokalpolitiska agerande, och även Tropp berör ämnet när han undersöker det kommunala handlingsutrymmet bl.a. i förhållande till det lokala näringslivet, men som grundläggande tema saknas det i mitt material.

fokus på sekelskiftets städer ges en styrande effekt på arkivens forskningsstimulerande arbete, så att man mer riktar in sig mot att få landsbygdens förhållanden, eller perioder längre bak eller längre fram i tiden, utforskade (i just det här fallet kan det dock i någon mån räcka med att flytta fokus från Stockholm). Liknande saker skulle kunna sägas om samhällsbyggnads- och hälsovårdsforskningen, med det tillägget att de har en ännu tydligare fokus på Stockholm; och många andra saker kan på motsvarande sätt sägas om andra kategorier, eller delar av dessa, utifrån undersökningens resultat. Kort sagt kan man genom att väga in tematiska, geografiska och kronologiska faktorer i bedömningen, relativt enkelt finna forskningsområden som *kan* vara oförtjänt obelysta (det kan gälla ortstyper med en viss ekonomisk, social eller annan struktur, en viss kommuntyp [lands- eller stadskommun], hela landsändar och/eller perioder som det för olika avgränsade ämnen eller ämnesområden kan vara relevant att ägna större uppmärksamhet åt). Väl att märka är dock att det alltid är fler faktorer som samverkar till att göra ett ämne, en plats och en tid relevant att undersöka. Blotta faktumet att det inte finns någon tidigare forskning om ett avgränsat ämne för en bestämd kommun och/eller för en viss period gör det alltså inte per automatik betydelsefullt att forska om saken. Därtill måste någon annan faktor tillkomma som på ett intressant sätt skiljer det avgränsade forskningsprojektet från näraliggande forskning eller som på annat sätt gör undersökningen vetenskapligt relevant (annan politisk konstellation i undersökningsorten, annan närings- eller socioekonomisk struktur eller liknande, strukturförändringar eller processer i samhället som kan antas ha påverkat vissa verksamheter i vissa typer av kommuner, tidigare outnyttjade källor, för ämnet ny metod eller teori etc.). Däremot, vilket redan har poängterats, *underlättar* resultaten bedömningen av var man kan finna intressanta och givande forskningsämnen, vilket också får räknas som en av arbetets större förtjänster.

Vidare kan vetenskapen om sambanden mellan undersökt kommuntyp och undersökningsperiodernas längd och placering vägleda det forskningsstimulerande arbetet så till vida att man t.ex. medvetet verkar för att få landskommunernas senare historia bättre utforskad, och för ett något större fokus på stadskommunernas äldsta historia.

Den viktigaste lärdomen för arkivinstitutionernas del i det här sammanhanget är kanske ändå den om det mycket tydliga samband som råder mellan arkivens tillgänglighet och forskningens geografiska fokus. Att man skulle kunna notera ett samband mellan lärosätenas placering och vilka kommuners arkiv som konsulteras i forskningen, d.v.s. mellan universitetsort och undersökningsort, var visserligen väntat, men knappast att sambandet skulle vara fullt så tydligt. Universitetsort och undersökningsort är (helt eller delvis) den samma eller angränsar till varandra i hela 46 % av fallen.

Så långt den geografiska närheten som tillgänglighetsfaktor. Med dagens IT-teknik kan emellertid arkiven göras än mer tillgängliga, alldeles oavsett var i världen de förvaras. Demografiska databasen (DDB) vid Umeå universitet är, vilket framgick av kapitel 3, ett lysande exempel på ett sådant lyckat digitaliseringsprojekt. Genom att digitalisera kyrkoböcker från utvalda områden av landet har man skapat en mycket attraktiv forskningsdatabas, som helt uppenbart är av stor betydelse för forskningens geografiska fokus.

Den första tillgänglighetsfaktorn, den geografiska närheten till närmsta universitetsort, kan man visserligen inte göra mycket för att påverka. Däremot kan man utnyttja den. Kommunarkiv i närheten av ett lärosäte bör ha goda möjligheter att få sitt material använt i forskning, inte minst på B-, C- och D-nivå, där närheten till arkiven bör vara av än större betydelse. För dessa arkiv gäller det att göra sig attraktiva och bygga upp en forskarservice som gör arkiven lättillgängliga och underlättar för forskarna att ta sig an materialet. Annars kan lätt konkurrensen från de av naturen mer lättillgängliga riksdagstrycken, mikrofilmade dagstidningarna, tidskriftssamlingarna m.m. bli allt för hård.

Den andra tillgänglighetsfaktorn, att tillhandahålla digitaliserat arkivmaterial över Internet, är dock, åtminstone i teorin, möjlig för alla att påverka. Projektet behöver inte vara så storslaget som DDB:s; ett mer småskaligt och lokalt projekt bör också ha goda chanser att locka forskare till sig. Att digitalisera, lagra, vårda och tillhandahålla digitalt material är emellertid en ganska kostsam historia, och om forskning ska vara möjlig i materialet krävs kontinuitet och långa tidsserier. Därför blir urvalsprocessen av mycket strategisk betydelse. För att få valuta för pengarna gäller det alltså att kunna välja ut arkivserier med hög forskningspotential; och vilka det kan vara ger den här undersökningen ganska många exempel på.

Disciplintillhörighet och historiebruk

Även undersökningens fokus på studiernas disciplintillhörighet har gett en del resultat som kan vara användbara i arkivens forskningsstimulerande arbete. Den har t.ex. visat, vilket i vissa fall får betraktas som rena självklarheter, på viktiga skillnader mellan olika discipliners tematiska inriktningar. Dels har vi vad man skulle kunna kalla för gränsöverskridande discipliner – gränsöverskridande, vill säga, i förhållande till den här undersökningens tematiska kategorier – som historia, ekonomisk historia och kulturgeografi. Dessa discipliner rör sig över breda ämnesfält, och har i det här sammanhanget få disciplinärt betingade tematiska begränsningar. Dels har vi sådana discipliner som statsvetenskap, pedagogik och

socialt arbete, för vilka disciplinen själv sätter rätt snäva gränser för vilka delar av den kommunala verksamheten, eller för vilka mänskliga aktiviteter över huvud taget, som kan bli föremål för forskningen. Den empiriska grunden för denna grova indelning är visserligen tunn, men uppdelningen tycks icke desto mindre vara mycket rimlig, även om t.ex. sociologi och etnologi också i realiteten bör ha ett vidare tematiskt fält att röra sig inom än vad denna studie kan visa. Uppdelningen i sig, och kunskapen om de tematiskt snävare disciplinernas kommunala forskningsområden, är bra att ha klar för sig om man från arkivens sida vill rikta sig mot de olika disciplinerna för att få sina arkiv utforskade. De uppgifter som undersökningen lämnar om kvantiteten forskning med kommunalt arkivmaterial från de olika disciplinerna, säger också något om vilka discipliner det kan vara givande att rikta sina insatser mot (med hänsyn tagen till metodens begränsningar, se kap. 1.4).

Materialanvändning i historiebruket

Mest iögonfallande med den akademiska forskningens materialanvändning är utan tvekan den dominerande ställning protokollen intar. Det är knappast särskilt uppseendeväckande, men ändå viktigt att få bekräftat att det är svårt att undvara de kommunala protokollen i stads- och kommunhistorisk forskning.

Naturligtvis är de resultat undersökningen ger rörande all materialanvändning för hela det undersökta historiebruket intressant, men verkligt intressant och användbart blir det först när materialanvändningen relateras till de tematiskt definierade kategorier som har urskiljts i forskningen. Materialanvändningen inom varje kategori, och särdragen för varje kategoris materialanvändning, måste med andra ord betraktas som mycket nyttig kunskap för arkiven. Här ger undersökningen en snabb orientering kring vilka källor man har funnit särskilt intressanta och informativa för forskningen inom respektive kategori/ämnesområde, vilket underlättar mycket för arkiven att utifrån beprövade och garanterat informativa arkivserier finna uppslag till nya forskningsämnen, eller att helt enkelt föra fram intressant material med bevisat god potential till olika användargrupper. Resultaten kan härigenom väntas ha en viss arbetsbesparande effekt, eftersom man inte själv behöver lägga ned så mycket tid på att utreda materialets potential för olika typer av forskning – man slipper s.a.s. uppfinna hjulet på nytt. Detta får dock inte medföra att man inte alls bekantar sig med materialet, eller att man inte försöker finna andra källtyper som kan berika forskningen. Resultaten är en hjälp, men inte mer än så. Den initierade materialkunskapen måste i alla händelser finnas hos arkiven, just för att de ska kunna ge en god service till forskarna och bidra med en kompetens som forskarna

inte själva kan besitta – bl.a. genom att berika forskningen med material som forskaren inte själv visste fanns eller aldrig själv skulle finna.

Utöver dessa mer konkreta tankar om resultatens potentiella nytta inom arkivverksamheten har arbetet också bidragit med att skapa strukturer och modeller för tänkandet kring forskning i kommunala arkiv, som kan ligga till grund för fortsatt kunskapsinhämtning och kunskapsutveckling inom området. Det har skapat modeller för förståelse av historiebruket och materialanvändningen som kan byggas på och revideras allt eftersom ny forskning studeras och allt eftersom nya forskare studerar forskningen. Mycket av detta har kanske inte riktigt satts på pränt, men något har i alla fall förmedlats i studien. Analysmodellen för den tematiska fokuseringen inom den socialpolitiska forskningen (fig. 4) kan t.ex. både utvecklas och användas inom fler kategorier än just den socialpolitiska. Och själva kategoriseringen av historiebruket kan både vidareutvecklas och revideras fullständigt. Strukturerna och modellerna finns där i alla fall, och några första grubblande steg har tagits mot ett mer strukturerat tänkande kring forskning med kommunalt arkivmaterial.

Bilaga 1, Materialanvändning i lokalpolitisk forskning, sorterat per undersökningsperiod

Titel	Huvudsakliga källor (kommunalt arkivmaterial)	Kategori	Tätort/landsbygd	Undersökningsperiod
<i>Herrskapen och den lokala politiken</i>	stämmo- och kommunalnämndsprotokoll	Politiskt agerande	landsbygd	1650-1900
<i>Statens, godsens eller böndernas socknar?</i>	protokoll från stämman, kommunalnämnden och fattigvårdsstyrelsen	Lokal självstyrelse	landsbygd	1800-1880
<i>Sockenstugans politiska kultur</i>	kommunalstämmo- och kommunalnämndsprotokoll	Politisk kultur	landsbygd	1815-1876
<i>Potatisriket</i>	stämmoprotokoll	Lokalpolitikens utveckling	landsbygd	1857-1917
<i>Från fyrk till urna</i>	stämmo- och fullmäktigeprotokoll; fyrkals- och röstlängder	Lokalpolitikens utveckling	landsbygd	1875-1946
<i>Samförståndets tid</i>	protokoll från fullmäktige, drätselkammaren, arbetslöshets-, byggnads- och hälsovårdsnämnden, samt från olika beredningar.	Politisk kultur	tätort	1900-1955
<i>Kommunerna och den svenska modellen</i>	protokoll från stämman, fullmäktige, kommunalnämnd och drätselkammare	Lokalpolitikens utveckling	tätort och landsbygd	1910-1945
<i>Kommunsocialismen inför verkligheten</i>	protokoll från fullmäktige, drätselkammaren, fastighetsnämnden, kommittéer och kommunala bostadsföretag; förvaltningsberättelser samt en del andra handlingar.	Lokal självstyrelse	tätort	1940-1955
<i>Att sätta spaden i jorden</i>	protokoll från fullmäktige, drätselkammare/kommunstyrelse/kommunalnämnd samt barnavårds- och socialnämnd; olika kommittéers protokoll och handlingar; årsberättelser; ekonomiska redogörelser, utredningar, prognoser, avlöningskort, korrespondens m.m. från drätselkammarens/kommunstyrelsens arkiv; PM och politikerregister från fullmäktige; en hel del tryckta planer och program för de kommunala verksamheterna m.m.	Lokal självstyrelse	tätort	1945-1985
<i>Hegemonins decennier</i>	protokoll från fullmäktige, fastighetsnämnden och bostadsbolaget; statistik (folk- och bostadsräkningar), till fullmäktige inkomna handlingar, generalplaner, en mängd olika utredningar, rapporter o.d. från olika kommunala organ m.m.	Politisk kultur	tätort	1945-1985

<i>Relationer mellan stat och kommun</i>	protokoll från fullmäktige, berörda facknämnder och samarbetsnämnder, samt budget, bokslutsredogörelser, planmaterial, utredningar, rapporter, statsbidragsansökningar och korrespondens med statliga myndigheter	Lokal självstyrelse	tätort och landsbygd	1945-1990
<i>Samlingsstyrelse - blockstyrelse - mångstyrelse</i>	fullmäktigeprotokoll (nästan uteslutande)	Lokalpolitikens utveckling	tätort och landsbygd	1952-2002
<i>Konflikt eller samförstånd?</i>	Protokoll från fullmäktige, kommunstyrelse och de facknämnder som hanterar barnomsorg, grund- och gymnasieskola samt äldreomsorg; budgethandlingar.	Lokalpolitikens utveckling	tätort	1980-2002

Bilaga 2, Materialanvändning lokalpolitisk forskning, sorterat per kategori

Titel	Huvudsakliga källor (kommunalt arkivmaterial)	Kategori	Tätort/landsbygd	Undersökningsperiod
Statens, godsens eller böndernas socknar?	protokoll från stämman, kommunalnämnden och fattigvårdsstyrelsen	Lokal självstyrelse	landsbygd	1800-1880
Kommunsocialismen inför verkligheten	protokoll från fullmäktige, drätselkammaren, fastighetsnämnden, kommittéer och kommunala bostadsföretag; förvaltningsberättelser samt en del andra handlingar.	Lokal självstyrelse	tätort	1940-1955
Att sätta spaden i jorden	protokoll från fullmäktige, drätselkammare/kommunstyrelse/kommunalnämnd samt barnavårds- och socialnämnd; olika kommittéers protokoll och handlingar; årsberättelser; ekonomiska redogörelser, utredningar, prognoser, avlöningskort, korrespondens m.m. från drätselkammarens/kommunstyrelsens arkiv; PM och politikerregister från fullmäktige; en hel del tryckta planer och program för de kommunala verksamheterna m.m.	Lokal självstyrelse	tätort	1945-1985
Relationer mellan stat och kommun	protokoll från fullmäktige, berörda facknämnder och samarbetsnämnder, samt budget, bokslutsredogörelser, planmaterial, utredningar, rapporter, statsbidragsansökningar och korrespondens med statliga myndigheter	Lokal självstyrelse	tätort och landsbygd	1945-1990
Potatisriket	stämmaprotokoll	Lokalpolitikens utveckling	landsbygd	1857-1917
Från fyrk till urna	stämмо- och fullmäktigeprotokoll; fyrkaltals- och röstlängder	Lokalpolitikens utveckling	landsbygd	1875-1946
Kommunerna och den svenska modellen	protokoll från stämman, fullmäktige, kommunalnämnd och drätselkammare	Lokalpolitikens utveckling	tätort och landsbygd	1910-1945
Samlingsstyre - blockstyre - mångstyre	fullmäktigeprotokoll (nästan uteslutande)	Lokalpolitikens utveckling	tätort och landsbygd	1952-2002
Konflikt eller samförstånd?	Protokoll från fullmäktige, kommunstyrelse och de facknämnder som hanterar barnomsorg, grund- och gymnasieskola samt äldreomsorg; budgethandlingar.	Lokalpolitikens utveckling	tätort	1980-2002

Sockenstugans politiska kultur	kommunalstämmo- och kommunalnämndsprotokoll	Politisk kultur	landsbygd	1815-1876
Samförståndets tid	protokoll från fullmäktige, drätselkammaren, arbetslöshets-, byggnads- och hälsovårdsnämnden, samt från olika beredningar.	Politisk kultur	tätort	1900-1955
Hegemonins decennier	protokoll från fullmäktige, fastighetsnämnden och bostadsbolaget; statistik (folk- och bostadsräkningar), till fullmäktige inkomna handlingar, generalplaner, en mängd olika utredningar, rapporter o.d. från olika kommunala organ m.m.	Politisk kultur	tätort	1945-1985
Herrskapen och den lokala politiken	stämmo- och kommunalnämndsprotokoll	Politiskt agerande	landsbygd	1650-1900

Bilaga 3, klass- och genusperspektiv i forskning om socialpolitik och socialt arbete

Studie	Perspektiv
<i>Tvångsomhändertagande av barn</i>	-
<i>Låt barnen komma till oss</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>De vanartade barnen</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Mångenstädes svårt vanartad...</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Barnhem för flickor</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Stadens barn på landet</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Fosterbarnsindustri eller människokärlek</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Att föda barn - från privat till offentlig angelägenhet</i>	-
<i>Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>De räddade barnen</i>	Genusperspektiv
<i>Att fostra till föräldraskap</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Fattigdomens besvärjelser</i>	Genusperspektiv
<i>Traditioner som fångslar</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>I fattiga omständigheter</i>	Genusperspektiv
<i>Den goda människan från Göteborg</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Fostrande försörjning</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>En tråkig historia</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Att leva som lytt</i>	-
<i>Does Anybody Care?</i>	Genusperspektiv
<i>Gamla plikter och nya krav</i>	Klass- och genusperspektiv
<i>Gammal i Lund</i>	Genusperspektiv

Bilaga 4, materialanvändning inom kategorin Socialpolitik och socialt arbete, sorterat på undersökningsperiodernas startår.

Författare	Titel	Huvudsakliga källor (kommunalt arkivmaterial)	Kategori	Tätort/landsbygd	Undersökningsperiod
Swedner, Gunnel	<i>Traditioner som fängslar</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; stadgar, reglementen och verksamhetsberättelser från fattigvårdsstyrelsen, barnavårdsbyrån och folkskolestyrelsen (i egenskap av barnavårdsnämnd) - dock bland SF:s bilagor.	fattigvård, allm. idé och pol.	tätort	1790-1918
Olsson, Ingrid	<i>Att leva som lytt</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll.	handikappvård, spec. idé och pol.	tätort	1800-1899
Rosén, Ulla	<i>Gamla plikter och nya krav</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll, liggare över understödstagare och reglementen	äldrevård, allm. pol. och praktik	landsbygd	1815-1939
Engberg, Elisabeth	<i>I fattiga omständigheter</i>	Kommunalstämmoprotokoll, fattigvårdsräkenskaper, kommunalnämndens korrespondens, debiterings- och uppbördslängder samt reglementen för fattigvården.	fattigvård, allm. pol.	landsbygd	1830-1875
Gerger, Christina	<i>Där nöden var som störst</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll, liggare och kassaböcker	fattigvård, yttre praktik	landsbygd	1835-1915
Jordansson, Birgitta	<i>Den goda människan från Göteborg</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll och koncept	fattigvård, allm. pol.	tätort	1847-1871
Holmlund, Kerstin	<i>Låt barnen komma till oss</i>	Barnkrubbarnas styrelseprotokoll, skrivelser, stadgar, revisionsberättelser, liggare och dagjournaler.	barnavård, spec. idé och pol.	tätort	1854-1968
Bolin Hort, Per	<i>En tråkig historia</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll	fattigvård, spec. pol. och praktik	tätort	1870-1917

Söderlind, Ingrid	<i>Barnhem för flickor</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; barnavårdsnämndens protokoll; fattigvårdsnämndens barnavårdsdelegerades anteckningar; uppfostringsanstaltens protokoll, inskrivningshandlingar, matriklar, in- och utskrivningsliggare, inventarieförteckningar, förteckningar över utackorderade barn samt hälsojournaler och journaler för köket.	barnavård, spec. pol. och praktik	tätort	1870-1920
Plymoth, Birgitta	<i>Fostrande försörjning</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll, årsberättelser, examenslistor och reglementen; Stadsfullmäktiges protokoll	fattigvård, allm. pol.	tätort	1872-1914
Münger, Ann-Charlotte	<i>Stadens barn på landet</i>	Skollovskoloniernas protokoll, korrespondens, matriklar, inspektionsberättelser, inventarieförteckningar, räkenskaper m.m	barnavård, spec. pol. och praktik	tätort	1883-1967
Sköld, Johanna	<i>Fosterbarnsindustri eller människokärlek</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; fattigvårdsnämndens protokoll med bilagor, personakter, protokoll från fattigvårdsnämndens utackorderingsbyrå, liggare över utackorderade, fosterhemsredogörelser, instruktioner, barnavårdsdelegerades anteckningar, inkomna skrivelser, handlingar rörande fosterhem, inspektionshandlingar m.m.	barnavård, spec. pol. och praktik; yttre praktik	tätort	1890-1925
Swärd, Hans	<i>Mångenstädes svårt vanartad...</i>	Barnavårdsnämndens protokoll, barnavårdsmanantaeckningar, skrivelser m.m.; Skyddshemsstyrelsens elevakter, verksamhetsberättelser, inskrivningsbok, matsedlar m.m.	barnavård, spec. pol.	tätort	1890-1965
Stenkula, Carl Gustaf	<i>Gammal i Lund</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; fattigvårdsstyrelsens protokoll, understödsliiggare, verksamhetsberättelser, räkenskaper, statistik, reglementen, stadgor och instruktioner m.m.	äldrevård, allm. pol. och praktik	tätort	1900-1918

Wisselgren, Maria	<i>Att föda barn - från privat till offentlig angelägenhet</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; fattigvårdsstyrelsens protokoll och kopiebok samt journaler och matriklar från fattighusets barnbördsavdelning; barnavårdsnämndens bilagor till protokoll (rapporter till barnavårdsnämnden om ogifta kvinnors förhållanden vid tiden för förlossningen).	barnavård, spec. pol., yttre praktik	tätort	1900-1930
Weiner, Gena	<i>De räddade barnen</i>	Fattigvårdsstyrelsens protokoll och fattigliggare; familjehjälpsnämndens protokoll; barnavårdsbyråns och Mjölkdroppens protokoll, verksamhetsberättelser och personakter.	barnavård, yttre pol. och praktik	tätort	1900-1940
Bergman, Helena	<i>Att fostra till föräldraskap</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; barnavårdsnämndens protokoll, ansökningshandlingar, personalakter, verksamhetsberättelser och barnavårdsmannaakter.	barnavård, yttre praktik	tätort	1900-1950
Salomonsson, Karin	<i>Fattigdomens besvärjelser</i>	Barnavårdsnämndens och nykterhetsnämndens protokoll	fattgvård, allm. praktik	tätort	1900-1990
Sundkvist, Maria	<i>De vanartade barnen</i>	Barnavårdsnämndens protokoll (motsv. personakter).	barnavård, spec. idé och pol.	tätort	1903-1925
Lundström, Tommy	<i>Tvångsomhändertagande av barn</i>	Barnavårdsnämndens/sociala centralnämndens protokoll, personakter och/eller utredningar i enskilda ärenden.	barnavård, allm. praktik	tätort	1924-1985
Jönsson, Ulf	<i>Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn</i>	Stadsfullmäktiges protokoll; barnavårdsnämndens protokoll och utredningar samt årsberättelser från rådgivningsbyrån, barnavårdsnämnden och folkskoledirektionen.	barnavård, yttre pol.	tätort	1933-1950

Brodin, Helene	<i>Does Anybody Care?</i>	Kommunfullmäktiges protokoll; socialnämndens och omsorgsnämndens protokoll, planer, program, internbudgetar, skrivelser, konferensmaterial m.fl. handlingstyper, samt delegationsprotokoll, personakter och "beslut/avslag" ur socialnämndens och omsorgsnämndens arkiv.	äldrevård, allm. idé och praktik	tätort	1980-2000
----------------	---------------------------	--	----------------------------------	--------	-----------

Bilaga 5: Studiernas disciplin, kommuntyp och undersökningsperioder.

Disciplin	Tätort/landsbygd	Undersökningsperiod
Ekonomisk historia	tätort	1945-1985
Ekonomisk historia	tätort	1980-2000
Ekonomisk historia	tätort	1890-1925
Ekonomisk historia	tätort	1904-1948
Ekonomisk historia	tätort	1900-1945
Ekonomisk historia	landsbygd	1860-1900
Etnologi	tätort	1900-1990
Historia	tätort	1900-1955
Historia	landsbygd	1815-1876
Historia	landsbygd	1800-1880
Historia	landsbygd	1857-1917
Historia	landsbygd	1650-1900
Historia	tätort	1940-1955
Historia	tätort och landsbygd	1910-1945
Historia	tätort och landsbygd	1952-2002
Historia	tätort	1847-1871
Historia	tätort	1872-1914
Historia	landsbygd	1830-1875
Historia	tätort	1870-1917
Historia	tätort	1900-1918
Historia	landsbygd	1815-1939
Historia	tätort	1900-1950
Historia	tätort	1850-1900
Historia	tätort	1890-1970
Historia	tätort	1800-1910
Historia	tätort	1870-1920
Historia	tätort och landsbygd	1900-1999
Historia	tätort	1930-1980
Historia	tätort och landsbygd	1870-1914
Historia	tätort	1900-1950
Historia	landsbygd	1850-1930
Historia/historisk demografi	tätort	1900-1930
Historia/sociologi	tätort	1945-1985
Konstvetenskap	tätort	1900-1950
Kulturgeografi	landsbygd	1875-1946
Kulturgeografi	landsbygd	1835-1915
Kulturgeografi	tätort	1980-1992
Pedagogik	tätort	1854-1968
Pedagogik	tätort	1880-1930
Socialt arbete	tätort	1790-1918
Socialt arbete	tätort	1924-1985
Socialt arbete	tätort	1890-1965
Sociologi	tätort	1918-1939
Statsvetenskap	tätort och landsbygd	1945-1990
Statsvetenskap	tätort	1980-2002
Tema barn	tätort	1870-1920
Tema barn	tätort	1900-1940
Tema barn	tätort	1883-1967
Tema barn	tätort	1933-1950
Tema barn	tätort	1903-1925
Tema barn	landsbygd	1860-1930
Tema barn eller hälsa	tätort	1900-1950

Tema hälsa	tätort	1800-1899
Tema hälsa	tätort	1860-1894

Bilaga 6: Fördelningen av olika discipliners forskning på historiebrukets kategorier.

<i>Kategori</i>	<i>Disciplin</i>	<i>Antal studier</i>	<i>Andel av historiebruket</i>
Lokalpolitik	Historia	8,5	65 %
	Statsvetenskap	2	15 %
	Ekonomisk historia	1	8 %
	Kulturgeografi	1	8 %
	Sociologi	0,5	4 %
Socialpolitik	Historia	8	36 %
	Tema	6	27 %
	Socialt arbete	3	14 %
	Ekonomisk historia	2	9 %
	Kulturgeografi	1	5 %
	Pedagogik	1	5 %
	Etnologi	1	5 %
Samhällsbyggande	Historia	2	33 %
	Ekonomisk historia	2	33 %
	Kulturgeografi	1	17 %
	Konstvetenskap	1	17 %
Hälsovårdspolitik	Historia	2	40 %
	Tema	2	40 %
	Pedagogik	1	20 %
Övrigt	Historia	5	63 %
	Tema	1	13 %
	Sociologi	1	13 %
	Ekonomisk historia	1	13 %

Käll- och litteraturförteckning

Då källor och litteratur i flera fall sammanfaller redovisas de här i samma uppställning. Vilka av nedanstående titlar som även har använts som källor framkommer tydligt nog i uppsatsen.

Aronsson, Peter, "Svenska avhandlingar i historia 1997-2001", publicerad på egen hemsida: www.aronsson.st/index1.html (2007-11-12).

Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Lund 2004.

Berglund, Mats och Kåring Wagman, Anna, "Lokalhistoria igår, idag och imorgon" i

Berglund, Mats och Nilsson, Lars (red.), *Revy över stads- och kommunhistoria. 1991-1995*, Stockholm 2000

Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap : Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*, Stockholm 2003.

Bergold, Carl Erik, *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950 – en aspekt på folkhemmets framväxt*, Uppsala 1985.

Billing, Peter och Stigendal, Mikael, *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*, Malmö 1994.

Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Lund 1999.

Bodström, Kerstin, *Marken, makten och bostäderna. Markanvisning inom mark- och bostadspolitiken i Stockholm*, Stockholm 1994.

Bohlin, Henrik, *Att välja energisystem : processer, aktörer och samverkan i Helsingborg och Gävle 1945-1983*, Linköping 2004.

Bolin Hort, Per, *En tråkig historia. Ogifta mödrar, deras barn och fattigvården i Simrishamn, 1870-1917*, Linköping 1998.

Brodin, Helene, *Does Anybody Care? Public and Private Responsibilities in Swedish Eldercare 1940-2000*, Umeå 2005.

Deland, Mats, *The Social City : Middle-way approaches to housing and sub-urban governmentality in southern Stockholm, 1900-1945*, Stockholm 2001.

Edman, Johan, *Toriken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940-1981*, Stockholm 2004

Edvinsson, Sören, *Den osunda staden. Sociala skillnader i dödlighet i 1800-talets Sundsvall*, Umeå 1992.

- Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.
- Eriksson, Lena, *Arbete till varje pris : arbetslinjen i 1920-talets arbetslöshetspolitik*, Stockholm 2004.
- Franzén, Mats, *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*, Lund 1992.
- Fälting, Lars, *Småhusfinansiering : En studie av kommunens, statens och enskilda aktörers riskhantering i Nyköping 1904-1948*, Uppsala 2001.
- Gerger, Christina, *Där nöden var som störst. En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915*, Stockholm 1992.
- Gullberg, Eva, *Det välnärda barnet. Föreställningar och politik i skolmåltidens historia*, Stockholm 2004.
- Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989.
- Hammarberg, Lena, *En sund själ i en sund kropp : hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880-1930*, Stockholm 2001.
- Hirdman, Yvonne, *Magfrågan. Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920*, Stockholm 1983.
- Hjelmqvist, Ingvar, *Relationer mellan stat och kommun*, Stockholm 1994.
- Holmlund, Kerstin, *Låt barnen komma till oss. Förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968*, Umeå 1996.
- Ivarsson, Tore, *Kommunernas släkträd : Sveriges kommuner 1863-1992*, Stockholm 1992.
- Jansson, Torkel, *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850 till 1930.*, Uppsala 1982.
- Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.
- Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn : om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*, Linköping 1997.
- Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.
- Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.
- Lantto, Johan, *Konflikt eller samförstånd? Management- och marknadsreformers konsekvenser för den kommunala demokratin*, Stockholm 2005.

Lennerstrand, Marie, "Historikern som arkivarie" i *Arkiv, samhälle och forskning* 2008:2, Stockholm 2008.

Losman, Beata, "Förvaltningshistorik", www.ralphhaglund.info/BeataLosman.

Lundberg, Ove, *Skogsbolagen och bygden. Ekonomisk, social och politisk omvandling i Örnsköldsviksområdet 1860-1900*, Umeå 1984.

Lundin, Johan, *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870-1914*, Lund 2006.

Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholm 1993.

Malmström, Joakim, *Herrskapen och den lokala politiken. Eds socken ca 1650-1900*, Uppsala 2006.

Münger, Ann-Charlotte, *Stadens barn på landet : Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*, Linköping 2000.

Nationalencyklopedin, "Sverige, Historia", Höganäs 1995.

Nationalencyklopedin, nätupplagan 2007-10-09, "Kommun"

Nilsson, Allan, "Litteratur om det lokala självstyret".

Nilsson, Hans, *Mot bättre hälsa. Dödlighet och hälsoarbete i Linköping 1860-1894*, Linköping 1994.

Nilsson, Lars, *Historisk tätortsstatistik. Del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800-1970*, Stockholm 1992

Norberg, Erik, "Mellan historia och framtid" i Ulfsparré, Anna Christina (red.), *Arkivvetenskap*, Lund 1995.

Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden, makten, samhället*, Göteborg 2003.

Olsson, Ingrid, *Att leva som lytt : handikappades levnadsvillkor i 1800-talets Linköping*, Linköping 1999.

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

Prestjan, Anna, *Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885-1916*, Örebro 2004

Rosén, Ulla, *Gamla plikter och nya krav. En studie om egendom, kvinnosyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939*, Växjö 2004.

Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser : visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Lund 1998.

Samuelsson, Johan, *Kommunen gör historia : museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*, Uppsala 2005.

Schalling, Erik (Kommunindelningskommittén), *Den lantkommunala författningsregleringens historia : en översikt med särskilt avseende å landsbygdens primärkommuner*, Stockholm 1944.

Sheiban, Hossein, *Den ekonomiska staden : stadsplanering i Stockholm under senare hälften av 1800-talet*, Lund 2002.

Sjöberg, Mats, *Att säkra framtidens skördar : barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860-1930*, Linköping 1996.

Sjöblom, Paul, *Den institutionaliserade tävlingsidrotten. Kommuner, idrott och politik i Sverige under 1900-talet*, Stockholm 2006.

Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890-1925*, Stockholm 2006

Stads- och kommunhistoriska institutets hemsida, www2.historia.su.se.

Stenius, Kerstin, *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet*, Lund 1999

Stenkula, Carl Gustaf, *Gammal i Lund – utvecklingstendenser inom den kommunala, kyrkliga och enskilda åldringsvården i Lund 1900-1918*, Lund 1983.

Strömberg, Thord, *Kommunalsocialismen inför verkligheten*, Malmö 1984.

Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen : mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Uppsala 1994.

Swedner, Gunnel, *Traditioner som fängslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser : en kartläggning av forskningen under perioden 1990-2003 utförd av Vetenskapsrådet på regeringens uppdrag, Stockholm 2003.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993.

Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor : Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920*, Stockholm 1999.

Thorslund, Lennart, *Humanism mot rationalism. Mora 1890-1970: Om två förhållningssätt och deras betydelse i småstadens planeringshistoria*, Uppsala 1995.

Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992.

- Tropp, Björn, *Att sätta spaden i jorden. Kommunalpolitiskt handlingsutrymme 1945-1985*, Göteborg 1999.
- Weiner, Gena, *De räddade barnen : om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900-1940*, Uppsala 1995.
- Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.
- Wisselgren, Maria, *Att föda barn – från privat till offentlig angelägenhet. Förlossningsvårdens institutionalisering i Sundsvall 1900-1930*, Umeå 2005
- Wångmar, Erik, *Att skriva stads- och kommunhistoria*, Stockholm 2005.
- Wångmar, *Samlingsstyre – blockstyre – mångstyre. Kommunalpolitiska styrelseformer 1952-2002*, Stockholm 2006.
- Ylander, Hans, "Urbanisering och tätortsutveckling i Sverige", artikel på SCB:s hemsida 2008-11-19: http://www.scb.se/Statistik/MI/MI0803/2000I02/MI03SA9301_06.pdf
- Åberg, Martin, *Samförståndets tid. Konflikt, samarbete och nätverk i svensk lokalpolitik.*, Lund 1998.
- Östberg, Kjell, *Kommunerna och den svenska modellen : socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.